

Ágh
István,
Horgas
Béla,

Szepesi Attila versei;
interjú Bajor Andorral;
tanulmányok Németh Lászlóról;
műterem-
látogatás
Végvári
Gyulá-
nál

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
79-4633 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — 6740. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 forint. Előfizetési díj: negyedévre 30, fél évre 60, egy évre 120 forint. Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 91E.**
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXIII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1979. NOVEMBER

SZEPESI ATTILA versei: Sorstalan énekek	3
ÁGH ISTVÁN: Oda-vissza (vers)	6
BISZTRAY ÁDÁM versei: Időszámítás, Esti kaptár, alvó cimbalom, Hármass gyűrűben	7
A humor méltóságáról (Beszélgetés Bajor Andorral; készítette: Ablonczy László)	9
BAJOR ANDOR: Tökéletlen Téliapó	18
ESTERHÁZY PÉTER: Bevezetés a szépirodalomba	21
SPIRÓ GYÖRGY: Kalmár Béla kalandjai (elbeszélés) ...	25
HORGAS BÉLA: Egy vers és néhány tartozéka: előzetes futamok, utólagos munkák	28
KISS DÉNES versei: „Ma miért voltál a világon?”, Vers-szivárgás	31
PINTÉR LAJOS versei: Nagyanyánk felborult vödörre, Ráolvasó a fiúra, Dúdoló	33
TÉGLÁSY IMRE versei: Kép, Magyar tengeri herkentyű	34
BELÁNYI GYÖRGY versei: Stációk után: az Időben, Csillagtánc 1918	35

TANULMÁNY

KOCSIS RÓZSA: Feltámadás és Irgalom (Tolsztoj és Németh László utolsó regénye)	37
CS. VARGA ISTVÁN: A sorsvállalás puskinij példája (Németh László: Csapda)	43

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Szovjetunió

MISLEY PÁL: Dmitro Pavlicsko	50
DIMITRO PAVLICSKO versei: Csillagok hullnak az égről..., Lelkem lassú mélyű folyómeder, Híd, Őszi	

levél, Antoine de Saint-Exupéry, Tavasz (Tandori Dezső fordításai)	51
CS. VARGA ISTVÁN: Oleg Roszizjánov: A realizmus az új magyar prózában a 20. század 60—70-es éveiben	54
KÁNTOR PÉTER: Barangolások az örök tavasz parkjában (V. Katajev: Gyémántos koszorúm)	56

KRITIKA

ALFÖLDY JENŐ: Benjámín László: Vallomások, viták	59
VARGA LAJOS MÁRTON: Esterházy Péter: Termelési regény	63
ISZLAI ZOLTÁN: Szerelem Velencéig (Ács Margit: Beavatás)	66
PÁLFY G. ISTVÁN: A megmaradás diadala (Dobos László: Hólepedő)	69
GRÓH GÁSPÁR: Duba Gyula: Ívnek a csukák	73
LACZKÓ ANDRÁS: Kiss Dénes: Égi folyó	76
SZIGETI LAJOS: Nyomozás és leleplezés (Levendel Júlia—Horgas Béla „Négykezes” és „Nyomolvasás” című könyvéről)	78
MOCSÁR GÁBOR: Ördögh Szilveszter: Bizony nem haltok meg	81
CS. VARGA ISTVÁN: Raffai Sarolta: Legyen krizantém	83
HORPÁCSI SÁNDOR: Takács József: Nincs válasz	84
VEKERDI LÁSZLÓ: Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor indulása	86
POMOGÁTS BÉLA: Kicsi Antal: Tompa László	89

MŰVÉSZET

TANDI LAJOS: Múteremlátogatás Végvári Gyulánál ...	92
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

- Végvári Gyula munkái a 8., 20., 36., 49., 58. és a 91. oldalon (Enyedi Zoltán reprodukciói)
- Végvári Gyula arcképe a 92. oldalon (Enyedi Zoltán felvétele)

SZEPESI ATTILA

Sorstalan énekek

ALKONYI ETÜD

vallató űző szaggató
e könnyű nap
évszakok körfürésze jár
szeretteim zuhannak emléktelen
tükrét veszti az értelem
arcok szavamból-elevenedő
sikátorok hol nem éltem soha
dohánybarna lépcsők űznek tovább
a kapuk fogsorában
mint részeg kántor
ki temet folyton és már nincs szava
e könnyű nap tüntén
ülök egy kőpadon
oly régi város ez tán senki sem
emlékszik égő emberhúsra
a zászlók űszkeire
évszakok körfürésze jár
műhelyek párás ablaka mögött
a görbehátú mesterek sehol
közel a bálványok kora
kihült kövek vasak körül
táncolunk majd egy éjszakán
írja-e valaki
történetünket
görnyedve gyertyafénynél
mint egyiptomi írnokok
sort sor alá
hajókürtök messzi szavában

KÖVEK

hegyipatak sodorta asztalomra
a fekete kavicsot
Elura sziklabarlangjából fénylik az odvas kristály
a lófej Erebusból görgött ide
kivájtja szél
ráncosra hasogatták hajnali fagyok
gyökerek vájták belé alagútjaikat

vizek-üzte viharok-szabdalta idolk
ősasszonyok
mozdulatlan kőmadarak
mélyükből hallatszik zuhatagok zenéje
erdők zúgása
épiil bennük ahogy bennünk az éjszaka
szavak nélkül terebélyesül

ROUAULT: AZ ÖREG BOHÓC

elporzottak a seregek
sújtó vasak bűzlő tevék
a romvárosok zöldbe-borultak
épültek új városok
a halotti leveleket föld borította
készültek új halotti levelek

a kőtáblákat összetörték
a kőtáblákat újra-írták
más nyelven az egy-igét
más nyelven az egyetlen beszédet

népek születtek kihaltak születtek
a régiek beszédét megtanulták
fából kőből kihallották a régvolt szavakat
megértették nap hold és csillagok járását
majd újra elfeledték

az agorán nem történt semmi
csak hemzsegett és harsogott a délidő
a hajókat és szekereket kirakták
ércen cseréltek életet
húst árultak és olajat
áldozati edényt gyümölcsöt
vásznat és rönkfát

a próféták sarui alatt
elmerültek az éjszakák ösvényei

*a prófétákat eltemették
született helyükbe más
a tüzeket a kulcsokat
a földiánsokat vigyázni*

*valami folyton elveszett
és fokról fokra megkerült
valami folyton elveszett
és meg többé sosem került*

*éjek nappalok összeforrtak
sugallat nélkül évre év
hús hússal sejtelem a kővel
kalmárének öröm és korbács*

*távol? közel? tenger vagy erdő
magányában nem tudható
toronyban barlang éjszakáján
éltek férfiak
kívül az elhamvadtt tüzek körén
félrevetetten és kiválva
őrizték egymaguk az összetört időt
rongyaikkal melengették
a hűlő parazsat*

*késő volt már
szavukat nem értette senki
dadogásukra nem volt kíváncsi senki*

*öltöttek csörgősipkát bohócruhát
visszatértek a városokba
kínálták mutatványaikát és beszéltek
tapsot arattak
de beszédükre nem hallgatott senki
ámultak csak
nyaktörő gyakorlataikon*

*aztán hogy egyre mélyebb lett az éjszaka
sűrűbb a folyó és néptelenebb az erdő
hangoltak könnyű dalra ők is*

*senki sem tudta
él-e valaki még
a tengerparti őrtoronyban
a kavicsokkal-elzárt
öblök mennydörgő szirtjei fölött
szembenéz-e
a nyitott látóhatárral
a tenger újult lovasrohamaival
torlódó tájak küszöbén
tanulja-e a mozdulatlan utazást*

Oda-vissza

*Építünk várromokat
csonka kúpra
aztán meg kijavítjuk
kövel mésszel deszkával cseréppel
a csonka csúcson
megépül védő szállásunk*

*Nagy vigasságot csapunk
lerágott csontból
aztán meg degeszre lakunk
jövendő csirkecombból
várjuk ellenségünket
kiirtott sasok visítoznak
a lobogókon feketék
baglyok egyetlen faja maradt
a halálmadár
eledele egerünk s mi halhatatlanok*

*Öleljük öljük asszonyunkat
s ki-ki a gyerekét
berugunk alszunk
álmodozunk a reteráton
vége a pusztulásnak isten áldjon
Ellenség*

*Ellenség
vége a pusztulásnak isten áldjon
álmodozunk a reteráton
berugunk alszunk
s ki-ki a gyerekét
öleljük öljük asszonyunkat*

*Eledele az egereknek s mi halhatatlanok
a halálmadár
baglyok egyetlen faja maradt
a lobogókon feketék
kiirtott sasok visítoznak
várjuk ellenségünket
jövendő csirkecombból
aztán meg degeszre lakunk
lerágott csontból
nagy vigasságot csapunk*

*Megépül védő szállásunk
a csonka csúcson
kövel mésszel deszkával cseréppel
aztán meg kijavítjuk
csonka kúpra
Építünk várromokat.*

BISZTRAY ÁDÁM

Időszámítás

*Csak azt nem tudod meg soha,
az ELŐTTE előtt mi lehetett.
Csak azt nem tudod, benned meddig tart,
a fecske gyors szívében meddig,
s hová nyújtózik a fejedelmi hárs
város alá bújt gyökerén.
Hosszú kín a részed vagy szűk öröm,
homokóra kelyhével egyformán méretik,
gyerekarcon éjjéli piros láz.
Minden öblöt kitölt az egyenlőn MAGAS és MÉLY,
átviharzik a leszűrt cöveken, hogy hol kezdődik,
de annyit ér, amit belőle felfog a fájdalom.
És arany iriszébe fogja egy találkozás,
ismerkednek egymással villannyal befutott ujjak,
ölelkező, felhevült menyétek.
Addig van, míg benned lüktet és hordoz téged,
könnyű árnyékát sima, tavaszi ág.*

Esti kaptár, alvó cimbalom

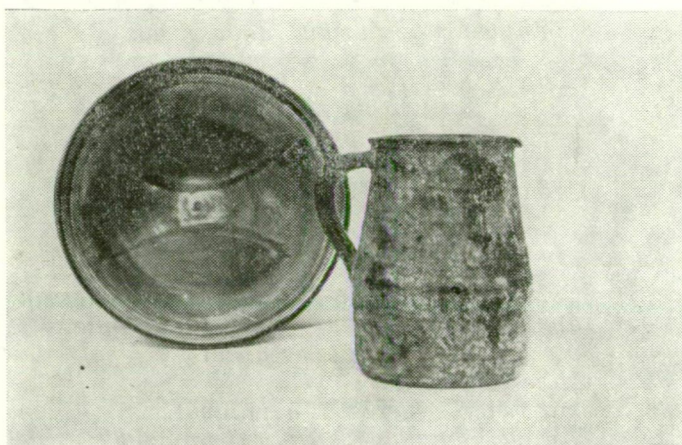
*Csicser oldalában a körtés elvirágzik lassan,
áteső fényben a rőt gyepen fehér pille,
virágvasárnapi messiás a kert.
Nem látod többé,
kard éléről lecsúszik a pillanat.
Árkolt, gömbölyű kövekkel telidobált utcád felett
egy másik kanyarog.*

*Folyód a fák közé villog fel,
gázló vékony ezüstjén lobban át.*

*Ne ijesszen, hogy nem ismernek fel,
de magad akartad így, láthatatlan,
Köpenyed foszló kannavirág, de a sok közül melyik.
Köréd pergeti hangos gyöngyeit a harmat,
többé ne kopogtass,
maradj a hűlő udvaron,
megbolydulna benti béke és lélegző homály,
mint esti kaptár, alvó cimbalom.*

Hármas gyűrűben

*Téged kereslek, pusztító,
és szolgálidba ütközöm,
márvány, levegő és tenger
hármas gyűrűben fognak körül.
A parázs hangja mögött hallgatsz,
míg elvesztő útján lökdös engem
lépcsőid síkos éje.
Hátrálsz előlem vagy körülfolysz,
kődökből kővé csomósulsz össze,
nincs arcod, arcodban csont,
de egy vállszijas Mauser ágaskodik kezében,
célgömbje rajtam sétál, mint a légy.*

VÉGVÁRI GYULA MUNKÁJA

A humor méltóságáról

BESZÉLGETÉS BAJOR ANDORRAL

Elképzelt Gross Arnold-metszet: törekeny, szemüveges ember, bokáig érő nadrágban, tarka, kívül viselt ingben bátorodik botladozni a világegyetem nagy zajlásában. Kifelé vagy befelé tart az utca áramában? Nem is tudni. Nézőpont kérdése. Virágok, fák között lépked, fönny rigók dalolnak, de ő a folyóba tekint, s mintha egy krokodilus nézne vissza rá. Aztán megtorpan egy étterem előtt, Bodoni elvtársat nézi, aki éppen betérni készül. Majd elhalad egy kis kerekeken álló házacskánál, ahol Bongár elvtárs éppen beosztottját rúgja hasba; teheti, mert Bongár elvtárs jó elvtárs. Aztán betér az optikushoz és szemüveglencsét kér; ebből majd távcsövet is lehet készíteni, amely a Mindenséget is közelbe hozza! Kilép a boltból. Föltekint. Odafönn egy léghajó úszik.

Utazzunk, kedves Bandi! Hadd tartsak Veled, s kérlek, álljunk meg a játékbolt előtt és tűnődjünk. Egy kis füstös húzza a vonatot emlékezetünk vasúti pályáján, s ha jól látom, a terepszalton az állomásépületen ez áll: Oradea. Köztünk való egyértelműséggel: Nagyvárad.

Gyermekkorod terepe...

— Nagyváradról érteztél az irodalomba — a Holnaposok otthonából, amely Emőd Tamást, Nagy Endrét is magáénak tudja, és Szigligetit, a Liliomfi íróját. Váradot az operett otthonának mondják, ahol a szatírákat hajlamosak könnyebbre hangszerezni. Magam is tapasztaltam: közönségét a Tamási-féle nyelvi-játékoszerű nehezen lobbantja kedélyre. Mint vélekedsz szülővárosod humorérzékenységéről?

— Nagyváradon régóta, ezt évtizedekben lehet számolni, Budapest hatása érződik; manapság ez egyebek között a televízió hatása. Váradon sokan nézik a televíziót, s a pesti humor bizonyos fokig besugarazza Nagyváradot. Azonkívül Nagyváradnak nagyon komoly operethagyományai vannak, ami a színjátszást illeti. Én, mint váradai, bírálat tárgyává nem tehetem ezt, ahogyan az ember az édesanyját vagy az édesapját föltétlenül tiszteli. Én váradai vagyok, Kolozsváron mint váradai emigráns élek.

Váradon vannak kiváló és nagy művészek, mint amilyen jeles rendező Szabó József, rendkívül becsülöm Farkas Istvánt is, mint rendezőt. De bizonyos fokig tovább él a kabaréhagyomány. Annak ellenére, hogy én Váradot nagyon szeretem, a váradai kabaréhagyományért, amely kissé felületes és kissé felelőtlen, nem lelkesedem.

Gyermekkoromból olyan emlékeim vannak, hogy nagyon sok embernek volt természetes humorérzéke. S ez a természetes humorérzék Várad változatos történetében az embereken nagyon sokat segített. Mert hiszen vannak helyzetek, melyeket csak humorral lehet áthidalni. Nagyváradnak nem a jelenére gondolok ebben a pillanatban, hanem arra a múltjára, amelyet én is átéltem. Amikor nehéz helyzetbe kerül valaki, akkor vagy káromkodik, vagy egy magasabb szinten szemléli önmagát. Bölcsen látja, hogy ami övele történik, az nagyon sok emberrel megtörténik a világon — ez adja meg a humoros szemlélet alapját. Ha jól emlékszem, egy nagy személyiség, XXIII. János pápa időnként így imádkozott: Uram, add meg nekem, hogy a mindennapok folyamán ne veszítsem el a humoromat.

— Életeden segített-e a humor?

— Nagyon sokszor segített. Humorról vésseltem át a fasizmusnak meglehetősen kegyetlen helyzetét, amelynek félig-meddig tanúja voltam; humorról vésseltem át a bombázást, humorról vésseltem át zűrzavaros pillanatokat és az emberi élet nehéz helyzeteit. Ez, hogy úgy mondjam, sorsomnak nagy adománya.

— Elődeidként a méltatók és az irodalomtörténet leggyakrabban Swiftet és Ka-

rinthyt emlegeti. Azt hiszem, másokra is hivatkozhatunk. Topírceanura például, akit fordítottál is.

— Mindazok, akik magyarul írnak, azok ennek a nagy humoristának és humanista gondolkodónak, hogy pontosabban megfogalmazzam, humanista gondolkodtónak, aki Karinthy volt, valami módon utódai. De az elődeink közül, akiktől én tanulhattam — ha másképpen nem, hasonló társadalmi helyzetben voltam, vagy hasonló viszonyom volt az emberekhez, az egyszerű emberekhez —, Tomcsa Sándort kell említenem. Aki, sajnos, Magyarországon ismeretlen. Ő is nagy humorista és nagyon mélyen humanista író volt. És akit te is említettél: a román humorista és humanista alkotó, akit én sokszor és nagy szeretettel fordítottam: Topírceanu. Jellemzően iasi román költő és író. Nagyon mély kapcsolatban volt a román néppel, a román egyszerű emberekkel.

— Egy beszélgetésben említetted, hogy egyik különbség közötté és Karinthy között az, hogy míg Karinthy inkább városi kötődésű, Topírceanu inkább a falusi szegénységhez kötődik...

— Nagyon sok olyan emberhez, akinek az ízlése sok vonatkozásban nem annyira kifinomult. Lehet, hogy fogalmazásom nem egészen pontos, mert nem is kifinomultságról van szó. Hiszen a magyarországi parasztságról is beszélhetünk ilyen vonatkozásban, de alapvetően én a romániai magyar parasztságot és a román parasztságot ismerem, ezeknek rendkívül fejlett ízlésük van. Amit bizonyítanak népdalaik, népballadái. Ennél magasabb rendű alkotást nagyon kevés író és költő tudott teremteni. Gondoljunk arra a sok szép székely népdalra, a csodálatos, a világirodalom gyöngyszemei közé tartozó román népballadára. Csak példaképpen említem ezeket a népi alkotásokat, mert hiszen nagyon sok mást is említhetnék. A Báránkyát, románul Miorița, Illyés Gyula fordította, csodálatosan, de többen lefordították, nálunk Kiss Jenő is. Ez is rendkívül szép fordítás.

— Rólad szólva, gondolom, hogy a magyar irodalmi hagyományokhoz való kötődésben rétegzettségék vannak.

— Úgy tudom, Kosztolányitól származik az a mondás, hogy minden igazi költőben és minden igazi íróban a humor valami módon jelen van. Akár nyíltan, akár olyan mélyen, mint a földben a talajvíz. De enélkül a talajvíz nélkül a növények nem tudnának létezni. A humor nedvességet is jelent. Petőfinél és Arany Jánosnál ez a humor nyíltan is jelen van. Arany János humoros verseiből össze lehetne állítani egy kötetnyt. De Arany János paródiát is írt, többek között a dilettáns nyelvészek ellen. Petőfi Sándor A helység kalapácsában megalkotja a romantikus eposznak a paródiáját. Amely a magyar paródia nagy elődje. Csokonainál is állandóan jelen van a humor. A magyar irodalomban ez a népi humor, amely ezekben a szellemóriásokban a világirodalom legnagyobb rangjára emelkedett, állandóan jelen van és állandóan színezi az ő lírai közlésüket. Csokonai humorát még egy különleges szín is jellemzi, ez a deákos humor, ami pedig kissé vaskos, kissé latinos. A debreceni kollégium közössége humorának a kikristályosodása. Csokonaira is jellemző, hogy a humor mindig jelen van, lírai verseiben is. A Karnyónéban megfigyelhető, hogy ez a vaskos diákhumor a németesítő tendenciákkal szemben rendkívül határozott és kemény állásfoglalás is. Nem öncélú diákhumor ez, hanem a magyar kultúrát veszélyeztető kifinomult érzelmesség, vagy érzelgősséggel szemben egyfajta pajzs. Sőt fegyver.

— Az anekdotizmust, főleg Mikszáthtal kapcsolatban, egyesek avitt társadalmi-esztétikai eredményként emlegetik. Miként vélekedsz erről?

— Írtam néhányszor népszerűsítő formában Mikszáthról. Azt mondtam róla mindannyiszor: végigvezet bennünket egy úton, amely különös sárga virágokkal van teli, és ha megnézed, az a pokol kénvirága. Mikszáthot, akit sokan adomázónak tekintenek, teljességgel félreértik. A kérdésben Adyra hallgassunk, aki azt mondta Mikszáthról, még Mikszáth életében: nem tudjátok, hogy kit dicsérték. Azt hiszitek, hogy egy anekdotizálót dicsérték, holott a társadalom egyik legmélyebb ismerőjét. Aki a Beszterce ostromában arra vállalkozott, hogy a magyar Don Quijotet írja meg.

Csak abból valami egészen más sikeredett, mert a magyar Don Quijote egészen sajtáságosan hamis úri magyar tudat. Akinek fogalma sincs, hogy mi van a világban, mi van azzal a néppel, amelyért tulajdonképpen felelős volna. Don Quijotére még hivatkozik is a Beszterce ostromában ez a nagyon nagy író, mert Mikszáthot a legnagyobb magyar írók közé sorolom. Az úgynevezett anekdotizáló, pipázgató, pipafüst mellett elhangzó szöveg, az csak egy színező eleme annak a pokoli szatírának, amit a millenniumról és a millennium körüli Magyarországról írt.

— A humor a mi életünkben, a mi irodalmunkban, Arany János kifejezésével élve, sokszor keserves kacajként nyilatkozott meg...

— Kelet-Európa népei, ezen belül a magyarság, sokszor került nagyon nehéz vagy tragikus történelmi helyzetbe. Ezekben a helyzetekben mentőv volt a humor. S ez végigkísérhető egészen Tamási Áronig, aki káromkodás helyett mindig valamilyen jót, valami meglepően humorosat mondott. Tamási Árontól, aki hívő lélek volt, természetesen az a káromkodás, amelyért a középkorban az emberek nyelvét kitépték, idegen volt. Tehát az a pszichológiai tartalom, ami a primitív embereknél káromkodásban tör ki, Tamásinál mindig egy meglepő humoros fordulatot eredményez. Amely stílusában is állandóan jelen van. A mikroanalízisben is kimutatható egy mondaton belül a csavaros, humoros fordulat, de kimutatható írásai nagy részében is.

— Színpadi megjelenítésben: amikor végső kétségbeesésbe fordul a történet, így szól az írói utasítás az Osvigasztalásban, vagy például a Tündöklő Jeromosban: *és tánkra perdülnek*.

— Erről van szó! Én is erre gondolok. Tamási Áron, mint a XX. század egyik legnagyobb írója, nagyon nagy humorista is volt.

— Sütő András mondotta egy beszélgetésben, hogy tanulmányban készül összevetni Tamási és Creanga humorát. Te miben látod hasonlóságukat?

— Hasonlóság Tamási és Creanga között, hogy mind a kettő mélységesen népi alkotó. Nem véletlen, hogy Creanga a román irodalom egyik legtiszteltebb klaszszikusa. Az egyik kritikus Daumier-hez hasonlította Creanga humorát, és úgy gondolom, hogy ebben a merész hasonlatban nagyon sok igazság van. Mert Daumier is a kisember pártján állt mindig. Akkor is, amikor rendkívüli értékű, karikatúraszzerű alkotásait készítette, és akkor is, mert nagy festő is volt, amikor a festészetet művelte. Creanga és Tamási viszonya a kisemberhez igen-igen hasonló.

— Szellemben és ábrázolásban hosszasan elemezhetnénk azt a lebecsülő, hátba-verő parasztkodást, amit karikaturisták, humoristák évtizedek óta lapokban, rádióban, televízióban és pódiumon művelnek. Azt hiszem, ennek hagyománya van: Gárdonyi Géza Göre Gábora és a harmincas évek műszékelykedése, a Dani bá'-zás, ami Hosszú Zoltánnak jelentett országos népszerűséget. Romániában tapasztalod-e ezt a megalázó, lefokozó mentalitást?

— Az a benyomásom, hogy az említettek csak panoptikumban láttak parasztot. És hogyha a parasztról írnak, akkor az a szint, amelyen a magyar parasztságot ismerik, az a háztartási alkalmazott szintje. Tehát a parasztságot a szolgaleány és a Pesten csetlő-botló cseléd lány színvonalán ítélik meg. Holott a parasztság volt az, és nemcsak Magyarországon, amely a nyelvet fenntartotta a legnehezebb időkben is. És amely saját rendkívüli tehetségével óriási irodalmát, a népköltészetet megalkotta. Tehát a parasztságot én intellektuálisan ugyanolyan szintű társadalmi kategóriának tartom, mint az értelmiséget. Lehet, hogy megdöbbenő, amit mondok, de egy paraszt legalább annyit tud, mint egy magyar értelmiségi, csak másfajta az a tudás, amit az a paraszt tud. A paraszt azt a világot, amelyben él, ugyanolyan mélyen ismeri, ha nem mélyebben, mint amilyen mélyen ismeri a városi értelmiség adott esetben a várost, a várossal kapcsolatos adatokat, információkat és a kultúra információit. A parasztság még ma is óriási és kiaknázatlan kincseshánya, amit eddig megmutatott az irodalom, az csak a felszíni fejtés.

Göre Gábor egy általam rendkívül tisztelt és szeretett írónak, Gárdonyi Gézának a balfogása. Gárdonyi, ha csak Göre Gábort írta volna meg, ha szabad ezt monda-

nom, akkor csak a korábban emlegetett humoristáknak lenne az elődje. Valóságosan Göre Gábor csak egy adalék, egy teljességgel mellékes adalék Gárdonyi Géza rendkívül értékes életművéhez.

Lévén, hogy ez a göregáborkodás egy felelőtlen magatartás és a nép valóságos kérdéseinek a félreismeréséből, talán tudatos félreismeréséből született, ezért számomra, s úgy gondolom, hogy az én romániai kollégáim számára is, mélysegesen idegen. Romániában élünk és Romániában írunk, és nagyon közvetlen kapcsolatban vagyunk az olvasó közönséggel. Ez kiterjeszhető, mert nem sajátosan a romániai magyar alkotók tulajdonsága, hanem a román írók nagy részének is sajátja. Hiszen Ion L. Caragialenak, aki az egyik legnagyobb humoristája, szatirikusa a világirodalomnak, olyan a humora, amelyet a legegyszerűbb ember is közvetlenül élvezni és érteni tud. Lehet, hogy nem eléggé ismert, pontosabban a rangjához mérten nem eléggé ismert, mert rendkívül nehéz fordítani. A bukaresti külváros bölcsességét, humorát emeli be vígjátékaiba, szatíráiba, és magyarra ezt az úgynevezett makalai humort rendkívül nehéz lefordítani. Tele van olyan fordulatokkal, amelyek a magyar külváros nyelvén nem adhatók vissza.

— Egyhelyütt beszéltél arról, hogy belekezdted Caragiale fordításába, de nem éreztél eléggé hívnek, s abbahagytad. Az elkészült fordításokról miként vélekedsz?

— Kellemetlen erről beszélnem, lévén, hogy ezek a fordítások bármilyen jószándékúak, bármilyen becsületesek, bármilyen felelősek, ezekre is vonatkozik az, hogy Caragialét nem sikerült úgy lefordítani magyar nyelvre, mint amilyen jó románul. Az ő rangjához csak egyetlen adatot: nem véletlen, hogy az egyik enciklopédiában a Caragialeről szóló részt Ionesco, a huszadik század egyik legeredetibb merész kísérletezője írta. Ionesco ugyan tagadja, hogy ő román, de én hallottam őt a román televízióban románul beszélni. Ploiestiben született, Caragiale-től is nagyon sokat tanult. Nem vagyok illetékes, hogy Ionescót bíráljam, de Ionesco egy más kultúrkörhöz tartozik ma már, ezt a nyugati kultúrkört bizonyos fokig az öncélú játék jellemzi. Másfajta az ő elkötelezettsége. Caragiale-t azért is említtem, mert ugyanolyan elkötelezettsége volt népével szemben, mint amilyen például Tomcsa Sándornak van, és mint amelyet én is szeretnék életem folyamán és írásaimban megvalósítani.

— A kelet-európai humort talán jellemezhetjük úgy, hogy itt a realizmus fordul a groteszkbe, ellentétben a nyugat-európai abszurdal, amely a lét általános képtelen-közérzetét parodisztikus vagy lírai absztraktnban fogalmazza. Jól látom-e a különbséget?

— Egyetértek veled. Ionesco egy nyugat-európai író, aki végső fokon tölem idegen. Azért idegen, mert nála csak elvont az az elkötelezettség, ami benne jelen van. Én elvont elkötelezettséget nem ismerek. Az elkötelezettség mindig konkrét, hozzákapcsolódik a társadalom nagy közösségéhez. Másrészt az abszurd irodalmat abszurdumnak tartom, mert hiszen az élet bármilyen képtelen, sohase válik abszurdá. Az élet bármilyen nehéz és bármi történik, akkor is élet, akkor is egész és teljes élet. Teljes és egész élet, amelyben jelen van mindig a javító szándék. Mert hisz az emberiség javíthatatlan, de elronthatatlan is. Mindig jelen vannak a javító törekvések, mindig jelen van az, hogy megszületnek azok az emberek, akik felelősséget éreznek a közösségükért. És akik nem játsznai akarnak a társadalmi jelenségek apropójából, hanem a társadalmi jelenségekkel kapcsolatosan egyéniségükön átszűrve, tehetségükkel megpótolva akarják kifejezni az élet valóságát. Az életben nagyon sok képtelen helyzet adódik, de az élet maga sohase képtelen. Az abszurdok pedig azt akarják elhithetni, hogy milyen képtelen világban élünk, és maga az emberi lét képtelen. Ez hazugság. Az abszurd irodalmat lényegében esztétikailag abszurdnak tartom. Hogy azt higgyem, hogy az élet képtelen és az élet eszményeihez kapcsolódni nem lehet, ehhez nincs szükség íróra. Ehhez elég egy éneklő kórus.

— Farkas Árpád írta születésnapjában: jellegzetesen kelet-európai vagy...

— Természetesen, mert hiszen Kelet-Európában élek, és ahogyan az apámat, anyámat nem tagadhatom meg, úgy nem tagadhatom meg Kelet-Európát sem. Úgy

gondolom, hogy Kelet-Európában Európa nagy hagyományai tovább élnek, és Kelet-Európának talán még óriási hivatása van a világkultúra kiteljesítésében.

— Olykor talán figyeled a magyarországi humort. Mint vélekedsz erről a humorról? Arról a cinizusról például, ahogyan Árpád, II. Rákóczi Ferenc, István király, a 48-as szabadságharc ebben a szellemben az alantas gúny tárgya lehet. Amely a közösség önbecsét sározza össze valamiféle „deheroizálás” szellemében. Egyetlen nép se engedné meg ezt magának. Képzeld el: Nagy Péter a szovjet kabaréban...

— A szovjet nép mélységesen tiszteli saját haladó hagyományait. És eszébe nem jutna, hogy valamilyen módon sárbarántsa. Többször előfordult már, hogy remekművek ellen merényletet követtek el. Egy szerencsétlen pszichopata vagy talán örült volt, aki szét akarta rombolni a Pietát. De követtek el már merényletet a Mona Lisa-, a Rettenetes Iván-kép ellen is.

Én, aki paródiákat szoktam írni jelenkori jelenségekről, azért írok, hogy az eszménybe vetett hitet erősítsem. Számomra ez a jelenség mélységesen megdöbbentő. Azért mondtam hasonlatként merényletet a remekművek ellen, mert itt is a nagy emberek ellen a tehetségtelen, kisszerű és morálisan sérült emberek lázadását érzem a nagyság ellen. Ahhoz hasonlatos ez, mint amikor valaki össze akarta törni a Pietát.

A nagyság és a remekmű provokálja a tehetségtelenséget és az emberi végleteken kisszerű kárhozottságot. Ez a kárhozottaknak, a kisszerűeknek és a tehetségtelenségnek a lázadása a remekmű ellen. Azt is szoktam mondani, hogy azok, akik ezt végrehajtják, azok fondorlatosan félrevezetik a közvéleményt. A közvélemény össze téveszti Jacket, a hasfelmetszőt, a harakirit elkövető szamurájjal. Valóban hasonlítanak. Mind a kettő hasat metsz; de a szamuráj a sajátját, Jack a másét.

A kabaré szelleméről, a deheroizálásról még. Ha ezt el szabad mondanom, lévén, hogy én Románia állampolgára vagyok, nehogy az legyen a látszat, hogy én valami idegen ügybe avatkozom be.

— A barát, főképpen a testvér őszinte véleményét igényli a valamennyit magára adó ember...

— Minthogy tisztán és emberien kérdezel, köteles vagyok tisztán és emberien válaszolni. Meg szokott döbbszteni az, hogy nevetség tárgya lehet, ha valakinek három gyermeke van. Vagy mondjuk egy leány, aki nagyon erkölcsösen akar élni, és az erénnyel gúnyolódnak. Az erények ritkák, mert hiszen az emberi természet gyarló. Az erények mindig ritkák voltak, de sohase kellett ezeket szégyellni. Most az a megdöbbentő állapot következik be, hogy az erény szegyenletes. Ennél képtelenebb közvéleményt és társadalmi-lélektani állapotot el se tudok képzelni, amikor az embernek rosszabbnak kell magát hazudnia, mint amilyen rossz. Elég, hogy ha csak olyan rossznak mutatják, mint amilyen a valóságban. Megdöbbentő dolog az, amikor az erényt titkolni, sőt szégyellni kell. Nem tudom megérteni azt a jelenséget, amikor némely tollforgató arra akarja készíteni az embert, aki állandó harcban van a jó és a rossz között, hogy ha benne a jó, a felelősség, az eszmény győzedelmeskedik, titkolja el, hajtsa le a fejét és csak a földet nézze.

Egyébként én nagyon sokszor írtam a deheroizálás ellen, nagyon határozottan fogalmaztam olyankor. Az volt a kérdésem: mikor deheroizálják már a deheroizálókat? Sajátságos módon a deheroizálóknak már héroszai is vannak.

Még egy megdöbbentő ellentmondásra hívom fel a figyelmed. Hogy akkor, amikor Damjanich nem hős, és Avram Jancu nem hős, és Dugovics Titusz nem hős, és sorolhatnám, mert hiszen a történelem a hősök termőtalaja, ezeket a hősöket a nép és a társadalmi viszonyok szülik, de az ő nagy emberségüket senki meg ne merje támadni, megdöbbentőnek tartom, hogy miközben a deheroizálás folyik, időnként megjelennek emberek rettenetes dekorációval, ami az ő hősiességüket jelzi. De a nevüket se tudjuk. Damjanichnak a mellén nem voltak ilyen dekorációk. Kik ezek a hősök, akik ezeket a kitüntetések viselik, és ezeket már mikor deheroizálják, ha már ilyen következetes a deheroizálás? Azonkívül nem tudom fölfogni azt, hogy ha mondjuk Dugovics Titusz nem hős, akkor Pityi Palkó mitől az?

— A valóságos hősök tisztelete mellett a kreált hősök beépítése egy nép történelmébe, tudjuk, a történelmi értékelés, a tudatteremtés alapos gondja. Mi több, a huszadik század drámája. Hogyan lehet ebben ítélni?

— A hősök természetesen emberek voltak. A hősök a történelem szellemének egy különös ajándékával rendelkeztek, mert hiszen népüknek, társadalmuknak, az osztályuknak az akaratát önzetlenül ki tudták fejezni, és bármilyen sorsot a küldetésük miatt, a kiválasztásuk miatt el tudtak vállalni. Ezek voltak a hősök. Én nem azt mondom, hogy ezek istenek voltak, azt mondom, hogy ezek rendkívüli emberek voltak, akik nekünk mindenféleképp a példaképeink. Csak a legnagyobb tisztelettel állhatunk meg az emlékük előtt. Nem arról beszélek, hogy a hősről hazudjunk. Hogy találjunk ki velük kapcsolatban olyan történeteket, amelyek a hősiességüket fokozzák és nem igazak. A hősökkel kapcsolatban elég, ha csak azt mondják el, amitől ők hősök.

— Sokszor még ennél is veszélyesebb módszer tapasztalható: a hősök, a hősiesség kreációja... Vagy a hősök kisajátítása.

— Vannak kisajátított hősök is, ez is az emberi, társadalmi gyarlósággal függ össze. És benne van az évszázadok osztálytársadalmának történetében, hogy az ember mindent ki akar sajátítani. Ki akarja sajátítani a magnót, a sörnyitőt. Nyugaton ki akarja sajátítani a bankot, a gyárat, mindent. Hát a hősöket is ki akarják sajátítani. Természetesen végső fokon nem lehet kisajátítani, mert minden nemzet hőse az egész emberiségé.

— Ötvenedik születésnapodra írott köszöntőjében Sütő András azon tűnődik, hogy míg a generáció jó része személyes künjaival volt elfoglalva, te szinte készen álltál elő. Valóban ilyen egyszerű volt számodra a készülődés, vagy csak írásaid kevéssé mutatják gyötrődéseidet?

— Ilyen vonatkozásban bizonyos fokig előnyöm volt, lévén, hogy elhibázott kritikákkal jelentkeztem, és idejében rájöttem, hogy nem vagyok kritikus. Az elhibázottságot nem úgy értem, hogy amit írtam akkor, azt megtagadom, de azok a kritikák nem voltak eléggé mélyek. Húszéves koromban írtam őket; természetesen ma is a sajátomnak vallom, hiszen alapvető elveimet soha nem tagadtam meg és nem fogom megtagadni. Azért volt némi előnyöm a többiekkel szemben, mert én szatírával, paródiával és humoreszkkal jelentkeztem. Mások ódákkal vagy idilli képekkel; a szatírától, a humortól az idillizálás eleve idegen. Kezemben volt mindig egy iránytű, amely jelezte északot. Tudtam mindig, hogy merre van a sarkcsillag. Egyetlen olyan írásom sincs, amelyet megtagadnék, de én magam tudom, hányszor mentem át válságállapoton, hogy megküzdjek a kifejezésért. Újra azt kell mondanom, hogy nem az én saját adottságom. Mindenki, aki bármilyen művészettel foglalkozik, akár írással, akár festéssel, akár zenével, az összeomlásokon keresztül jut el magasabb és magasabb színvonalra. És ez az a nagy képesség minden alkotónál, hogy miután válságba került, a válságon tovább tud lépni és egy újabb szintézishez eljutni. De hiszen ez Sütő életművében nagyon jól követhető. Sütő első írásait is nagyon becsülöm, mert sokan abban a hiszemben vannak, s talán kritikusok is leírták, hogy Sütő legutóbbi írásai előzmény nélküliek. Én akkor, amikor Sütő Andrást köszöntöttem, azt írtam, hogy megelőző munkái, amelyek között igazán kiváló írások voltak, szervesen összefüggnek ezekkel a remekművekkel. Az ő élete felkészülés volt ezekre a remekművekre.

— A szatirikus nézőpont kialakulásához nem járult-e a kijózanodás ténye? Hogy személyes és társadalmi-politikai felismerésben nyilvánvalóvá lett: kegyetlen eseményekhez is tapsolni kellett.

— Végigparodizáltam a proletkultot, de akkor parodizáltam, amikor a proletkult uralkodó áramlat volt.

— Nem voltál veszélyhelyzetben?

— Én legalábbis nem tapasztaltam. Úgy jártam, mint Chaplin az Aranylázban, aki a szakadék fölött megbotlik, de nem tudja, hogy szakadék fölött botladozott. Nem érzékelttem a dolgok veszélyét. Talán azért, ahogyan azt Marcus Aurelius valómásaiban mondja: a sors engem jó barátokkal és kiváló környezettel ajándékozott

meg. Akkor, amikor Kolozsvárra érkeztem, kiváló írókkal, Asztalos Istvánnal, Nagy Istvánnal kerültem kapcsolatba. Gaál Gábornak tanítványa voltam, akivel nekem nagyon sok elvi vitám volt. De ezek a viták nem személyi viták voltak. Nagy István rendkívül nagyvonalú ember volt, aki az elvi vitát sohasem alakította át személyes kérdéssé. Abban az elvi kérdésben, hogy szabad-e szatírárt írni, nem rám haragudott, hanem az általam tévesnek ítélt álláspontomra. Ebben különbözött az ördög-űzőktől és a boszorkányűzőktől. Nagy István az emberből akarta kiűzni az ördögöt és nem az ördögből az embert.

— Rólad szólva, többen is az összefoglaló szatirikus mű hiányát említették. Miért késik a regény?

— Azért, mert én pontosan tudom, hogy mi a regény. Sok regényelméletet olvastam és tudom azt, hogy egy regényt egy csúcsról lehet megírni. Egy olyan csúcsról, amilyen például nálunk a Radnai havasokban az Ünő-kő vagy a Nagy Pietrosz. Ahonnan legalább hat hegyvonulatot látsz. És rengeteg várost. Állítólag — nagyon sokszor voltam fenn ezeken a csúcsokon — tiszta éjszakákon el lehet látni Kolozsvárig. Tehát erről a csúcspontról lehet megírni azt a nagy társadalmi összefoglalót, ami a világirodalom szóhasználata szerint az igazi regény. A többi részletekre vonatkozó megfigyelés az álcázott regény. Olvastam egy rendkívül primitív meghatározást a regénnyel kapcsolatban: a regény terjedelem kérdése.

A regény nem terjedelem kérdése, hanem a regény a szintézis képességének kérdése. Fölvethető az a kérdés, hogy a mi korunk, amely világszerte atomizált, amely tele van veszélyekkel, amelyet az emberiség maga teremtett, amikor veszélybe hoztuk a tengereket, veszélybe hoztuk a hegyeket, az erdeinket, veszélybe hoztuk világ-részeinket, sőt magát az emberi életet is, akkor ebben a különös ellentmondásos világban, amikor a legrimitívebb közlekedési eszköz mellett jelen vannak a szputnyikok és a holdkompok, akkor, amikor bizonyos távoli területeken még létezik a kannibalizmus; ugyanakkor, amikor nagy humanisták is élnek körülöttünk a világban; ebben a rendkívül ellentmondásos korban, amely megteremti annak a lehetőségét, hogy a földön abszolút boldogság legyen; ugyanakkor ott kísért, lehet, hogy a föld pokollá változik, mert hiszen itt van mellettünk az atombomba és a hidrogénbomba állandó fenyegetettsége; ebben az atomizált, hihetetlenül problematikus világban éppen az abszurd irodalom tükröz. De hiszen minden irodalom tükröz! Az abszurd irodalomról egy mély társadalomtudományi elemzésre van szükség. Nem tudom, hogy létezik-e ilyen elemzés; úgy mondjam marxista—leninista elemzése. Azt gyanítom, hogy ez a nézőpont egy bizonyos értelmiségi rétegnek a felelőtlenségét, a néptől való elszakadását és a teljes hitelenségét tükrözi. Ez egy veszedelmes irányzat, mert olyan hangulatot teremt, hogy nincsenek már értékek, nincsenek már olyan eszmények, amelyekben hihetünk. Különösen hangzik, lévén, hogy én szatírárt és humort írok, hogy én állandóan eszményekre hivatkozom. De eszmény nélkül az irodalom elképzelhetetlen. Hősök nélkül az irodalom és a művészet elképzelhetetlen.

— Morális tartás minden körülmények között szükségeltetik tehát.

— Igen. Megítélésem szerint erkölcsi tartalom nélkül nincs esztétikum. Amorális vagy immorális irodalom elképzelhetetlen. Az az irodalom, amely öncélúan rombolni akar, nem tekintendő irodalomnak. Nem is lehet az. Akkor, amikor például Baudelaire megírta A romlás virágait, a rothadás szépségét írta le, és litániát írt többek között a sátánhoz — ez megdöbbenést keltett a saját korában. De utána jöttek azok az érzékeny és modernebb kritikusok, akik észrevették ennek a mélységesen nagy pozitívumát és az eszményeknek a jelentkezését.

— Humor és cinizmus között milyen különbséget látsz? Azt hiszem, az eszmény léte és hiánya a kettő közötti különbség.

— A művészet antianyagának tartom a cinizmust. Rettenetes veszélyt jelent az emberi gondolkodás számára. A fogalmat finomítanunk kell; mert hiszen vannak és voltak nagyon nagy költők, akik látszat szerint adott esetben cinikus verset írtak. József Attilának Nincsen apám se anyám, se istenem se hazám kezdetű verse látszat szerint cinikus, valójában a művészi remeklés miatt nem az. Egy tettetett cinizmus fedezhető fel itt, amely egy sértett hitet és egy sértett eszményekért való küz-

delmet tükröz. A kettőt tehát ne tévesszük össze. A cinizmus lényegében népellenes. Irodalom- és művészetellenes. Szilágyi Domokossal kapcsolatban is felmerült kritikások körében ez a vélemény, hogy többször írt cinikus verset. Ha mélyen elemezzük Szilágyi Domokos költészetét: nem igaz. Tudniillik egy látszat téveszti meg őket. Pontosan az a remeklés, ahogyan ezt kifejezte, jelzi, hogy Szilágyi Domokos az eszményeiben volt megsértve. Mégpedig a XX. század jelenségei miatt. Mert ő az emberiség gondjait magára vette, ugyanúgy izgatta az atomháború veszélye, mint ahogy izgatta a baszkok elnyomása. Izgatta a rengeteg abszurdum, az erőszak állandó jelenléte, a faszizmusnak a fenyegetése, amely fizikailag le van győzve ugyan, de lelki- leg még mindig nincs; a XX. század végén és a XXI. század elején pszichológiailag kell a faszizmus lehetőségét megszüntetni. Ezekben a sértett eszményekben ő kifejezett bizonyos fajta hiteltelenséget. De ez a hiteltelenség az eszményeinek a fönntartásából és sérelmeiből született. Ne tévesszük össze és ne higgyük azt, hogy Szilágyi Domokos valójában cinikus volt. Mert cinikus irodalom nincs. Cinikus művészet nincs. Marhaskodás van, hülyéskedés van, de ez nem tartozik a művészet kategóriájába.

— Humorban ismersz tréfát?

— Semmiben sem ismerem tréfát. Mert a tréfa felelőtlen, semmilyen fajta elkötelezettséget nem ismer. A tréfa hülyéskedés, s a hülyéskedés nem méltó az emberhez. Azok, akik csak hülyéskedésre képesek, azok számára az emberiség már régen kitalálta azt az intézményt, ahol őket kezelni kell.

— Az elmúlt őszön vita lobbant Sütő Andrásnak a Korunkban a közösségi gondokról írott cikkében. Te erőteljesen és szenvedélyesen közbeszóltál...

— Fizikai súlyomat is be kellett dobni a mérlegre, hogy jelezzem azok előtt, akiket Sütő talán a tehetségével sért, tehetségének jelenvalóságával és hatásával. Amint mondtam a deheroizálókkel kapcsolatban, az igazi alkotás tökéletesség, a tökéletlenséget provokálja. Nincs kizárva, hogy Sütő irodalmi teljesítménye, kiválósága bizonyos embereket megsért pusztán rendkívüli tehetségének a létével. Ezért kellett nekem olyan nagyon élesen és határozottan fogalmaznom. És erre a fogalmazásra ma is büszke vagyok.

— A sajátosság méltóságát a saját írói, emberi létedben hogyan véled gyakorolhatónak?

— Akként, amit Sütő kifejezett ezzel kapcsolatban, a képeket nem akarom ismételni. Azt mondta, hogy tanúja volt egyszer gyermekkorában, hogy a cigányprímás ki volt terítve a szobában, és közben az ablakban benézett és kártyafigurákat látott, mert a virrasztók kártyáztak. És Sütő azt mondta, hogy amikor a cigányprímás ki van terítve, az ablakban ne legyen tökfilkó. Ez egyes írókat sértett, mert úgy gondolták, hogy nem novelláskötetek vannak a kezükben vagy regények, hanem óriási tökfilkót tartanak. Rendkívül sajnálom őket, nem hiszem, hogy tökfilkó lenne a kezükben, hanem hát írások voltak a kezükben. Ők, úgy látszik, szigorúbbak saját magukhoz, mint amilyen szigorú vagyok én hozzájuk.

— Kikre figyelsz a magyarországi és a hazai irodalomból?

— Nem vagyok egészen illetékes, mert nem tudok minden könyvet elolvasni, mert hiszen ennek vannak objektív akadályai. Csurkát nagyon szeretem, rendkívül sokra becsülöm Ottlik Gézá, becsülöm Granasztói Pált, szívesen olvasom Kolozsvári Grandpierre Emilt. A romániai magyar irodalmon belül pályatársaim közül nagyra értékelem és szeretem Bálint Tibort. Becsülöm és szeretem, mint személyiséget és mint a jószág kifejezőjét, Fodor Sándort, a költők közül Kányádi Sándort, és szeretem Farkas Árpádot. Rendkívüli írónak és rendkívüli személyiségnek tartom Sütő Andrást. Vele kapcsolatban használtam azt a képet, hogy olyan nagy személyiség, hogy a kezében a zsebkendő is zászlóvá válik.

— Úgy tudom, témádat jegyzetfüzetbe rögzítet, s ha megíródott, kihúzó...

— Igen. Nagyon sok füzetem van. Csak három szó az, ami a témát jelzi, és utána, amikor írok, előveszem ezeket a füzeteket és nézem, hogy melyik az, amelyikhez most hangulatom van. Rendkívül nehezen írom le az első mondatot. Előfordult, hogy három óra hosszat írtam az első mondatot. Van egy furcsa szokásom:

füzetbe írok, úgy, mint az iskolás gyermek, és ha az első mondat nem sikerül, már pedig számomra az a leglényegesebb, ha elrontottam az első mondatot, kitépem a füzetlapot és egy újat kezdek. Megtörtént, hogy egy egész füzetet eltéptem s a következő füzetbe le tudtam írni az első mondatot, s utána folyamatosan minden belső gátlás nélkül meg tudtam írni azt, ami szándékomban volt.

— Nem takarékoskodsز a papírral?

— A papírral nem takarékoskodom. A nyomdafestékkal kell takarékoskodni minden szerkesztőségnek. Csak a jó írást kell arra méltatni, hogy a nyomdafestéket erre a célra felhasználja. A papírral végül is a gyermekek se takarékoskodnak. A gyermekek papírrepülőgépet is készítenek ebből, rendkívül jogosan, mert azt is ki kell próbálni. Azt is meg kell látni, hogy hogyan készíthető egy olyan eszköz, ami kering és repül. Mindent meg kell az embernek próbálni, minden lehetőséget, ami erkölcsös. Azt írtam valahol, hogy minden pecsétet föl kell törni, mert ez az ember dolga.

— Legutóbbi színházi bemutatód Nagyváradon volt; Egy szürke délután című játékodat láthattuk, ami az Igaz Szó drámapályázatra született. Utóbb egyfelvonást olvashattunk az Utunk évkönyvben és a Gyöngyösi Gábor szerkesztette 12 egyfelvonásos című gyűjteményben. Alkalminak tetszik drámairói munkásságod. Miért nem írsz darabokat következetesebben; nem vonz eléggé a színház?

— A dráma is izgat és a színpad is természetesen nagyon vonz. Az ember örökké tervekkel van tele. És minél idősebb az ember, annál inkább specializálódik. Minden gyermek, amikor megszületik, akkor zseni. Mert hiszen Shakespeare is lehet belőle, Bolyai János is; az emberiség totális képességeit tartalmazza egy gyermek. Ahogy felnő, azáltal lesz biológussá, könyvelővé, íróvá, adott esetben Shakespeare-ré. De Shakespeare, ez a csodálatos lángelme, még mindig szegényedést jelentett a kisgyermekhez képest, mert specializálódott. Tehát az emberi lehetőségek közül egy csomót feladott. Föladta a festészetet, a zenét, föladta a tudományt. Természetesen ne érts félre, az emberiség egyik legnagyobb lángelméjéről beszélek. Csak azt akarom mondani, hogy a gyermekben minden lehetőség benne van, és az idők folyamán specializálódik, és a terveiből sokat nem tud megvalósítani. Én ezt a gyermekséget büszkén őrzöm olyan vonatkozásban, hogy a terveimet még nem adtam föl. A drámaírást sem.

— Nem tartanak-e tőled a színházak, s ezért nincs túl nagy biztatás darabírásra?

— Nem hiszem, mert különböző színházaktól én több ízben kaptam ajánlatot. Nagyon szívesen vették volna, ha színdarabot írok, bele is kezdtem, s ezt folytatni fogom. De annyi tervem van, hogy nem tudom, a hátralevő időm elegendő-e ezeknek a terveknek a megvalósítására. Büszke vagyok ezekre a tervekre, önmagamban. Csodálatos Marxnak az a szövege, amikor azt mondja, hogy a görögök azért hatnak ma is, mert a görögök az emberiség gyermekkorát élték, és a legtisztább és a leg-egészségesebb gyermekek voltak. Nagyon másfajta példát említve: amikor Jézus azt mondta: engedjétek hozzám a gyermekeket.

— Munkásságod jelentős ténye, hogy mesekönyveket írsz, s hozzá a Napsugárban is olvashatók a gyermekeknek szóló írásaid. Mit jelent a gyermekekhez szólni?

— Alapításától 1962-ig a Napsugárnál dolgoztam, de azóta is munkatársam vagyok a lapnak. Igaz, hogy 62-től egy fél évig álnéven közölték az írásaimat. De én ezt is vállaltam, nevemet is föladtam, csak hogy a gyermekekhez szólhassak. A gyermek érzékenysége az irodalom iránt rendkívül nagy, és a gyermekek rendkívül megbízható kritikuskok. És ha a történetben, amit az ember leír, humoros fordulatot fedeznek fel, hihetetlen élesen reagálnak, nagyon értik. A gyermek a leghálásabb közönség; ezért az írónak is mindent el kell követnie azért, hogy a gyermekeket az írás tisztaságában, világosságában és az igazság győzelmével vonzani tudja. Mert a gyermekben rendkívül fejlett az igazságérzet, és nem tűri el, hogy az írásban az igazságtalanság győzzön. Azt szoktam mondani, minden írónak az a feladata, hogy győzze

meg az emberiséget: a szén igazi állapota a gyémánt, még akkor is, ha a levegő füsttel és a föld korommal van tele.

*

Nem tudom, hogy Bandi most majd léghajóra száll, vagy jegyet vált a kisvasútra, netán kezében a távcsővel egy lovaskocsira kéredezkedik fel, amely a fenyőkkel borított hegyek közé tart. Ahonnan talán közelebb fénylenek a csillagok. Az bizonyos: a lencsékre nagyon vigyáz; további gyermekkor adasson neki!

ABLONCZY LÁSZLÓ

BAJOR ANDOR

Tökéletlen Télapó

Már kész kamasz voltam, sokoldalúan fejlett, ami azt jelentette, hogy aránytalanul megnyúltam, és hol a bal lábam tűnt hosszabbnak, hol a jobb. Mert magam sem voltam tisztában a valóságos helyzettel, könnyen zavarba jöttem, és egyik lábammal gáncsot vettem a másik elé.

Ilyen volt a külső és benső állapotom, amikor öreg tanítóm meghívott a régi iskolám Télapó-ünnepélyére.

Bebotorkáltam az ismerős terembe, ahol fenyőágak és színes papírszalagok között lelkesen szorongott a rövidnadrágos ifjúság.

— Gyere — ölelt meg a tanítóm. — Ül le. És ha a Télapó fölszólít... beszélj úgy vele, mintha... ő lenne: a Télapó...

Értelmesen bólogattam, és az volt az érzésem, hogy kár az ilyesmit hangsúlyozni. Nyilván az a Télapó, aki felöltözik Télapónak. Ahogy az a bíró, aki talárt ölt, és bemegy a tárgyalásra mint bíró. És az a szemetes, a császár vagy a kéményseprő, aki megérkezik jellegzetes díszében, és viszi a szemetet, közli császári bölcsességeit, vagy kotorja a kéményt. Én még a sintérrel is mindig úgy beszéltem, mintha ő lenne a sintér. Sohase jutott eszembe, hogy a sintér esetleg az állatvédők áruhás elnöke.

Leültem a kölykök közé, akik a tanító intésére kissé vonítva énekelni kezdtek:

Hull a dara meg a hó,
Jöjj el, jöjj el, Télapó...

Csengettyűszó hangzott, kitárult az ajtó, és bejött egy bíbor ruhás, hószakállú alak puttonnyal.

A kis kölykök egy pillanatra megdermedtek. Látszott rajtuk, hogy meglepi őket a mesebeli lény váratlan valósága.

— Köszöntünk, kedves Télapó — szólalt meg a tanító, mire a jelenés megállt, kissé imbolygott, majd körülnézett, és azt mondta:

— Hukk! Itt vagyok, fiókáim!

Elindult bizonytalanul az emelvény felé, de mint aki nincs meggyőződve, hogy előbbi szavát megértették, megismételte fehér szakálla mélyéről:

— Hukk! Ide húztam a csíkot!

A tanító zavartan mosolygott.

— Drága Téalapó — mondotta —, tudjuk, hogy hosszú útról jöttél, és a szánod csikot húzott, fáradt vagy, és ezért köszönjük, amiért meglátogatnál bennünket, csikot húzó szánon...

Téalapó megállt az emelvényen, szelíden tántorogva.

— Bizony — bólogatott bíbor kucsmájában —, úgy megfáztam, mint a vöcsök!

A jó tanító tisztelettel nézett reá.

— Drága Téalapó — mentette a helyzetet —, értjük, hogy megfáztál, mint a prücsök a megható mesében... melynek címe A prücsök és a hangya.

Téalapó megrázta a kucsmáját.

— Úgy is megfáztam, mint a prücsök. De főként: mint a vöcsök.

Hegyes tekintettel néztem a Téalapót, és fölismertem benne egykori iskolaszolgánkat, Misi bácsit, aki szünetekben kiflit és törökmézet árult.

És hirtelen az volt az érzésem, hogy ez csakugyan nem a Téalapó. Misi bácsi enyhe részegségével és mérsékelten emelkedett stílusával nem tudta megjeleníteni a jóságról alkotott amúgy is szerény elképzeléseinket.

— Hukk, csirkéim! — kiáltotta ismét, majd aranykönyvet vett elő a puttonyából.

Lassan megmikulásolta magát, csak néha cserélte össze ajándékozás közben az aranydiót az aszaltszilvával.

Nagyjából folyékonyan mondta a könyvbe írt verseket. Jó tanítónk heteken át körmölte alkotásait.

— Szabó Károly — szólt a Téalapó, mire remegve botorkált elő egy bűntudatos, lehajtott fejű ifjú.

A Téalapó olvasni kezdett az aranykönyvből:

*Mivel te vagy az osztálynak
Legjobb tanulója,
Szorgalmad az aranykönyvbe
Arannyal van róva.
Leírsz mindig minden leckét,
Végzed a parancsot,
Ezért kapsz a Téalapótól,
Hukk, egy szép narancsot!*

Majd benyúlt a puttonyba, kotorászott, és átadott egy marék mogyorót.

Tanítónk az ál-Téalapó füléhez hajolt, magyarázott valamit, mire Misi bácsi bólintott, és újra szónokolni kezdett.

— A könyvben — mondta leleményesen — bizonyos följegyzéseket kicserélt a Krampusz. Szabó Károly nem a legjobb tanuló; sőt éppenséggel teli van négyessel. Hanem mindaz, amit elmondtam, Kiss Sándorra vonatkozik. Gyere ide, Sándor fiam, ne mondd, hogy Téalapó nem úgy ismeri az érdemeiteket, mint éjjel a sarkokon ácsorgó lányok a liliumot.

— A Téalapó a hosszú úton kifáradt — állt föl a tanító —, és attól tartok, hamarosan tovább kell indulnia, mert az ideje drága...

A Téalapó imbolygott, legyintett.

— Frászt — jelentette ki. — Én vagyok a Téalapó, és itt most én pofázok.

Ezután megnyálazta az ujját, lapozott, és engem szólított. Összeakadó láb-bal botorkáltam ki, ő pedig olvasott:

*Te vagy, hukk, a mi iskolánk öreg növendéke,
De a szorgos tanulásnak soha sincsen vége...*

Ezután hozzám fordult, és félhangosan megkérdezte:

— Hogy kerülsz ide, vén marha?

— Drága Télapó — dadogtam —, eljöttem, hogy lássam lelkes tanulóinkat és Télapó hófehér szakállát...

— Akkor csókold meg a szakállamat — ajánlotta föl váratlanul.

Amíg eleget tettem ötletszerű kívánságának, sűgva megkérdezte:

— Emlékszel, mennyi törökmézet vásároltál tőlem? Hej, azok voltak ám a boldog idők!

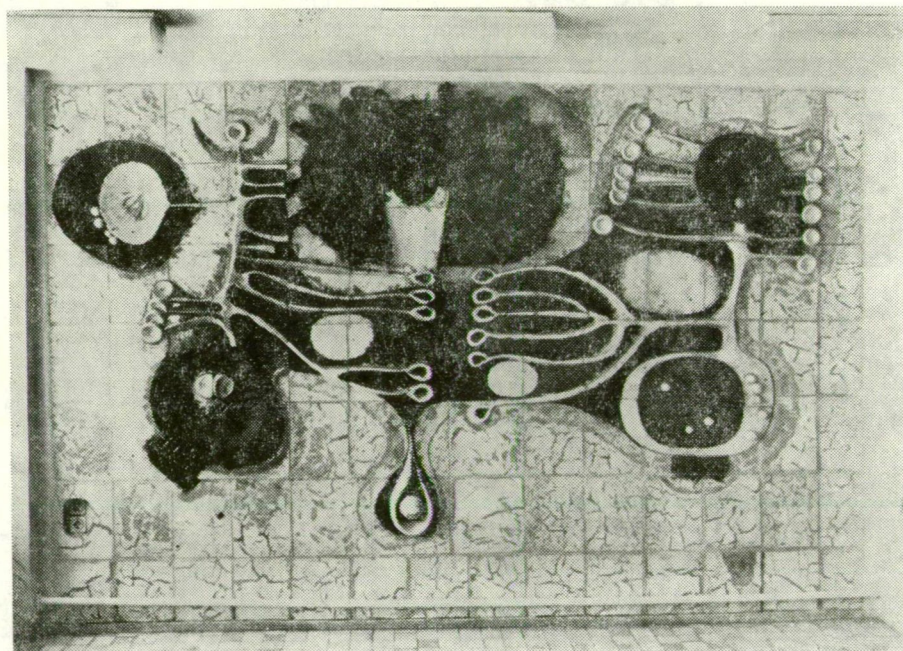
— Emlékszem, drága, jóságos Télapó — feleltem gépiesen.

— Na — mondta —, most vedd be a nyúlport. Ne hallják, hogy járattjuk a bagólesőnket.

Visszabotorkáltam, és beestem a padba. Nem az volt a baj, hogy Télapó egy sikerületlen Télapó volt. Hanem hogy már Misi bácsi se volt Misi bácsi. A télapói mesterség összekuszálta a fejét. És hiába beszéltem volna vele a régi módon, közvetlenül és ezért tiszteletlenül: nem a Télapó gyarlóságainak bírálója lettem volna, csak a meghatott gyermekek oktalan ellensége.

A kölyköket ugyanis megbabonázza a hószakáll, a piros köpönyeg és a kucsma.

— Látjátok — mondogatták Télapó nem is egészen önkéntes távozása után —, mégiscsak van Télapó, és ahhoz képest, hogy millió gyerekhez siet, nem is sokat téved.

VÉGVÁRI GYULA MUNKÁJA (KERÁMIA FALIKÉP)

Bevezetés a szépirodalomba

Megindult a hóolvadás. A lovak patája eltűnik a sárban. Hallani a vékonyuló jég alatt gyorsan és mind gyorsabban folyó ereket. Lehajol, nézi a légbuborékok változását. Megnyomja a jégfelületet, gyorsul a változás. Leírni nem lenne könnyű. Elszámítja magát, beszakad a jég, mutatójával mintegy bele-szúr a jégbe, megijed, visszarántja, az éles karimájú rés felhorzsolja az ujját. Feláll, szopogatja. Sárban tapos. Az árok alján víz van, hólé. Nézegeti, hol volna a legjobb átugrani. A nekifutás a nehéz, mert a sárban nem tud neki-rugaszkodni, azonfelül az árok két szélén a kihányt föld magasságot alkot, agyagos, csúszós masszát. Feljebb megy, fűzfa van ott. A lehajló ágba kapaszkodik, próbál az agyagvéd tetejére lépni. Bizonytalankodva áll, az elrugasz-kodással nagy rizikót vállal. Elfelejtí elengedni az ágat, áthúzza magával. A sár felcsapódik, rögtön továbblép, nehogy visszaessen, az ágat még mindig fogja, de ez a lépés már sok, a rugalmas ág ránt rajta, elengedi, de már késő, visszahuppan az agyaghalomra. Ahogy leért, már érzi is, hogy a nedvesség áttört a nadrágján, viharkabátja nem védte, felcsapódott. Törülgeti magát, a keze sá-ros, ez a legbosszantóbb. Talál egy fehér foltot, abban akarja megmosni, de ahogy sietve arra lép, egy sárkolonc kivágódik a bakancsáról a hófoltra. Mér-gesen leguggol, leemeli a hóról a sarat. Alig marad hó, megmarkolja, mintha hógolyót csinálna, s aztán evvel dörzsöli a kezeit. Csorog a sáros hólé. Vissza-néz az árokba, lappedt tejeszacskó van a vízben. A lakásban szívesen fogadják. Megkérdi, levegye-e a cipőjét, mert mocskos. Ugyan. Ennek örül, utálja a papucsokat. Vizes rongyba, felmosórongyba törli a lábát. A lakás kacskaringós, többféleképpen bejárható, a nyitott fürdőszobaajtón át belát a hátsó kisszo-bába. Megdöbbenve látja, amit lát. A tető leszakítva, gerenda lóg céltalanul, mint egy törött borda. Az egész olyan, mint egy marcangolt hasüreg. Téglasor látszik, kormosak a téglák. Tapintatosan elfordul. Kedves kis lak, mondja ud-varián. Volt, tegye hozzá, barátom, hogy volt, a háziasszony szomorúan néz. Megismétli a mondatot, és hozzáteszi: volt. A háziasszony kicsit megsértődik. A fiatal pár csillogó arccal, lelkesen köszönti őt. Rettentő magasak. A kisszoba felé bök, aztán éjszaka belesnek-e a csillagok? Fölnevet a társaság, indulnak befelé. Kezét hátul tartja, nehogy meglássák a vizes foltot. A fekete férj le-hajol, másállapotban van, sűgja, elpirul. A szalonba mennek, sárga lámpa-ernyők moccannak, faliszőnyegek vannak, a huzatok sötétek, de nem komorak. Kedves szalon. A nyitott ajtón át belátni innét is a kisszobába, a téglasor, mint vörös ínnyben a fogak, a gerenda, mint egy törött borda, a korom, mint alvadt vér. Az apa tapintatosan becsukja az ajtót. Hátrébb egy kis benyiló van, háló-fülke, benne kényelmes ágy. Elnézést kér, és odaheveredik. Bakancsát lóbálja. Csak nem a feje fáj, kérdi a háziasszony. Igen, válaszol. Csöndesen beszélget-nek. Hirtelen felriad. Ő hol van? Csönd lesz, túl sok beszélgetést zavart meg egyszerre. A mama, a háziasszony, lehajtja a fejét, az apa összeszedi magát. A kisszobában. Bólint, elhelyezkedik a párnák közt. Puha párnák váltakoznak keményekkel, ez a jó. Kis fészket csinál magának, összekulcsolt kezeit a tar-kója alá teszi. Itt vagyok a puffok közt, gondolja. Volt nekem egyszer egy he-gedűm, vagy húsz éve. Huszonöt, mondja az anya. *Legfőnnebb* húsz, mondja a fekete férj, hiszen még élénken emlékszem rá. Azt még a Stein Pipi csinálta, mondja az anya vitázva. Nem. Ezt már a Feri bácsi. Az apa biztos a dolgában, háromszáz éves hegedű, mondja neki. És mennyit ér? Nem tudom, von vállat az őszülő férfi, nem nagyon érdekel. Ha eredeti, akkor több milliót. És nem

érdekli, hogy eredeti-e, csodálkozik. A becslés a becsült érték öt százaléka. Nincs annyi pénzem. Megigazít egy párnát. Puhát cserél puhára, de ez utóbbi huzata egyszerű fehér, az előbbin van himzés, ami kezdetben vonzotta, most zavarja. Sok szép pillanat volt az életemben, olyan, amelyre érdemes emlékezni, ilyen például az az eset, hogy kimentem a kisházba, de viszont sok volt az olyan pillanat, amit nem érdemes elmondani, például, de tényleg nem érdemes, az apa maga elé néz, a kisházba a trágya miatt mentem le, ráteritem a hóra, átszívárogo, tavasszal megint minden zöldebb lesz és dúsabb. Ott megvan mindenkinek a helye, hozzáragasztgattam annyi szobát, hogy meglegyen mindenkinek a helye. Az övé is? kérdezi halkán, de a háziak hallatlanra veszik. Senki se volt a környéken, hátranéztem az utcában, s csak az én lábaim nyoma látszódott, meg egy srégen átfutó kutyanom. A hó szinte kékesen fénylett. A kertben a fákat vastagon borította a hó. Fenyőfák. Tényleg, mintha bundakabátban álltak volna. Kinyitottam az ajtót, elég nehezen, mert a zár be volt fagyva, kiszellőztettem, nagyon megállt bent a levegő. Akkor ott a küszöbnél találtam egy kis vacak rádiót, valamelyikőnk otthagya, de ez az egész kicsi vacak, biztos ismeri. És ahogy fölemeltem, megszólalt a Beethoven G-moll, épp a hegedűszóló, nem tudom, ki játssza, de ott a kert és a nyiszorgó rádióból a vékonyka, csenevész, de mindent elsöprő hang, a beethoveni hang — olyan pillanata volt ez életemnek, amire érdemes emlékezni. Följebb húzódkodik az ágyon. A fiatalasszony desszertet tesz eléje, jaj, egyet kinéztem, ne azt válassza, mondja évődve. A fiatalember büszkén néz. Ránéz a lányra, nyilván ez az, mutat egy kifli alakúra. Igen, hökken meg a lány, honnét tudja. Figyelnek. Elmosolyodik. Titok, mondja, de rögtön elege is van a rejtélyeskedésből, ez az egyetlen, amiből csak egy van, mondja komolyan. A férfi fölnevet, ja, jól van, úgy érthető. A magyarázat, láthatóan, mindenkit megnyugtatott. A ritka pillanatokban, fordul az apa felé, érezhetni valóban az egységet a természettel, és erre az egyik legalkalmasabb lehetőség az egybefüggő hótakaró, illetve minden, ami érintetlen, amiről látszik, hogy érintetlen. És tiszta, teszi hozzá bólogatva az apa. Csak az a bökkenő, hogy egyre kevesebb az esély az ilyes önfeledt észlelésre. Bizony, sok szép mellett elmegyünk értetlenül. Nem erre gondolk, hanem arra, itt fölemelkedik puha s kemény párnáiról, felkönyököl, a mozdulattól görcsszerű fájás áll a fejébe, a lüktető fájdalom megmerevedik a tetőponton, félkézzel a homlokához kap, mint mikor erős fény vág a szembe, figyelik, nem erre gondolk, hanem arra, hogy előbb jut eszünkbe: ez szép, aminek örülni kell vagy lehet, előbb, mint maga az öröm. Hallgatnak, körbetekint, visszafekszik. A plafont nézi. A kis repedésekhez történeteket talál ki. Fölfigyel a csöndre. A fekete férj a fiatalasszony kezét morzsolja. Bocsnát, bocsnát. De ez olyan, mint a nyögés. Rosszul van, barátom? Szóval háromszáz éves a hegedű. Az apa felderül, most látszik, milyen kényelmetlen volt az előbbi jelenet vagy rosszullét. Annyi, XVII. század. Egy padláson találtam. Két hegedű volt, egy hibátlan cseh, meg ez. De ez teljesen romos volt. Ujjnyi vastag por fedte, szól közbe az asszony. A díszvendég, aki nem én voltam, a cseh választotta, egy unokaöccse hegedült, annak kellett, de az teljesen hibátlan volt, azért választotta. Érthető, mondja, a lába már fent van a terítőn, szívesen megnézné, megemelve a lábát alánézne, hogy összepiszkolta-e az ágját. Azt gyanítja, igen. Mikor itthon mosogattam a fáját, akkor döböntem csak meg, kicsoda gyönyörű fa! Rögtön elvittem a Feri bácsihoz, öreg hangszerkészítő. Jó? Hogyjogy jó? Jó szakember-e? kérdezi fáradtan. A fekete férj odaül a zongorához, felhajtja a tetejét, kezét a billentyűkre teszi, hangtalanul, gyönyörű keze van, a fiatalasszony nézi. Elsőrangú szakember, egy évig csinálta, először teljesen szétmállasztotta, úsztak a darabok, mert annyi volt a ragasztás benne meg a toldás. Centinként tette össze. És végre eljött a nap. Vettem egy üveg peccsenyebort, sonkát és kalácsot, és fölmentem az öreghez, aki ünnepélyesen átadta nekem a hangszert, ott állt mellette a kislánya, tizéves kislánya

volt, az pukedlizott, leültem a hokedlire, odaillesztettem a vonót. Mindenki nagyon figyel. Megvakarja a derekát. Megmozgattam az ujjaim, mutatja, és *rázendítettem*... volna, de a hegedű nem szólalt meg. Hogyan? Hogyan lehetséges az, kérdezi, vakarva közben a derekát. Olyan sok apróság múlik. A lélek távolsága, illeszkedése etc. Tudja, mi a lélek. Abbahagyja a vakarást, hogyne. Hosszú idő után először van zavarban. Ott néhány milliméter is számít. Aztán leküldtük még két üveg pecsenyeborért a kislányt, és jól berúgtunk, sokat kellett még aztán dolgoznia rajta, de aztán nagyon szép hangja lett. Most is csinálnak jó hangszereket? Nagyon fáj a feje, megint lüktet, úgy érzi, beszipantja a fájdalom a halántékát, mint a vákuum. A fiatalember leüt egy billentyűt. Bocsánat. Nem. Nem tudnak a fa miatt, nincs olyan jó fa, és még most sem ismerik a glancokat. Mindegyik mesternek külön glanca volt, szól közbe a mama. És a vegyelemzés, kérdezi. Megvonják a vállukat. Hátrahajtja a fejét, besüpped a párnába. A fiatalasszony és a mama kihátrálnak a szobából, közben mosolyognak. Kérdőn néz az apára, szemöldöke felmozdul, homlokán összegyűrődik a bőr, ajkai is megfeszülnek kicsit. Mennek a konyhába, válaszol az apa, ő is mosolyog, addig a fiam játszik valamit. A fekete férj játszani kezd, először A traktoros balladáját, aztán régi kuplékat etc. Feláll az ágyról, kicsit megszedül, megfogódkodik a szekrény kulcsába. Az apa fölnevet. Ez jó! Hogy ön is abba a kulcsba kapaszkodik, nem mondja tovább. Nem kérdez. A zongorához megy. Odakönyököl. A magas fiú halkán dudorássza a szöveget, egy-egy szót hangosan mond, például: a mi szerelmünk, boldog ez a etc. És ezek tehetséges emberek, kiáltja az apa. A fiatalember a száját biggyeszti. Játéka egyszerre paródia, önparódia és játék. Élvezi. A kisszobából füst tör be. A füst zavarja, de most, a színek melegével együtt, olyanná teszi a lakást, mint egy presszó. Buja, otthonos presszó. Mélyen a fiatalember szemébe néz. Az elpirul, melléüt, bassza meg, mondja halkán, mintha ez is szöveg volna. Még senkit nem hallottam ilyen szépen káromkodni, súgja. Gondoltam, veszek egy alumínium csónakot, de aztán inkább fából csináltatok, az apa közbe akar avatkozni. Nem veszi le a tekintét a zongorajátékosról, figyelembevéve a zene ütemét és csöndjeit, válaszol. Nagyon hosszú ideig tart a válasz, miért, az alumínium nem megfelelő? Az apa hangosan beszél, a szél nagyon dobálja, és ami a fő előnye lenne, a tartósság, az sincs meg, mert a víz szétmarja. Tetőzik a fájdalom röviden. Szét? Igen, olyan a víz összetétele, odaáll a fia háta mögé, kezét a vállaira teszi, a dallam kicsit megperdül, a fekete férj egy ideges mozdulattal lerázza magáról a kezeket, az apa áll mögötte, a fiú játszik tovább. Nézi. Van olyan damil, amelyet két hét alatt megesz a víz, rántom, és kész. Mutatja, hogy halkabban, hogy hallgassák a zenét. Az apa bólint, suttogva folytatja, de van egy cseh damilom, az *tizenöt* éves, azt nem eszi a víz. Mindjárt kész a vacsora, hajol be a fiatalasszony, szépen játszik, ugye? Nagyon, feleli. Drága, a kedvencemet játszod el, azt. A fekete férj csinál egy levezető futamot, leveszi a kezét a billentyűkről, összekulcsolja őket és megropogtatja. Ahogy a kezek elválnak, értényül, megszorítja. Nem kézfogás ez, oldalról fogja, a hüvelykujja egészen becsúszik a tenyér közepéig. Scott Joplin, mondja a fiatalember ünnepélyesen. Visszahúzódik, nem megy el a hálófülkéig, leül egy fotój elé, lábait maga alá húzza, combtöve fáj. Szép zene van. Az apa frakkban ül. Kész a vacsora, hallatszik a konyhából. A fiatalasszony sarkon fordul, kiszalad, rögtön jön vissza, beletúr a férje éjjekete hajába, a kedvencemet játszod. Új motívumba kezd a férj. Nem. A férj többel próbálkozik, a fiatalasszony szomorúan rázza a fejét, mint akit megcsaltak. Simogatja a szőnyeget, durva szövésű, szép szőnyeg, most nem érdeklí a zene, olyan mint egy házastársi pörlekedés az most. A férj végre rátalál a kedvencre, felesége megcsókolja a haját. A zene feltűnő. Úgy érzi, ugyanúgy ráng, mint az ő fájdalma a fejében, feláll, indul a konyha fele. De a fiatalember végigjátssza a zenét, a lány és az apa mozdulatlanok, úgy kell kerülgetnie. Furcsa. A háziasszony homloka izzadt,

leves van, kis finommetélttel és csirkemáj. Fogja a csészét a levessel, és a fürdőszobán át a kisszobába megy. Közben hallja, ahogy a többiek vonulnak a konyhába. Az ajtó mögött van az ágy, rézágy, nem is lehet kitárni az ajtót egészen. A csészét nézi, amíg nem csukja be az ajtót, nem emeli föl a tekintetét. Szervusz, drága. Drága. Hoztam a levest. Jó, hogy csészében hoztad, olyan ügyetlen vagyok mostanság, az asszony sápadt, eltűnik szinte a hatalmas párnákban. Kilátni a hegyoldalra, úgy érzi, mindjárt továbbszakad a szoba. Ekkor mondja az asszony, ne lépj tovább, leeshetsz. Hozzáér a kormos téglákhoz. A szélen kis dohányzóasztalka van, előtte kis ülőpárna. Biztos benne, hogy volt másik párna is, s az leesett, és a másik párna, kérdezi. Az asszony a levest szürcsöli, meg se csókolsz? Visszanéz. Az asszony szájából lóg a metélt, megszívja, hihetetlen gyorsasággal tűnik el a tészta. A párna és a fal között, törmelékkel kissé fedve, egy bugyi van. De így is látszik, milyen piszkos, egy hosszú, sötétes csík, és mélyvörös, illetve barna foltok. Lehajol, úgy tesz, mintha az asztalka intarziáit nézegetné, a szag odáig terjed, hozom a következőt, mondja, az ajtót megint neki veri a rézágy támlájának. A fehér festék hiányos. Lehet, hogy vaságy? A csukott ajtón át hallja a sírásos kiáltást, nem kell! nem kell! A konyhában is hallani ezt. Belép a konyhába. A fiatalember az egyetlen, aki nem emeli föl a fejét. A kulcsot azért említettem az imént, mondja az apa... Maga is eszik, vág közbe a ház asszonya, a homloka izzadt, kétségbeesetten mosolyog. Nem, orra megtelik a csirkemáj szagával, lát rizst is, krumpelit is. A háziasszony a kezét egy ananászkonzervben tartja. Visszamegy a kisszobába. Most ne csókoldj meg, mondja az asszony, mosolyában semmi fájdalomosság sincs. Leül a dohányzóasztalka mellé, nézi kint a dombot. Egy hófolt van már csak összesen. Milyen bátor vagy ma, mondja az asszony. Rajzol a koromba. A korom zsiros tapintású. Az asszony még mindig kanalaz. Valamit észrevesz, felugrik, de, drága, miért nem szól? Most akartam, feleli az asszony a szemét lesütve, leöntötte magát levessel, a nyakán finommetélt csúszik. Kukacok, megakadnak a kulcscsont körüli mélyedésben. Odanyúl, ujja alatt mállik a tészta. A bőr sápadt, májfoltos. Teszi vissza a csészébe a tésztát. Az asszony közben zavartalanul eszik, egy metélt darabka becsúszik a nagy, lapos fehér mellek közé. Utánanyúl, ahol megfogja a tésztát, kettéválik, mint a giliszta. Hagyja a maradékot lejjebb csúszni tovább, ami maradt, fölemeli, be a tányérba. Éjszaka leestem az arcomra, mondja az asszony, fölnevet, háromszor csöngettem föl őket az éjszaka! kacag, amikor azt mondja, és a végén bepisiltem. Érezni a szagot. Eszébe jut egy nő, négykézláb áll őfölötte, a mellei lógnak le, lefelé, erősen rázza a farát, a mellek lengenek, lábai közt a hajszálygökérzet csüng, talányos, finom árnyékot vet a salétromos falra.

Kalmár Béla kalandjai

ÁMOKFUTÁS

Kalmár Béla szombaton délben a tömött villamoson rájött, hogy az embereket ki kell irtani. Megörült, hogy mégis lesz programja a hétvégére. Eltűnődött, hol szerezzen puskát. Amikor leszállt a villamosról, rájött, hogy ráadásul még az eső is szemerkélt.

Kalmár Bélának soha nem voltak szülei, felesége és gyermekei, viszont emberemlékezete óta volt egy anyósa. Az anyósa undokul fogadta.

— Már megint esik az eső, mi? — kérdezte az anyós dühtől remegő hangon.

— Az eső — felelte Kalmár Béla.

— Hány óra van? — kérdezte az anyós rosszindulatúan.

— Fél három — mondta Kalmár Béla.

— Folyton fél három van — jegyezte meg az anyósa elégedetlenül.

Az anyós végül behozta a tejbegrízt, és Kalmár Béla enni kezdett. Az anyós kinézte a szájából a falatot. Evés után Kalmár Béla megkérdezte, hol az esernyő. Anyósa nem válaszolt, ehelyett förtelmesen hallgatott. Béla rájött, hogy a legnagyobb dolgok apróságokon buknak meg.

— Úgy látom — szólta Béla a fogásra pillantva —, hogy ott lóg a fogason.

Anyósa hallgatott, Béla pedig elbizonytalanodott. Erőt vett magán és leakasztotta az ernyőt a fogasról. Előérzete nem csalt: az ernyő mégse lógott a fogason.

Immár balsejtelmektől eltelve kopogtatott be a társbérletjéhez. Társbérletje itatással még leitatta a feljelentését, amelyben az állt, hogy őt Kalmár Béla tegnap ölte meg utoljára, ajtót nyitott és barátságosan köszönt.

— A távcsövet szeretném kölcsönkérni — mondta Kalmár Béla akadozva.

— Mire kell? — kérdezte a társbérlet.

— Világosabban akarok látni — mondta Kalmár Béla.

A társbérlet hozta a távcsövet, és a lencsétet kicsavarta belőle.

— Pizkosok a lencsék ugyanis — magyarázta.

Kalmár Béla megköszönte és eltelt hálával.

Amikor kilépett az utcára, már nem szemerkélt az eső. Ettől függetlenül a távcsövet a nyakába akasztotta és eltűnődött, vajon merre a legnagyobb a forgalom. De nem sokáig tűnődhetett, mert a forgalom odasodorta. Az Emkéhez. Ott Kalmár Béla megfelelő épület után nézett. Némi tűnődés után fölmászott a lebontott Nemzeti Színház tetejére, észrevétlenül és kényelmesen elhelyezkedett, és ahogy az újságokból tanulta, a távcsövet az esernyő végére kötözte és célzott. Aztán újra célzott. Sietnie kellett, mert a járókelők mozogtak.

Estefelé, amikor a Blaha Lujza teret a legutóbbi népszámlálás szerint már kétmillió hulla borította, Kalmár Béla kinyitotta az esernyőt és leereszkedett a madártávlatból a tömegek közé. Körülnézett és megállapította, hogy függetlenül attól, milyen lesz a vasárnapja, ez a víkend kellemesen telt el.

TERMÉKENY ÖL

Kalmár Béla kedden nyugtalanul aludt. Kora hajnalban ébredt és azonnal eszébe jutott, hogy Erzsikének a hivatalban aznap van a születésnapja. Virágot kell neki venni. Kalmár Béla feküdt az ágyon és szomjas lett. Kiment a konyhába vizet inni, de a víz nagyon klóros volt.

Kalmár Béla felöltözött, a kredencből elővette a vésőt meg a kalapácsot, és le-

ment az udvarra. Az udvar négy fal között volt található és aszfalttal volt borítva. Pitymallott. Kalmár Béla negyed nyolcig a kalapáccsal meg a vésővel felszedte az aszfaltot, hátha talál alatta artézi kutat. Azt nem talált, talált viszont egy félikilós bombát. Rozsdás volt és henger alakú. Kalmár Béla dühösen rávágott a kalapáccsal, a bomba erre ketyegni kezdett. Kalmár Béla az órájára nézett, negyed nyolc múlt egy perccel.

Kalmár Béla felvitte a bombát az albrétetébe és úgy találta, hogy szép, szép a virág, viszont nem tud ketyegni. A probléma az volt, hogy nem adhat ilyen piszkos bombát Erzsike kezébe. Kalmár Béla smirglit keresett; megtalálta. Eltűnődött, hogy ez a különbség a smirgli és az artézi kút között. Háromnegyed nyolcig lesmirglizte a bombát, a bomba meglehetősen ragyogott. Aztán bekente cipőpasztával, utána lekefélte a bombát és a cipőjét, és fogat mosott.

A bomba húzta az aktatáskáját. A villamoson mindenki megnézte az óráját. Nyolc óra közelgett, minden óra ketyegett. Kalmár Béla arra gondolt, hogy olykor nagyon érik az idő. Ilyenkor az idő gyorsan múlik, az ember pedig gyorsan felejt; így Kalmár Béla is, aki a hivatalba érve elfeledkezett a bombáról.

Aznap mindenki hamarabb lett éhes. Kalmár Béla akkor fedezte föl a bombát, amikor elő akarta szedni az elemőzsiáját.

— Ezt magának hoztam, Erzsike — mondta Kalmár Béla és elpirult. Egészen piros volt a füle.

Erzsike átvette a félikilós bombát.

— Jaj de cuki, hol vette?

— A sógorom küldte Kanadából — füllentette Kalmár Béla.

A kollégák összeröföntek.

— Szexbombát a szexbombának — jegyezte meg Ságiné sárgán.

Később napirendre tértek. Kalmár Béla aláírta az aktákat, utána kiradírozta az aláírását. Néha előbb radírozott és aztán írt alá. Időnként anyagtakarékossági okokból nem írt alá és nem radírozott.

Nem sokkal ebéd előtt bekukkantott a főnök. Meglátta az asztalon a bombát. A bomba ketyegett.

— Mi ez? — kérdezte a főnök szigorúan.

— Ez egy bomba — felelte Erzsike.

— Működőképes? — kérdezte a főnök.

— Remélem — válaszolta Erzsike kacéran.

A főnök elhúzta a csikot. Pár perccel később bejött a titkárnöje morcosan.

— Utász már látta? — kérdezte ellenségesen.

Utász még nem látta. Ebéd előtt a hivatalt lezavarták az utcára, mert az épület életveszélyesnek nyilvánították. Erzsike büszke volt, az utász fent dolgozott a hetedikén, az autók dudáltak, és elterjedt a híre, hogy az egész kerület alá van aknázva.

— Már rájöttek? — kérdezte Pálfalvay, a reakciós.

Később elmentek ebédelni. Ebéd után ismét az utcán röföntek össze. Ságiné kávéfőzött az úttesten, a szóke Molnár csiholt hozzá tüzet, két macskakövet ütögetve egymáshoz. Fél három tájban detonációt észleltek.

— Az első — mosolygott Pálfalvay titokzatosan.

Miután betódultak, szóltak a takarítónőnek. A takarítónő morgott, hogy már megint micsoda koszt csináltak, és kiöntötte a felrobbant utász földi maradványait a vécébe. Erzsike örömmel vette tudomásul, hogy a bombának szerencsére semmi baja sem történt.

Azon a héten a hetedikén még nyolcan felrobbantak. A bombának nem esett baja. Erzsike és a bomba ragyogott, a bomba ketyegett is.

VÉGÁLLOMÁS

Kalmár Bélához az utcán odalépett egy négyéves kisfiú és így szólt:

— Úgy tudom, a bácsi az apám.

Kalmár Béla eltűnődött.

— Nincs róla tudomásom — felelte —, de nincs kizárva sem.

— Akkor panaszt teszek — mondta a kisfiú. Szóke volt, szeplős és pisze.

Kalmár Béla bólintott.

— Mélységesen elégedetlen vagyok a dolgok jelenlegi állásával — jelentette ki a kisfiú.

Kalmár Béla elszomorodott.

— Nem tehetek róla — mondta.

— Hát ki tehet róla? — kérdezte a kisfiú az ifjúság bohó szigorával.

Kalmár Béla szétnézett az utcán. Nem messze tőlük egy öreg szivar álldogált és csak álldogált. Kalmár Béla rámutatott.

— Lehet, hogy ő az apám — mondta a kisfiúnak. — Én mindenbe csak beleszülettem, ő viszont engem mindenbe belenemzett. Talán ő a hibás.

A kisfiú odament az öreg szivarhoz. Kalmár Béla látta, hogy az öreg szivar szét-tárja a karjait, mond pár szót, és a kisfiú elindul a temető felé.

A kisfiú kopogtatott az első keze ügyébe eső sírkövön, mire megjelent egy siralmas állapotban levő csontváz. A csontváz széttárta a karjait, az egyik karja leesett és nagyot koppant.

Miután a kisfiú végigjárt néhány középkori, római kori, vaskori és kőkori tömegsírt, a jurán meg a krétán át eljutott az állatkertbe.

A majom széttárta a mellső karjait. Az emlősök széttárták az emlőiket. A kisfiú eljutott az egysejtűig.

— Végállomás — mondta az egysejtű és széttárta az állábait. — Utánam már csak egy feltáratlan, ám nagyon dialektikus ugrás következik az élőből az élet-telenbe.

A kisfiú kedvetlenül végezte aznapi gyerekkori önkielégítését. De kissé koraérett volt, így egyik ondója azt mondhatta neki:

— Kisfiú, elégedetlen vagyok a dolgok jelenlegi állásával.

— Mit csináljak? — kérdezte a kisfiú.

Az ondó elégedetlenül megcsóválta a farkincáját.

— Nincs kedvem megtermékenyíteni — jelentette ki határozottan.

— Mit akarsz — mondta a kisfiú szomorúan —, nekem nem is volt még ifjúságom.

De alapjában jólelkű kisfiú volt, így aztán elégedetlenkedő ondóját elvitte az egysejtűhöz. Amikor pár nap múlva visszament hozzájuk, éppen nagy viháncolás kellős közepén csípte el őket.

— Mégis megtermékenyítettem — mondta az ondó és kissé elpirult.

A probléma ilyenképpen szerencsésen megondódott.

Egy vers és néhány tartozéka:
előzetes futamok, utólagos munkák

(EGY SEMMISÉG FÖLJEGYZÉSE)

*Megjelent egy kottafejű kis fióka,
dudorászva zártam be a fülfiókba.*

(RÉSZLET VALAMIHEZ)

*Zsíros lószőr-vonót rángat a fekete szél,
vinnyog a sodrott birkabél,
fagyos hold-hal foszlik egy kutya fogsorában
s a macska farkára kötött
tavalyi dísznő fölfújt hólyagjában
kukorica csörög. (Állati éjszaka.)*

(KEZDŐSOROK UGYANAHHOZ)

*A vadrózsa kemény gyümölcszeiben
egy lekvárfőző alma érik —*

*Irkalapon toll iramlík türelemmel át,
a rózsza-cél egy idill istenével álmodik —*

*Vadrózsa-árnyak illegnek ott
és rókaful lángol alkonyveresen —*

(SZÓPRÓBA)

*bicske bicska bricska
lepke álma lámpa lángja bánja bánya
el-roncsó-locsko-mocsko-lódom*

(KÉPSZEMLE ÉS DALLAMKERESÉS)

Hideg héj az éj. Havazik. Tokba bújt a hold.

hajlik a dombhát íve eget a földdel —

*Hajlik a dombhát íve vörösbe,
lángol a rózsabokor —*

Lángol a rózsabokorban egy isteni fő —

*Sötét-fehér. Kalapként rézüstöt,
karként óriás fakanalat emelget (lenget).*

(ELHATÁROZÁS)

Papírszobámban föléled a lámpa,
lepke-lélek száll a lenge lángba.

EGY VERS: VALAMI SEMMI

Cserépfazékban őszi vadrózsaág:
nézni s érezni nyelvem a bicskeiz
fakó zamatát — elég.

Mihez?

Valami semmihez,
csöndes kószasághoz, sehonnani sehovához,
kezem valami semmi szövésen motoz,
a mintát ámulva megtapintja,
nincs bölcsebb mint a kezem kicsi ujja,
tündéri biztonságom,
a bejáratot így megtalálom
ing hasadékán, meleg öl-völgy-mélyben,
pompázik a vadrózsa barna-zöld cserépfben,
mögötte domb domborul az égbolt alá
s alatta

fortyog a fakó bicskelekvár,
csattog asszonyi szövőszék, hold megérik,
világhírek rezgetnek alkonyi fésűt az éjszakában,
hajam borzong a lámpavilágban,
azt mondom: kontinensek,

rímem rá: senkinek sem,
körmölök, mert rámragadt a járvány,
dözsölök egy rózsabokor árnyán,
képzeletben mázas

cserépedénybe helyezem az ágat,
legyen tehát tettese a nagy nekifutásnak,
gondoljak majd vissza: ott a dombon ezt,
és nem mást, így és most akartam,
fészkeljen egy madár is a piros bokoraljban,
csiripeljenek kis kottafejű, kopasz fiókái,
húzza lószőr vonóját az éjszakai szél hülyén,
egy szál szőrt hasogasson a hold-él gondosan,
hasaljak vadrózsa sátramban, kibontakozva
kicsinyes hiúságom héjából és eltaszítva
a néhai nagyratörés visszalopakvó ordasát,
kalapos árnyat a falon,

kövessek valami semmiséget,
hogy bicskelekvár-koromat glóriába ne vonja
poshadtságuk,
(faggyúszagú kéz lógna képembe, ernyedttőgy,
kesztyűje a herélt bizalomnak)

kibújni ebből,

közülük átvágni

a birkatürelem irkalapjain,
rózsa mint cél, illegjen hiába,
jó nekem ez a barna váza,

vadrózsa-bogyó-semmiség,
édes kitalálás-ellenállás a péntek-éji éjben.

(EGY VERSKEZDET FOLYTATÁSA)

*Vadrózsa-árnyak illegnek ott
és rókafüll lángol alkonyveresen
a csalános ligetben,
egy tündérkirálynő holdfényes tompora
fölött falánk szúnyoghad zöngicsél,
kecskesíp szól, zsombékos rét cuppog,
a kópé isten rekettye-ágot hoz
és elhessenti a szárnyas felhőt.*

(MÁSODIK FOLYTATÁS)

*Vadrózsa-árnyak illegnek ott
és rókafüll lángol alkonyveresen,
apám mesebeli gumicsizmája
surrog, a földmagzott lósóskák
térdét verik, jön, vállán kasza,
vasutas zubbonyán hideg számócavér.*

(EGY RÉSZLET KIDOLGOZÁSA: „VILÁGHÍREK”)

*A csillagöv állatai hidegen
ragyognak az éhségöv lakói fölött:
elérhetetlenek.*

(MENTEGETŐZÉS)

*Ha koslatnak a poshadtak
és faggyútól bűzlik az éj:
illúzió a rózsa-cél.*

(ALKONYI FÉSŰ: EPILOGUS)

*Óriásfésűn zöngicsél,
járkál gyümölcstől megkönnyebbült kertben,
a vastag szájra darabka selyempapír tapad,
az ujjak szórakozottan billegetnek egy dallamszerűt,
a séta körkörös, a tekintet figyelmes,
a meztelen kar libabőrös,
sapka fönn, cipő lenn, középen ő maga:
valami létező.*

„Ma miért voltál a világon?”

1

*E magamnak írt sort
tizenöt éve látom
S tudom már tudom
egyforma hosszú úton
közelít halálom
s halhatatlanságom
(S épp ilyen hosszú lesz
tudásom és tudatlanságom)*

2

<i>Rég írt vers után sután mozdul az ész a kéz nem tette kész riadt s tétova tovasietés a papíron Nem is én írom ma íromba ákom-bákom köré a verset A vers lesz végül</i>	<i>rejtett elismerés a kéz tanult elégtételül Úgy fogyasztok belőle mint remete maradék ételéből mely mindig sok de sohasem elég Mégis mindennap elszánt hittel elé ül s megrágja emészthetetlen étel-tételét</i>
---	---

Vers-szivárgás

I.

*Kiégett homlokú házaknak
elporladt nevetéseknek
nem fütyülök
nem szitkozódok
azért sem írok verset
Mosolyom nem zászlóztatom
csalánkiütéses falaknak
József utca
Lujza utca
Koszorú utca
Mit vétettek kik itt laknak?*

(Albérlő itt a századforduló
cifrálkodó kocsik
kussadhatok a járdaszélhez
a csöndek szürke üledéke
lucskos söröslónyertéses
Italboltokba visszajárnak
hajdani kocsmai vendégek
Osonva járok én is erre
— eltévedt időutazó —
nyomomban nem jön éles árnyék
Részegek bűzlő káromkodása
nyomán imbolyog a lámpa
Az úttest folyamának partján
dinnyehéj-sajkák kis hajók
Költészet álszent hiedelme
itt ne segíts!
Kés-szívűek a sóhajok
suttynak lélek-elevenbe
Kimagozódik a csönd
ahogyan lassan talpra áll
Baross utca szemetével köszönt
proletár-szél fúj erre
s lakik itt sok
proletár proletár
pro- pro- proletár)

II.

Itt élek suttjó késszelidítő
Koronám fehér alkonyat
Mint a szél süvölt az idő
s nem mossa — piszkítja! —
a kapualjakat

Ülepít nehéz emberszagot
Szívem szappánát elejti a kéz
elcsúsznak rajta részeg
szabadszombatok
Cigánykodó női szem
hiába ígéz
(Én itt félek)
Kocsmazajból rak barrikádot
járdára úttestre
az este
Lépéseim kapkodó
fejszeélezések

Surranok alkalmi késszelidítő
át a töppedt Koszorú utcán

*hol csorba házsor kap
éles metszőfogakkal
föl a Napba
Elvadult ez a proletár tartomány —
Csak megtartsion hatalma*

*Koronám alkonyat-ezüst
Szitkoktól kormozódom
míg a Baross utca fölött lassan
éggé foszlik a fekete füst*

PINTÉR LAJOS

Nagyanyánk felborult vödrére

*Lépked a fürj-léptű nagyanyácskánk, nyitja az ajtót,
elfut az udvari sippegető sok kiskacsa mellett.
— Két vödör csáva karja hintáján méri le súlyát. —
Meztélláb jár s hexametert ime, csattog a talpa.*

Ráolvasó a fiúra

*Múltat vagy jövőt keresek benned, újszülött fiú?
Huszonhat évvel visszanező múltat,
lélegző kő: mikor anyámból kifordultam.
Vagy huszonhat év múltán eljövendőt?
Mikorra önmagadhoz oly közel kerülsz te,
mint az énhez éppen én kerültem.
Mikorra önmagamról én meg azt tudom már,
mit önmagáról tud folyó s folyondár.*

Dúdoló

Sérti arcom a fényes szélcsend.

Kép

Ablakom vásznán
szántóföld, tanya.
Mozdul a kép:
kerékpárt tol be
egy öreg paraszt.
A vázon madzaggal
kötött kapa.
K ö t ő d n i ehhez s ahhoz
— forgatom nyelvemen.
Felkötni kardot, állat,
zászlóra pántlikát
s még mi mindent lehet...
Meggötni lovat, magát,
meggötni kocsikereket.
Előtte úszik minden.
A múltba vészett,
amit gyűlölt,
vagy amit szeretett.

Ez itt már mind semmi.
Nincs benne már harag,
már nem kötözködik.
Padlásra megy, kofferra hág
és elköltözködik.
Mint benne az az oldhatatlan ok,
nyakán feszül a begörccsölt hurok.
Megy ő is, ballag. Most megáll.
A porból felvesz valamit,
megnézi, visszaejti.
Nem sejti ő se,
hogy isten hova rejti
valódi titkait.
Kiment a képből. Vége.
Vége, kész a snitt.
Lélegzik itt a versben,
zihál. Vetíthetik.

Magyar tengeri herkentyű

A parti kövek közt hányódó moszatok
tépett színházi függöny,
keleti szeráj ócska rongyai.
Szétszórtan szakadt papucs, nád,
meg hínár lebeg s az éjjeli viharban
sérült csónakok roncsai.
Mindez a Badacsony fölé függesztett Nap
— olcsó kép, ide illik — reflektorfényében.
Egy idős úr borzongva söpri testéről
a zöldre vált vizet. Moslék — mondja ki
jócskán undorodva, majd elvonul dohogva
félpúpú hitvesével egy messzi sivatagba.
A stég ma várrá változott.
Kölyökhad megszállóként a bűzös iszapot
bombaként hajigálja. Marhalepény-repeszdarabok.
A nők. Bőrük alá nem lát más, csak a Nap.

Hevernek kinn a parton, ájult fű, híg kövek közt
jóllakott, lusta fókák, nyújtózkodó vadak.
Ha egy-egy férfiszépség elvonul Δ t-ben,
pillájuk meg se rebben a nagy szeretkezésben:
ius primum Solis est. 6^h. Birja még a Nap.
Kevélyen néz szét háremén, újabb nőket kutat.
Már nem talál, ezért hát útnak indul.
Végigsimít a Bakony szőrzetén,
szeméremdombok között tűnik el.

Az aktusnak itt vége. A hölgyek hazatérnek.
A színházban most taps zúg, felpattannak a székek.

BELÁNYI GYÖRGY

Stációk után: az Időben

Vérembe robbant minden stáció
s új csöndek siklanak ki szívemből
Fekszem arcomra rácsozott térben
hová az időzített Idő dől

Fülembe ritmust sípol a semmi —
morzéznam verslábra üzenetét
hogy partizán kóddal a dal időm
negatív jeleit sorozza szét

Szabadság így sem választ: szőkévé
sütött hajam holdra visszalibben
Viszem terhed Idő mint anyámat
hordozom most betegségekben

Teát iszom akár ecet volna
reggelre ezüstöt old torkomban
Csillaggá fagy amit az éj könnyez
Szemembe fény verejtéke csobban

Görcsül a hiány bennem már gyönggyé
s törvényt nem utaztat a fegyelem
Kísértsen ige téged is Idő
versemben amíg egy leszel velem

Fekszem léteemmé rácsozott térben:
arcomra időzített idő dől
Vérembe robban minden stáció
és csöndek siklanak ki szívemből

Csillagtánc 1918

Igen: rácsörren a csönd arra —
míg szavának csillag-szuronyát
hordják: holdharangkondulásra
masíroznak sorban éj-bakák —

aki hajnal-homloka mögött
vörösborból vöröslő Napot
álmodott az ugar-asztalra
és maga m a g j a körül forgott:

vérre lobbant tűzben forrongó
fejét ha fordította ölbe
nem Léda volt — de: forradalom!
(szíve jaj az rándult ökölbe)

mert asszonytalan éj van mikor
ágyúszájba szorul a haza
s Dunának hangját regruta-szél
torka száz hangon visszhangozza

mert himbálódzik a hasas hold:
köldök-zsinór rántja a Napot

Abortált faj fölött tépi az
Őrző a mindenség-harangot

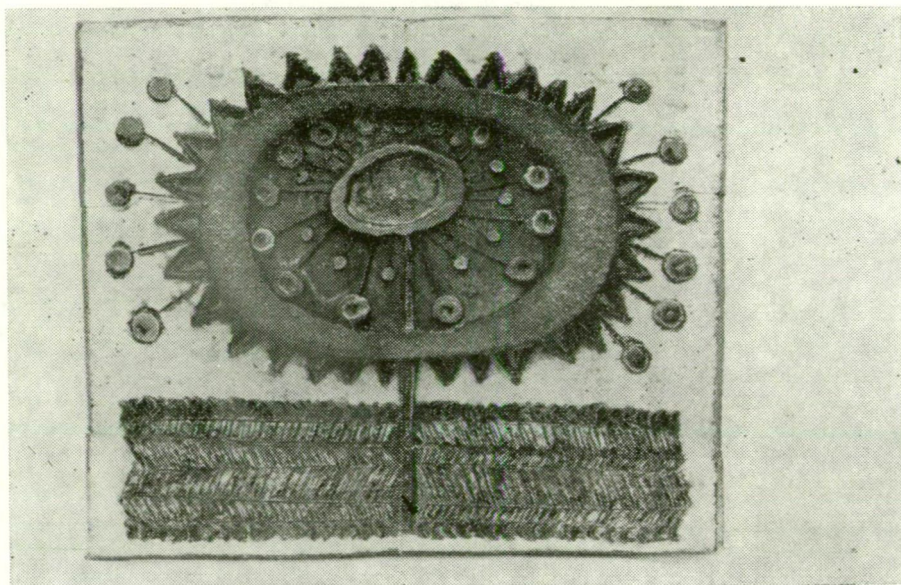
Virág-szívét muharsörényű
lovak rögökbe mért taposták?
Fehérül Saturnus-kantárba
a homlok s ráncolják a rózsák:

ősz van — Készülő tél könnyeli
a magyart: ki élő és ki holt
Széllal tömött bakazubbonyon
rozsdavert érem verdes: a hold

Ömlik a bor Tört üveg a szó:
szurony csorbul fagyott asztalra
Vérben marad ki főlemeli
igen: rácsörren a csönd arra

Eszme ha volt is ember nincsen
tisztá hó-inget adni rendre
Legények! Fényesre az eget!
Csillagtáncot jár Ady Endre

1977

VÉGVÁRI GYULA MUNKÁJA

KOCSIS RÓZSA

Feltámadás és Irgalom

TOLSZTOJ ÉS NÉMETH LÁSZLÓ UTOLSÓ REGÉNYE

A tolsztoji világképhez való érzelmi és eszmei kötődést indulástól kezdve a pálya végéig nyomon követhetjük Németh László életművében. Tolsztoj élete, a Kelet és Nyugat értékeit ötvöző művészi iránya, valamint Kelet-Európa és a világ válságából kiutat kereső erkölcsi programja már a Tanú-korszakban is a némethi minőségidea és kultúrateremtés egyik példája volt. A negyvenes-ötvenes évekbeli fordítások és nagy tanulmányok révén pedig Tolsztoj világa szerves részévé vált Németh életművének. Már nemcsak moralista-gondolkodói eszmekörében érezte hatását, hanem regényírói szemléletén is nyomot hagyott.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Németh László bármiféle formában is átvette volna Tolsztoj eszméit, hanem hogy kelet-európaiságukból következő problémálatásuk és emberi-művészi-gondolkodói alkatuk rokonsága hasonló úton és módon, hasonló cél felé sarkallta mindkettőjüket. Németh saját eszményeinek a rokonát és céljainak az igazolását találta meg Tolsztoj életművében, ezért vállalta a tanítványi szerepet s odaadását tanúsítva nevezte magát az „inasának”.

A „Tolsztoj inasaként” című nagy tanulmányában — amit Sőtér István a magyar Tolsztoj-irodalom „legkiemelkedőbb alkotásának” ítél —, a regényírói módszeren keresztül elemzi az életművet úgy, hogy a magyar irodalomra is utal vele. Az első korai Tolsztoj-írást szintén a regény problémájával indítja, a magyar próza „konokul természetrajzi” voltát kárhóztatva, amely csak az „élet alakját adja s az embercsoportokat mint faunákat írja le”. A tolsztoji s általában az orosz regényre, mint az „örök problémák” felé mutató példára tekint.

Némethet indulásától kezdve foglalkoztatta a magyar regény megújításának lehetősége. Kritikus, esszéírói, később pedig fordítói tevékenysége nagyban hozzájárult, hogy a kelet- s a nyugat-európai regény klasszikus és modern módszereiben egyaránt elmélyüljön. Jól tudva, hogy a nagy regényirodalmak mögött tápláló közösség és az általános emberit képviselő kultúra áll. Az 1948-as „Regényírás közben” című tanulmányában éppen azt fejtegeti, hogy az igazi nagy regényirodalmakra, mint az angol, a francia és az oroszra, olyan közösségek nőttek fel, akiket foglalkoztattak azok a problémák és kérdések, amelyek a kort kifejező műveket életre hívták és táplálták. Ezért merült fel benne, hogy: „Pótolhatom-e, ami egy regényben nem az én részem, hanem az egész népé.”

NÉMETH S GONDOLATI REGÉNYMODELLJE

Németh László regénnyel kapcsolatos vívódása a Móricz utáni magyar próza alapvető problémája. Miként lehet a történelmileg-társadalmilag szükséges mondanót az általános emberivel összefüggésbe hozni, intellektuálisan megemelni és lélektanilag elmélyíteni.

A XX. századi európai regény ugyanis nem csupán egy történetet akar elmon-

dani, hanem a történetben rejlő probléma foglalkoztatja inkább. A kor intellektuális igénye a gondolati regényt helyezi előtérbe. A „filozófiától viszolygó” magyar prózának is utat kell találnia az életes epikai ábrázolás és az elvont gondolat szükségszerűen helyes egyensúlya felé.

Béla Miklós szerint Németh László a „lélektörténet elmélyítésében próbálta megkeresni az egyetemes emberhez fűző szálakat”. A magyar realista hagyományt őrizve és folytatva, gondolati-lélektani vonatkozásban törekedett az újításra. Realista módon kivetített intellektusa ugyanis a korabeli létezés és az örök emberit kívánja jelképezni egyszerre. Nem a szubjektív lényegintuáció sugallta általános felől, a különös révén utal az egyedire, hanem a valóság jegyeivel ábrázolt egyedi nála egyszerűsmind az általános szimbóluma. Realista módszere racionalista világtételeből következett, jóllehet e módszeren belül felhasználta az irracionalista lélektani-esztétikai koncepciókkal összefüggő művészi eszközöket is.

Indulásokor a lélektani ábrázolás tanulmányozása céljából fordult a görög sors- és jellemtragédiák felé. De példa volt számára a prousti tudatregény intellektuális problémáit és valós élethelyzeteket egyszerre felidéző képtechnikája is. Németh Proust módszerének a saját regényépítésében való alkalmazásáról több ízben nyilatkozott, ezt a technikát idézi utolsó regényének a képszerűsítése is. Előbb említett korai Tolsztoj-írásában viszont azt is hangsúlyozta, hogy közép-kelet-európai viszonyok közt, az egyetemes emberit képviselő orosz regény — így a tolsztoji, dosztojevskiji — hathat a magyarra abban a vonatkozásban, hogy a felszín ábrázolásán túllépjen és az „örök emberi problémák” felé utat találjon. Később a negyvenes-ötvenes évekbeli Anna Karenina és egyéb művek fordításai révén úgy belemélyedt Tolsztoj életművébe, hogy regényírói szemléletén is nyomot hagyott. Még indulásakor inkább a nyugati mesterek módszereiben tájékozódott, addig utolsó művei már pályájának a „tolsztoji fordulatát” jelzik.

KELET-EURÓPAISÁG ÉS REALIZMUS

Az 1956-os „Tolsztoj inasaként” című nagy tanulmányában szintén a regényírás felől közelíti meg az életművet. Tolsztoj érdemét abban látja, hogy egyaránt művészetbe tudta olvasztani a Kelet és a Nyugat értékeit. A francia analitikus regény módszerével úgy ábrázolta a kelet-európai embert és világát, hogy az egyetemes emberi képviselőjévé tette.

Németh saját eszményeinek a megvalósítóját ünnepelte Tolsztojban, aki világirodalomba emelte a „nép lelkét”, ami neki, a Gyász, az Iszony, az Égető Eszter és az Irgalom írójának is célja volt. Szerinte a kelet-európai művészet olyasmit adhat a túlrejt nyugati kultúrának, ami már hiányzik belőle. Az elgépiesedett civilizáció figyelmét a létet fenntartó erők, az ember és természet kapcsolata felé fordíthatja. A világtól elidegenült s individualizmusába zárkózott nyugati szellemet pedig visszavezetheti az emberség ősi forrásaihoz és a kollektív tudatú világtételehez. Efelől nézve ugyanis a nyugati fejlődésből kiszorult kelet-európai ember „elmaradottsága ellenére nagyobb, teljesebb a nyugatnál”. Ám ennek világirodalmi szintű kimondása „csak az oroszoknak adatott meg a nagy siker jogán — itt az orosz regény világsikerére céloz —, hogy ezt a nevelés veszélye nélkül kimondhassák”. Tolsztoj nagyságát — mint ahogy Bartókét is — éppen abban látja, hogy szintézist teremtett a Kelet és a Nyugat értékei közt. A kelet-európai szellemet nyugati módszerrel ábrázolta, így tette képviselőjévé és szószólójává a közös örök emberinek. Hasonló igény sarkallta a regényíró Németh Lászlót is.

A szóban forgó tanulmányban Tolsztojnak voltaképp azokat a regényírói vonásait hangsúlyozza, amelyek saját módszerére is jellemzőek. A kelet-európaiság mellett realista ábrázolásmódját elemzi, amely az övéhez hasonlóan a szubjektum anyagi voltának, azaz „biológiai magvának” mélyéből halad a lelki folyamat és a gondolati anyag objektív szférába való kivetítése felé. Tolsztoj módszerében a XX. századi irodalom „orvos-alkattani iskoláinak az őst”, az ábrázoló elvű, lélektani

realizmus modern formáját csodálja. Akik ismerik Németh László munkásságát, tudják, hogy természettudományos felkészültsége milyen szerepet játszott életművében. A gyakorló orvos korában írt „státus praesens” óta az alkattani tényezők figyelembe vétele, sőt vezérelvként való érvényesítése jellemzi nemcsak szépirodalmi műveit, hanem tanulmányait és kritikáit is. „Alkat és sors” összefüggését tanúsítja minden műve, és Tolsztojhoz hasonlóan, ez határozza meg realizmusát is.

Ahogy Tolsztoj a biológiai-pszichológiai adottságokból bontakoztatja ki a hőse életét meghatározó problémát, úgy hordják Németh hősei is alkatukban a sorsukat. Karenina Anna, Kurátor Zsófi vagy Kárász Nelli önmagának a végzete. Ebből következően nincs szubjektum objektív szféra nélkül. Az alkattani tényezők csak konkrét történelmi-társadalmi helyzetben valósulhatnak meg és tölthetik be a sors szerepét, mint ahogy az egyén intellektusában is benne van az általa érzékelt mindenség. Németh az 1948-as „Regényírás közben” realizmussal foglalkozó részében épp a külső-belső tényezők összefüggését hangsúlyozza és Tolsztojhoz hasonlóan feladatának tartja, hogy egymást fedő kettősségüket ábrázolja. Tolsztoj és Németh lélektani művei ezért társadalmi, család- és történelmi regények is egyben.

A negyvenes években Tolsztoj tehát avval hatott Némethre, hogy a célul kitűzött kelet-európai lelkiséget, alkat és sors összefüggését az erkölcsi választás felé hajlítva, történelmi folyamatba és széles társadalmi képbe ágyazva mutassa fel. Az 1948-as Égető Eszter Németh pályájának egyik legnagyobb vállalkozása. A Gyász és az Iszony mitikusra hangolt lélekállapotát ötvözi benne a tolsztoji lélektani-társadalmi, valamint a család- s a pedagógiai regényformával. Sajátos közép-kelet-európai sorsú és lelkiállapotú emberek körképét adja, központban az erkölcsé révén sorsa fölé magasodó nőakkal. Noha ebben a művében is az erkölcsi eszményt képviselő példaembert keresi, Égető Eszter áldozatos életével csak a természetből fakadt, ösztönös erkölcsöt tudja példázni.

IDEOLOGIAI TÉZISREGÉNY

Németh Tolsztojhoz hasonlóan, erkölcsi vonatkozású életfilozófiát hirdetett. Tolsztoj valláspótló messianisztikus humanizmusa és Németh minőségideája egyaránt az ember erkölcsi fejlődését kívánta elősegíteni. Noha gondolatkörüket tanulmányokban is kifejtették, szükségük volt egy másik műfajra is, amelyben az életet szolgáló eszmekört az élet közegébe állítva, az élet nyelvére fordítva teheték közzé. „Az én szépirodalmi munkáimat az üdvösség-harc-ábrázolás fűzi egybe” — vallotta Németh. Tolsztoj pedig a Feltámadásban sűrítette mindazt, ami véleménye szerint „hasznos lehet az embereknek”. A moralista gondolkodók célja már nem tisztán szépirodalmi, hanem megváltónak hitt eszmék közlése.

Hogyan érvényesül az életfilozófia az életben? — A kérdés teljesebb igényű megválaszolására a regényformát tartották alkalmasnak. Gondolati anyagukat lehetőség szerinti életes cselekménybe és megfelelő alkatú hősbe oltották, hogy figyelemmel kísérhessék a fejlődését. Ennek következtében került előtérbe Tolsztojnal és Némethnél is a lélektani vagy tudatregény fejlődési-nevelődési változata. Ilyen keretben jobban kifejthették, főként pedig továbbadhatták eszmekörüket, mint egy elvont, tudományos igényű tanulmányban.

Korunkban több életfilozófiát képviselő regényirányzatot sorolhatnánk fel, amelyek időben közelebb állnak Némethhez, mint a korábbi nemzedékhez tartozó Tolsztoj világa. Mindjárt a negyvenes-ötvenes évekbeli egzisztencialista iskola jó néhány képviselőjét említhetnénk. Ideológiai tekintetben azonban Némethet Tolsztojhoz köti moralista volta, a már említett közép-kelet-európaiság problémája, ebből fakadó eszmei rokonságuk, valamint művészetük iránya.

Gondolatkörüket mindketten életrajzi ihletésű közegben és rokon alkatú személyiségtudaton keresztül bontakoztatták ki. A Feltámadás Nyehljudov grófja, vagy az Irgalom orvostanhallgató Kertész Ágnese ha nem is szerzőjük alakmása, de hasonló társadalmi milióval és biológiai-pszichológiai adottságokkal rendelkező személyiség.

Németh egyik leggazdagabb életrajzi anyagú műve az Irgalom. Saját orvostanhallgató ifjúságának az emlékeit, szülei és tágabb családja hiteles történetét használta fel benne olyan mértékben, hogy a regény némelyik részlete, mint például Kertész tanár úr naplója, dokumentum értékű közleménynek is felfogható. Ám a rokonhős és története csak eszköz, hogy a szerző üdvösségtanának minden programpontját, ha úgy tetszik, téziséit, a tanítás hangsúlyával kifejttesse.

Tolsztoj és Németh utolsó művében úgy tartotta meg a hagyományos regényformát, hogy túllépett a határain. A fejlődésregény szerkezetét követő ideológiai tézisregény már erősen szubjektív tendenciájú, és az önelemző, „álcázott lírai tanulmány” felé mutat.

A főszereplők belső lelki folyamata alig egy év alatt pereg le, de felöleli a távolabbi múltat és az esetleges jövőt is. Intellektuális vívódásuk a jelen-múlt-jövő dimenziójában mozog. Az említett egy évnyi időtartamba a szerzők saját lelki-tudati fejlődésük több évtizednyi eredményét építették, mint ahogy a hősök által érzékelt és láttatott külvilág is a kor sűrített tényanyagát tartalmazó és a belső lényegét kifejező társadalomrajz. Mindkét szerző a cselekménymozzanatokba iktatott esszéizáló betétekkel tágította a kor intellektuális látóhatárát, egyszersmind lassította és mindinkább az illusztráció szintjére helyezte magát a cselekményt.

Az objektív külvilágban végbement cselekményepizódok a belső lelki fejlődés állomásai, egyben az eszme tézisei. Erre a gondolati anyagot célja felé segítő belső-külső ritmusra épül mindkét regény szerkezete. Az első rész a felismerésé, második a kivonulása, végül a harmadikban következik be a hős lelki feltámadása. Nyehljudov és Kertész Ágnes a szerzői ideológiának megfelelően, egyaránt önmaga adásával, az emberiség tudatosan vállalt szolgálatában találja meg léte értelmét.

Az említetteknel fogva az Irgalom irodalmunknak már nem a leíró, hanem az intellektuálisan értékelő törekvését jelzi. Az elmúlt évtizedekben a modern gondolati epika többféle iránya tűnt fel nálunk, amelyen belül Németh László utolsó műve az ideológiai tézisregény esszéizáló változatát képviseli. Hatalmas anyaga a XX. századi magyar értelmiség útkeresését és szellemi tájékozódását juttatja kifejezésre. Ezekre az értelmiségi szinten felmerült problémákra kíván a regény a sajátos némethi ideológiával választ adni.

Németh az Emberi színjáték és az Utolsó kísérlet során már kísérletezett az esszeregénnyel. Eszmeköre lényegét azonban a szóban forgó tézisregényébe sűrítette a tanítás hangsúlyával és a szellemi végrendelet igényével. Ebből következően a művészi teljességet és a lélektani hitelt is, mint minden ilyen műfajú alkotás, az eszme érvényre jutásának rendelte alá. Ez jellemzi egyébként Tolsztoj utolsó regényét is.

FELTÁMADÁS ÉS IRGALOM

Tolsztoj majd két évtizeden át készült a Feltámadásra, amit 1899-ben kezdett publikálni és utána már alig foglalkozott szépirodalommal. Németh pedig az Égető Eszter után tizenhét esztendővel, 1965-ben tette közzé utolsó regényét, az Irgalmat, amelynek ajánlásában arról beszél, hogy ez a műve egész írói pályáját átöleli a „fényrejutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig”. Ahogy Tolsztoj emberi-művészi világképe is három nagy regénye, a Háború és béke, az Anna Karenina és a Feltámadás összefüggése révén teljes, úgy az Irgalom is a némethi regényvonulat gondolatkörének a záróköve.

A közép-kelet-európai irodalomban mi állítja egymás mellé a több mint fél évszázadnyi időkülönbséggel napvilágot látott két művet? — Az említetteken túlmenően és a lényegyet tekintve: ideológiájuk azonossága.

Tolsztojt és Némethet a történelmi-társadalmi problémákra átfogóan feleletet adó, egyben azokon túlmutatni vágyó erkölcsi igény fűtötte. Életfilozófiájuk a mindenkori jövőt szolgálta, az önmagát formálni akaró emberiségnek adott erkölcsi programot. Gondolatkörük, mint már említettük, az ember tudatos önalakításán és erkölcsi tökéletesedésén alapul. A lelki feltámadás, meg az irgalmat gyakorló példa-

emberség magában foglalta a társadalomhoz és az emberiséghez való minőségi viszonyt is. Tolsztoj szerint az egyén erkölcsi fejlődése és a világ üdve összefügg egymással, ezért kezdi a Feltámadás Nyehljudov grófja a világ megjavítását először is önmagán: „Nem őt (a többi embert) akarom megjavítani, hanem önmagammat.” Evvel összefüggően az erkölcsi tökéletesedés folyamata Németh eszmerendszerében is a közös emberi vállalásához és a világ szolgálatához vezet. Ahogy Nyehljudov erkölcsi belátásból feladja főúri életét, felosztja birtokát, Kertész Ágnes is belátásból nyesi le vadóc ösztöneit, és fordítja az emberivel azonosuló világba, hogy megszeli önjelének és életet szolgáló erővé nemesedjenek. Feladják individuális énjüket, hogy a közös emberiben feloldódva valósíthassák meg önmagukat. Az erkölcs által rendezett világképben az individuális én helyébe a „közös emberi” kerül.

Tolsztoj és Németh egyaránt hasonló társadalmi változást követelő és történelmi sorsforduló előtt álló helyzetből bontja ki a problémát. A Feltámadás a forradalom előtt álló századvégi Oroszországban, az Irgalom pedig a bukott forradalom utáni, a Horthy-restaurációbeli félféudális Magyarországon játszódik. Mindkét mű a kelet-európaisággal súlyosított, széteső válsághelyzet kórképét adja.

Tolsztoj Nyehljudov párhuzamos szerkesztéssel biztosított felismerésin keresztül döbben rá arra az iszonyú társadalmi ellentétre, ami a főrangúak életvitele és az orosz tömegek helyzete között van, amelyben „olyan életfeltételek alakultak ki, amelyek a pusztulásra jellemzőek”. Erkölcstelennek és tarthatatlannak ítéli nemcsak osztálya, hanem az egész állam, az egyház, a kormányzás és a közigazgatás rendszerét is. Kertész Ágnes pedig széteső családjá kórképén keresztül ismeri fel a korabeli magyar társadalom súlyos állapotát, egyszersmind a világ baját. Mindketten úgy láznak az erkölcstelennek és tarthatatlannak ítélt helyzet ellen, hogy kilépnek osztályukból. Nyehljudov az idegenné vált és bűnösnek ítélt arisztokrata világból, Ágnes pedig a számára olyannyira ellenszenves úri-polgári milióból. Egyformán utat találnak a néphez és a válsághelyzetből kiutat kereső forradalmárokhoz.

A néphez való hűződés jellemzi mindkét regényhőst. Nyehljudov a parasztok közé megy, felosztja földjeit, és feleségül akarja venni a miatta elzüllött majd elítélt Katyusa Maszlovát. A politikai foglyok körében öntudatra ébredt Maszlova azonban, noha szereti őt, visszautasítja ezt az ajánlatot. A természeti ember ösztönös áldozatkészségével emelkedik Nyehljudov fölé, akiről érzi, hogy nem szerelemből akarja elvenni, hanem csak a vétkét jóváteendő erkölcsi belátásból. Mivel ő valóban szereti Nyehljudovot, inkább a száműzött Szimonszonhoz megy, csakhogy erkölcsileg felszabadítsa. Éppúgy, mint Pierre Bezuhov Platon Karatajevától, Nyehljudov is a néptől, a természet gyermekétől kap példát az igazi emberségből. Hasonló élményekben van része a paraszt rokonokhoz, meg a Halmi „lenti” világhoz kötődő Ágnesnek is.

A történelem alatt élő, de a természettel kapcsolatot tartó közép-kelet-európai népi világkép segíti őket fejlődésükben. Mint minden primitív kultúrát, a közép-kelet-európai népit is olyan kollektív szemlélet táplálja, amelyet a lét jó irányú vállalása és igénylése jellemez. E szemlélet alapja a létért vívott örökös küzdelem, amely, mint a természet, nem lehet elbukásra ítélt, hiszen önmagában hordja a győzelmet, a mindig megújuló élet, az újjászülető természet, a lét jó erőinek szükségszerű diadalát. Ebben a folyamatban az ember nem egyéniségével kiemelkedő individuum, hanem az életet szolgáló és megtartó láncszem csupán.

Tolsztoj művésze ezt a fajta emberséget emeli fel úgy, hogy Török Endre meghatározását idézve, a „természet embere és a civilizáció embere közt az etikai koncentráció erejével — a születő új világrend — harmadik embere” felé mutat. Németh László szintén ezt a szemléletet akarja a nyugati civilizáció tudatos racionalizmusával ötvözni. Ilyen irányú törekvés kezdettől fogva kimutatható művészetében, de mint Tolsztoj hatására fellobbant célkitűzés, inkább csak az Égető Eszterben és az Irgalomban. Ahogy a Háború és béke Kutuzovja és Karatajevja a kelet-európai, Napóleon pedig a nyugati képviseli, úgy jelenik meg ez a kétféle emberség Égető Eszter és Méhes Zoltán alakjában.

De Tolsztoj hatására Némethnek is az a végső célja, hogy e kétféle emberséget a tanítás hangsúlyával, egy alakba sűrítve mutassa fel. Miként Nyehljudov, már

Kertész Ágnes is olyan ember, aki nemcsak ösztönös áldozatkészségből, hanem intellektuálisan értékelte tudatosságából vállalja az emberiség szolgálatát. „A sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék.” Mert azok az elektrai, artemiszi vagy dé-méter-i ósvonások, amelyek megszabják Kurátor Zsófi, Kárász Nelli vagy Égető Eszter sorsát, ott lapulnak Kertész Ágnes alkatában is. Belátó és az emberivel azonosulni akaró lelki feltámadása következtében azonban megszelídülnek, és életet szolgáló elvé nemesednek. A természeti ember ösztönszféráját már a racionálisan gondolkodó civilizált kormányozza és nemesíti meg az irgalmat gyakorló minőségideával.

Nyehljudov és Kertész Ágnes világformáló igénye tehát erkölcsi vonatkozású. Az erkölcsöt társadalmi célkitűzésekkel kapcsolják egybe, de az erkölcsi megtisztulás nélkül bekövetkező változást nem tartják üdvözítő megoldásnak. „A társadalmi feltételeket hiába változtatja meg, ha ezt az örültséget bennünk, magunkban nem tudja megfékezni — vitázik a minőségideát képviselő Ágnes a szocialista világképű Halmi Ferivel. — A megváltozott társadalmi feltételek nem máról holnapra, de azt is megfékezni — mondta fojtott hangon de elszántan Halmi.” Ágnes, éppúgy mint Nyehljudov, a forradalmárokhoz mint eszményekért küzdő emberekhez közeledik. Nyehljudov Marja Pavlovnán, Szimonszonon, Novodvorovon és Krilcovon keresztül ismerkedik meg a korabeli forradalmi mozgalmak különböző képviselőivel. Nyehljudov a kiutat kereső embert értékeli bennük, de megerősítik abbéli hitében, hogy az erkölcsi megtisztulásra nekik is éppúgy szükségük van, mint mindenkinek. Katyusa Maszlova azonban közöttük ébred ember voltára, és hatásukra jut el a lelki feltámadásig.

Ágnes Halmi Feri révén kerül kapcsolatba a magyar mozgalom embereivel, mint ahogy a fogságból hazakerült történelemtanár apa szovjetbeli emlékei, benyomásai is az új világ felé fordítják figyelmét. Mindezek hatására, az úri fiú Vetési, és az úri társadalomtól féltett szegénysorsú és sánta lábú Halmi közül az utóbbit választja élettársul. Mert Halmi társadalmi vonatkozásban képviseli a gyógyító elvet, s annak következtében, hogy „hisz valamiben”, az erkölcsi világrend mellett áll.

Ágnes az új világ felé lépő Halmi lelkéért küzd. Önmaga adásával akarja megváltani, mert voltaképp nem szerelemmel, hanem belátó, irgalmat gyakorló, nővéri érzéssel szereti, hogy Halmi lelke az öntökéletesítő erkölcsi ideával kiegészülve váljék teljessé. Feláldozza önmagát, hogy az erkölcsi világrend érvényesüljön, hogy a jövő ne a másokat tipró Vetésieké, hanem a „közös, emberiért” élő Halmiaké legyen.

Mindkét regényben kiutat kereső vagy jövő felé mutató igénnyel jelennek meg a korabeli forradalmi és szocialista törekvések. Tolsztoj eszmeköre — Lenin meghatározását idézve — a nagy forradalom előtti „paraszti-polgári forradalom” problémáját és útkeresését „tükrözi”. Az Irgalom pedig a szocializmust minőségideával beoltani kívánó némethi eszmekör hordozója.

E tanulmánynak nem az a célja, hogy Tolsztoj vagy Németh felfogását értékelje, hanem hogy a szóban forgó két mű közös eszmei vonásaira hívja fel a figyelmet.

Mindkét szerzőnek ugyanis az a nyilvánvaló célja, hogy a bekövetkező új társadalmi forma, egyszersmind a rákövetkezőnek az emberével is, mint közös emberi érdeket fogadtassa el az erkölcsi önnevelés gondolatát.

Az irgalomelv mint alapvető erkölcsi kategória vezérli mindkét művet. Ágnes jelképes értelmű orvosi hivatásával vállalja gyakorlását, mert a „sánta” emberiség szenvedésein, a világ baján, szerinte csak irgalommal lehet segíteni. Mint ahogy az irgalmat gyakorló mítoszbeli Antigoné sem tett különbséget bűnös és bűntelen testvére közt, az irgalomelvet Ágnes is, Nyehljudov is egyformán kiterjeszti mindenkire. Élére állítva mutatja ezt a problémát Nyehljudov és Krilcov osztályharccal kapcsolatos vitája. Olyan jellegzetesen forradalmi helyzetben, amikor az uralmon levők embertelensége már elviselhetetlenné válik, a szenvedő Krilcov „elsöprésüket” javasolja. Nyehljudov a „közös emberire” kiterjedő irgalom nevében utasítja el javaslatát: „De hiszen ők is csak emberek.” Egyszersmint ennek nevében kívánja az embertelennek ítélt magántulajdon megszűnését is, mert: „Mindenkinek egyformán joga van a földhöz és mindazokhoz a javakhoz, amelyeket a föld termel.” 1965-ös regé-

nyében Németh az irgalomelvet inkább a lelki- és a magánélet területén érvényesíti, és a legyőzött „lelki örültség” példáin keresztül utal a társadalmi változatokra.

Az idea valóra válthatóságának problémája feszíti mindkét művet. Céljukat azonban, hogy miként valósul meg az életfilozófia az életben, a szerzők voltaképp megválaszolatlanul hagyják. Mindketten csak a lelki feltámadásig vezetik hősiüket. A Feltámadás utolsó mondata így hangzik: „Hogy mivel végződik életének (mármint Nyehljudov életének) ez az új korszaka, azt a jövő fogja megmutatni.” Németh Tolsztojhoz hasonlóan szintén nyitva hagyja a kérdést, hogy az irgalmat gyakorló Kertész Ágnes viszonya a „sánta” Halmihoz, egyszersmind a „sánta” emberiséghez fakaszt-e virágot és milyen gyümölcsöt terem.

Tolsztoj és Németh utolsó művében a történelemformáló erők, az élet irgalmatlan realitása és az irgalomért esdő erkölcsi ideavilág közti egyensúlyt keresi. A megvalósulási lehetőséget mindketten a jövőben jelölik meg, amikor az objektív lét-szféra és a szubjektum belső világa harmonikusan fonódhat össze, mert egy szeretet-központú, közös emberi-tudatú erkölcsi világrend köti össze őket egymással.

Tolsztojnak és Némethnek a közép-kelet-európai emberségből kibontakoztatott messianisztikus humanizmusa a jelent és a jövőt kívánta szolgálni. Az önmagát formálni akaró emberiségnek adott erkölcsi programot, „hitet”, hogy a közös emberit és a lét jó erőt szolgálva „futni”, de szárnyalni is tudjon a mindenkori jövő felé.

CS. VARGA ISTVÁN

A sorsvállalás puskinsi példája

NÉMETH LÁSZLÓ: CSAPDA

„Int a végzet ujja:
Mering a költő szótlánul,
S kezéből a pisztoly kihull.”
(Anyegin)

Puskin magyar recepciója 1825-től napjainkig követhető nyomon. Nem egyművű íróként, de sokáig mégis inkább csak az *Anyegin* költőjeként élt az európai és a magyar köztudatban. Gyulai, Arany, Vajda, Jókai, Bérczy Károly, Ady Endre, Szabó Endre, Áprily Lajos, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc nyomán vált a magyar irodalmi köztudat szerves részévé.¹ 1945 után új fejezet kezdődött magyar fogadtatásában. A legszebb Puskin-képet Németh László alkotta meg kismonográfiájában és a *Csapda* című drámában.

I.

Németh számára Puskin többet jelentett egyszerű olvasmányélménynél. Benne a szellemi és alkati rokonságot, a sorsban rejlő drámaiságot ismerte fel. Önjellemzően szép Puskin-képet rajzol kismonográfiájában² (Puskin, Bp., 1967). A magyar irodalmi fejlődés lehetőségeit is fürkészve újraértelmezi a puskinsi örökséget. Alkattani szempontból elemzi az orosz klasszikus tehetségét. Puskin természetében pólusok szikráztak össze: nyolcadrészt afrikai temperamentumú, heves, lobbanékony, gyorsan égő ember volt. Főként Pétervár szellemi, szociológiai közegében formálódtak eszméi,

nézetei. Örökösként kapta az északi főváros, az orosz kultúra világra nyitott ablakát, „az esztétikai előkelőségnek ezt a függőkertjét”. Az európai szellemi értékek rendkívül intenzív adaptációját szívós szerzőszervenvel, erőteljes orosz kontrollal végezte. A modern „irodalomalapító” műfajban, élet- és valóságlátásban is újat hozott. Az orosz irodalom „növéstervét” tudta érvényesíteni. Lerakta mindhárom műnemben az alapokat, amelyekre ráépülhettek az írógénusz utódok életművének pompás emeletsorai. Puskin egy nép irodalomban megfogalmazott és valóra váltott minőségét jelképezi. Egyéni sorsalakulását tragédia zárta le, de műveiben megvalósította a költői önkifejezés lehetőségeit. Számára az írás sorssá váló hivatás, létszükséglet volt: kísérlet a létlehetőségek kivívására. Esménye az egyetemesség. Az orosz és a világirodalom egyaránt áradó forrása kelet–nyugati szintézist teremtő művészetének. Biztos értékutattal, végtelen problémaérzékenységgel, másokat is megértve tudta önmaga jelentőségét felmutatni. Már fiatalon saját költői filozófiát, öntörvényű eszmei fejlődést követett: dekabrista társaival is szövetséges vitát folytatott az orosz jövő megítélésében (*Borisz Godunov*). Az eszmény és élet egyeztetésének korban gyökeredző kudarcat, az „embersorssá kivetített vágyat” a *Cigányok*ban fogalmazta meg. Az orosz valóság analízisét prózai elemzésformákban is folytatta (*Belkin-elbeszélések*, *A kapitány lánya*). Az *Anyegin* enciklopedikus összegzés. Önmaga lelki testvérét, arcmását teremtette meg a címadó hősből, a „felesleges ember” típusának irányzó őseben. A toll áldozatos szolgálata alkotói magányt követel. Nem a család, a liceum maradt élete végéig az elveszett éden. Visszavágyott és visszajárt az emlékezés és elmélkedés ifjúkori szigetmagányába, szellemi műhelyébe, amely a szabadelvű gondolkodás oroszországi fejlődéstörténetében is fontos szerepet játszott.

Németh a Puskin-könyvben definiálja, a *Csapdá*ban pedig kibontja és megjelenti a költő léthelyzetének következményeit, tanulságait. Nem „melléktermék”, lélekből fakadt alkotás a *Csapda*. Szervesen kötődik az életműhöz, az írói eszmevilághoz. Erőteljesen érződik jellegzetes önabrázoló és értelmezési igénye. Puskin művén és sorsán át sajtát, világhoz fűződő kapcsolatát is méri. A szellemi portré fontos adalékai rejtőznek a darabban. Hatalmas tragikai alakot választott magának. Puskin az intrika balladai sötétségű udvari világában az embergyengeség tucatnyi hiteles alakjával vívja küzdelmét. „Németh Lászlónak a gondolat, az eszme: elsősorban drámát jelent. Nézetei, meggyőződésai... önemészítő, önmarcangoló benső drámákból születnek meg.”³ Az üldözött ember szituációi a leggyakoribbak: *Széchenyi*, *Galilei*, *Apáczai*. Ezt a sort folytatja és egyben lezárja a *Csapda*. Az írói értékelés így illeszti a drámák sorába: „A Bolyai-drámák a nevelésről, a nevelő és nevelt végzetes egymásbanövéséről szólnak, a *Nagy család* a szentségről s annak közösségteremtő erejéről, a *Gandhi halála* a történelem eszközeiről, a *Csapda* a kelet-európai írórsorsról.”⁴

Emberi magatartások összegzője a Puskin-dráma. A *Papucshős* tragikumája az ellenséges környezet és a teherterheléssel váló család együttes hatására feladott küzdelem. A másik változat: a *Szörnyeteg*. A hős vállalja a harcot önmagával és a környezettel. Végzetesen elmagányosodik, szörnyeteggé nő. A *Csapda* a két pólus szintézise. A kelet-európai írórsors személyhez kötötten bontakozik ki. Puskin emberként is erkölcsi példává magasodik, vállalja a fizikai megsemmisülés tragikumát. A *Csapda* az életművet eszmei, írói szempontból szintézisként lezáró *Irgalom*nak a kisebb jelentőségű drámai ikerpárja. A végső üzenetek önjellemző tárháza, a sorskérdések illusztratív olvasmánya.

A történés időtartama Puskin életének utolsó három hónapját fogja át. Két színhelyen peregnek az események: az arisztokrácia világában és a főhős életének családi színterén. Külön sikként jelenik meg az irodalmi tevékenység. A kicsapott ajtó a nyitány. Az ajtócsattanás visszhangzik a névtelen levelekben, és az arisztokrácia válaszaként a végső pisztolydörrenésben.

Németh szerint „A drámát drámaivá a lelki történés teszi. Igazi színpada nem a világ, hanem a lélek.” „A görögök művészetében... a végzetel küzdő emberi lélek nagyságát csodálta. Ibsen és az orosz dramaturgok pedig a modern ember jellem-drámája és lelkiismereti vívódása felé fordították a figyelmét.”⁵ Ennek a dráma-

szemléletnek az eredménye a *Csapda*. Nem hagyományos jelenetekből építkezik, hanem drámai képsorokból. A nyitányban már minden kész a csapdához. A kelepce a görög dráma értelmében: ahogy a hőssel történik a tragédia, a modern drámafelfogás szerint: ahogy a hős cselekszik. (Euripidész *Elektrájától* a *Hamleten* át Dürrenmatt *Fizikusokjáig* és Sardou *Fedorájáig* sok változata ismert.) Némethnél a csapdamotívum a *Széchenyiben* a legteljesebb. Széchenyit a „hazafiság” ejtette ebbe a csapdába.⁶ A szerepvállalásból az író szerepértelmezése alapján lesz sorsvállalás, amelyet főként a „romantika mérgével”, a nemzeti érzés önzetlen szenvedélyével indokol.

A *Csapda* fő motívumait a Puskin-könyvben találjuk meg: „Puskin élete a szűkülő körök s fogyó levegő története.”⁷ Az ördög találmányának tartja, hogy lélekkel és tehetséggel Oroszországban született: fáradt elmék közé, akiknek az éberség a hivataluk. „Aki a tragédiát görög módra a Sors kelepcejének tekinti, körmönfontabb hálót s iszonyúbb vergődést, mint a Puskiné, nehezen találhatna.”⁸ Az intrikusok a szellem régióiban tehetetlenek a költővel szemben. A zseni tündöklete páncéllal védi: „Mint író, tudják, sérthetetlen vagyok. A rámdobált s páncéllá keményedett sárreptegtől.” De testi mivoltában halálosan sebezhető. Ezért készítik a hurokvetők a csapdát a hétköznapiak porondján: „A házasságom... ezen át folyik a vadászat... társadalmilag akarnak fölszarvazni.”⁹

II.

A fölszarvazottság vádja az arisztokrata etikett alapján csak párbajjal oldható meg. Már Gribojedov komédiájában elhangzik a tétel: a rossz nyelv rosszabb, mint a pisztoly. Tudatosodik Puskin léthelyzete. Valódi drámai konfliktus jön létre. Puskin egyrészt a család foglya a szeretet kötelékével, de az udvaré is felesége és sajátos léthelyzete miatt, hivatása révén pedig az irodalom elkötelezettje. A plurális determináció a társadalmi lét és a cselekvés ellentétét vonja maga után. A fokozódó választási kényszer döntésre készíti. Az egymást keresztező köteleesség- és érdekszerek metszéspontján ontológiailag nincs lehetőség olyan cselekvésre, hogy mindegyik köteleességszféra sértetlen maradjon. A főhős vállalja a párbajt, a csapdából való szabadulás reménytelen kísérletét.

Puskin az intrika csapdájában és öntüzében pusztul el. A Németh László-i tragikumfelfogás értelmében: „A környezet elpusztítja azt, aki túlságosan nagy neki.” Puskinra is érvényes tragikummeghatározása: „... tragikus az, aki élete és vállalkozása nagyságával magukat megbosszuló sorskörökbe tipor bele...”¹⁰ A drámai konfliktust Puskin helyzete és jelleme együttesen hordozza, de halála végső soron a létviszonyok szükségszerű következménye. A létezés harcában a katasztrófa köré sűrűsödnek a lelki történések. Egymást metsző köteleesség- és érdekszférák fókuszában megvalósul a hősheletőség. Németh hőse megtalálja és kimondja az igazságot. Az igazságvállalásért az ellenséges világ beléje tipor, elpusztítja. A párbaj kényszerű kísérlet arra, hogy visszaállítsa a szuverén személyiség jogát. Bizonytalan a végső megoldás lehetősége, de emberi méltóságtudata megköveteli, hogy akár kilátástalan helyzetben is cselekedjen. Az etikai helytállásból ered romantikus pátosza. Sértett önérzete váddá erősödik. A magánélet szférájából lázad az életet torzító cári önkény ellen. Tudatos helytállással magasodik drámai hőssé. A *VII. Gergellyel* kezdődő, „bukva győző” Németh László-i hőstípust példázza. Puskin nemcsak vívódó, de igazi bajvívó hős is, akit vívódásai tesznek emberibbé.

A jellemek rendszerében és a csapda kovácsai közt különös helyet foglal el *Natalja*. A Puskin-könyv egyértelműen elítéli, de a dráma árnyaltabban világítja meg „ártatlanságának” problémáit. A klasszikusan szép vonású és alakú nő férje varázslatos nevével lett az irigység és gyűlölet tárgya. Szinte a hűvösségig hallgatag és fegyelmezett. Ha ő megjelent, a többi nő szépsége kihuny. Puskin megértő férj, de látja Natalja eszközszerét a csapdakészítők kezében. Elismeri és megadja az örök nőiség és szépség jogát, de nem tagadja, hogy okot adott a pletykára. A szóbeszéd veszélyes: az udvar szereptudatában nem az igazság, nem a személyes hit a

fontos, hanem amit elhítt. A cselekedetek jellegét az emberek minősítése szabja meg. A költő iránti gyűlölet lesz Natalja ártatlanságának uszálya. Puskin tudja, hogy a hűség bizonyítékai mélyebben vannak a társadalmilag engedélyezett játékoknál. A tragikus az, hogy a családban, a szerelem legszabadabbnak hitt birodalmában is „páros magányra” kárkoztatott. A drámában is folytatódik Németh regényeinek egyik központi problematikája, a férj és nő viszonyának elemzése, amelyben kétségtelenül világirodalmi rangú műveket alkotott.

Sorsszerű a költő halála. Élete „kozaktánc gúzsba kötve”. A cári udvar históriái kényszerű és halálosan ésszerű megalkuvások ördögi szövetségén készülnek. Puskin a cárral kötött kompromisszumból kizárta az önbecsapás illúzióját: önismeretben is realistának bizonyult. Az egyetemes függőség világából visszavonul vívódásainak pokoltölcserébe. Feladatvállalásaiban „tellérkijelölő” képessége ellenére is magára utalt. A csapda valódi kovácsai közé tartozó *Uvarov* kijelenti: „De Puskinnak pusztulnia kell. Ebben, azt hiszem, egyetértünk.” „Vesztett eb, akit csak lelőni lehet.”¹¹ Az udvari arisztokrácia lidércnyomásnak érzi a költőt. Még származása, haja színe is a megítélés indokaként szerepel. A diszkrimináció Othellótól Puskinon át sokféle ürügyet talált elfogultságának, igazságtalanságának megokolására. *Dolgorukov* a dráma Jágója, Puskin ellenpólusa. Sánta, torzra sikerült cinikus. A rombolás gátlástalan szellemének méltó partnere *Bjeloszelszkaja* hercegnő. Ez a fúria pecsételi meg az intrikusok halálos ítéletét. A csapda kovácsainak a kezében *d'Anthès* csupán az ürügy végrehajtó eszköze. Ő is csapdába esik: magánélete boldogtalan, tisztí becsületét elvesztette. Nem méltatlan ellenfél. A történeti források mutatják, hogy érzéketlen volt, de gondolatszegénységgel nem vádolható.¹² Megvolt benne a tetszeni tudás képessége. Jelleme karakterisztikusan plasztikus. A főkonfliktus közte és a költő közt válik látványosan tragikus eseménnyé. Az önhitt kérdésében Puskin a halált, az arisztokráciával való leszámolást kereste.

A főkonfliktust elmélyítő mellékkonfliktusok közt különös helyet foglal el Puskin az ifjabb nemzedékhez fűződő kapcsolata. A vád ellene: az udvar hisztóriográfusa, a cár eltartottja, ennek meg kellett rontania a költészetét. Két irányból éri a kritika túlzása. Az udvar *lázítással* vádolja, gáncsolja egykori dekabrista kötődéseit, szabadságszerető verseiért. A fiatalok — Belinszkij — vádjá: a *megalkuvás*. Különös léthelyzet: barátai Szibériában, ő pedig a cár barátságával dicsekedik. Valójában csak a cár markából érvelhet, védekezhet annak tudatában, hogy a cári cenzúra még a költői arcvonásokból is válogathat, kitörli a számára kedvezőtleneket a művekből. Puskin öngazolása: „Mélyebbre vette be magát az én lázadásom.” A válszadás szomorú számvetés: „Magamra maradtam én, nincs kit lázítanom.”¹³ Belinszkij korai Puskin-kritikájára apellálva Németh egy nemzedék ítéletét sűríti a vádba. Hogyan torolja meg a sértést Puskin egy felismert tehetségen. Sérelmében is köti igazságszeretete: a *Szovremenyik* munkatársának kéri fel Belinszkijt.

A Puskin—Gogol dialógusban Németh elbeszéli az orosz irodalom fejlődéséről vallott felfogását. A valóságban a drámai történés idején Puskin nem találkozhatott Gogollal. A két klasszikus drámabeli találkozását az eszmei, irodalmi folytonosság magyarázhatja. A csupán grófként jelölt Szollogub Puskinban csak a sikeres költőt látja. A küldetéshez hűségét, tehetségéhez bátorságát megőrző költőt képtelen megérteni. Erre csupán Gogol lenne képes, aki Belinszkij harcos elveibe beépítve a megértést (az „irgalomtan”) egy magas és humánus eszmeiségnek, elvszerűségnek a képviselője. Testamentum érvényű szavak hanganak el a küldetését megvalósító, „feladatreremtő” költő és az örökség legfőbb letéteményesének tartott Gogol között. Az alakteremtésben a főhős itt nyeri el végső formáját. Szoborszerűen kiemelkedik környezetéből: tűnődő fenség és mélység, szóban és tettben elég példaember. Megvalósul az írói hősképzet. A szoborszerűség a regényíró hősnőt, kariatidáit idézi. A költő utoljára emelkedik albatroszként igazi lételemébe, a szellem magasába, hogy a Gogol-jelenet után visszazuhanva bekövetkezzék a társadalmi végzet. A halhatatlanságba a költő reményével néz. „A halhatatlanságra készülés hazug, merevítő fénye mindvégig hiányzik ebből a tüneményből.”¹⁴

Zsukovszkijjal együtt három nemzedéket vonultat fel a dráma. Puskin szaggatott drámai dialógusban vallja meg a különbembség tragédiáját Zsukovszkij szelíden vádló szavaira: „Hisz neveltem magam. Több erőmbe került, mint... De közben vigyáznom is kellett... Hogy ne fogadjam meg túlságosan... Mert akkor nem lettem volna Puskin.”¹⁵ Az orosz szellem emelkedő hullámán jutott magasra, de a kor és az egyéni sors iszonyú szorításában a hivatás méltóságérzetével bontakoztatta ki géniusztát.

A népi józanság, tárgyilagosság megtestesítője Valér. Puskin dadájának férfi-mása, a zárórészben a költő barátjává magasodik. *Alexandra* a rajongó, szerelmes lélek empátiájával félti a sógorát. *Zagriajszkaja* néni józan orosz bölcsessége, észjárása, Zsukovszkij óvó szeretete ellenpontozza az intrika udvari világát, tudatosítja Puskin emberi, írói nagyságát. A mellékszereplők a főhős alakját mélyítik el az író drámaszemlélete szerint: „A dráma szertartás: a főhős lelke töretik meg benne s a nagy ízlés nem engedi meg, hogy ebbe a szertartásba: egyéniségük hangos kolomp-jával ministráljanak bele a mellékszereplők.”¹⁶

III.

Németh aszkéta alkat. Nagy moralista, társadalomjavító szenvedély fűti. A *Sajkódi estékben* írja: „...egy nagy mű, az író testiben, zsigereiben járni, mint Jónás a Cethalban.” Puskin élete és műve valóságos birodalom. Puskin-értelmezésében mérkőző kedv érezhető. Németh huszonnégy évesen „a magyar szellemi erők organizátora” akart lenni. Több írónál és irodalomszervezőnél is. A kortársakra Puskin sem oszthatta ki a lelkében élő feladatokat. Önmagáról is írja, amikor Puskinról szól: „Az irodalom-alapítók persze nem okvetlen azonosak a nagy író-toborzókkal.”¹⁷ Puskin folyóiratot indít *Szovremennjyik* címen. Németh maga írta és adta ki a *Tanút*. Tanúságtévő szerepet vállalt. (Az ortegai *Spéctadorral* (*Szemlélővel*) szemben, a *tanú* görögül mártírt is jelent!) Önerzetük sok sebét égették ki mindketten műveikben. Puskit sújtja a felvett kölcsön. Némethék házépítő kölcsöne az író szociális bűntudatának, a *Bűn* című regénynek a forrása. Puskin udvari apród érett férfikorban. Nincs módja visszautasítani a megalázó cári kinevezést. Németh visszaadja a neki ítelt Baumgarten-díjat azzal, hogy nem szabad „hatalmi eszközként” felhasználni a díjak odaítélését. Puskin alkatában, tehetségének természetében a próteuszi lélek sokirányú vonzódását a benne is meglevő feladatvállaló, „tellerkijelölő” szenvedélyhez hasonlóan látja. A pusztá önértelmezés és az objektív Puskin-ábrázolás összefonódik, egybeolvad. A színlelt cári pártfogás Puskinban, a hazug reformígéreték Némethben csak rövid időre kelthettek illúziókat. A keserű csalódás és számvetés megerősítette a küldetéstudatot, az ifjúkori eszményeket őrző emberhitet. A Puskin-könyv és a -dráma közt számtalan egyezés, tartalmi, sőt szó szerinti egybevágás figyelhető meg. Puskinnak tán legnagyobb tulajdonsága, hogy géniusza javára tudta fordítani egyre súlyosabb léthelyzetét.¹⁸ Társasági emberként a közszellem mozgását, a társadalmi hullámverést is látja. Puskinra is érvényes Németh vallomása: „Én mégis nyugodtabb vagyok, hogy nem az óvatosság, hanem erőm elfogyása hagyatja abba a küzdelmet.”¹⁹ A hipertóniával küzdő Németh önvallomása is a hősével kimondatott gondolat: „Így is sok volt belőlem. Egy század kell, hogy megemészszék.”²⁰ Szinte pusztá írói önjellemzésnek foghatók fel Puskinnak Belinszkijhez intézett szavai: „Én megérezem a tehetségzagot.”²¹ Mindketten a jellemgyenességet, az emberi méltóságérzést tartották a legtöbbre. Az élők sorából fényes tehetséggel és nagy reményekkel távozó Puskin fájalmának és elégedetlenségének egyik oka: mindent megtett, hogy megválasszák akadémiai tagnak, de mindig akadt egy *Uvarov*, aki akadémikusi megválasztását megakadályozta.²² Az igazságszerető költőnek hatványozottan fájt a méltánytalanság.

A *Csapda* a Puskin-könyvvel együtt a legjellemzőbb Németh László-i alkotásokhoz tartozik. A rokonító vonások mellett lényegi különbségek is vannak. Puskin osztályhelyzete meghatározóbb. Alkata nem aszketikus, az eszmei, etikai példa sem vonzotta annyira, mint Némethet. Távol állnak tőle a vívódó lelkek önjobbító, tár-

sadalomjavító és eszményteremtő kísérletei. Németh nagy érdeme, hogy objektivitásra törekedve elkerülte a didaxis csapdáját: „A konkrétság diadala: a Csapda legtanulságosabb eredménye... a konkrét igazság művészi megragadásában feszülő s ebből kisugárzó általánosító erő”... „az értelmet emeli szenvedéllyé.”²³

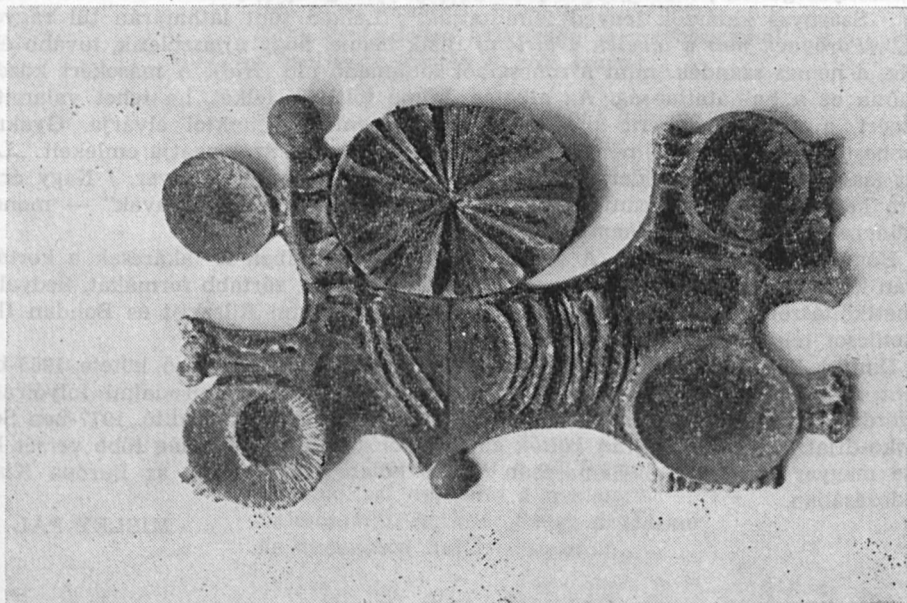
Joggal kérdezhetjük: a *Csapda* miért nem korszakos jelentőségű magyar dráma? Ennek fő oka, hogy a gondolatilag telített lélektani dráma nem eléggé „színpadszerű”. Németh szinte naplószerű hitelességre törekszik művében. Belső, gondolati feszültség fogja össze a képsorokat, szoros logikai sorrend a puskin-i életmű végső állomásait. Tehertétele az „epikusság”, a krónikás jelleg. Krónikarészletekből, képekből épül a valóságot tolmácsoló, a költő életalakító hivatásáról szóló darab. A párhuzamos színpadok, az egyes képek elaprózódó drámai ereje károsítja esztétikai értékét, művészi élményszerűségét. Németh a *Csapdát* az életműsorozatban a *Kísérleti dramaturgia* című kötetbe sorolta. A *kísérleti* jelző részben megnevezés, részben lényegét jelölő értelmezés és értékelés. A csehovi lassúzáradással formonált szituációk eszmékből születtek. A gondolati anyag drámaian színpadszerű formálása nehéz feladatokat rótt az íróra. A szövevényes dialógusokban filozófiai viták, ragyogó nyelvi és képi lelemények feszülnek. A klasszikus fegyelemmel épített dráma cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a szellem, az emberi és költői helytállás emlékműve mindennél magasabb. A *Csapda* is többet nyújt az elmének és a képzeletnek, kevesebbet a szemnek. Németh nem a zsöllyék kényelmét, hanem a feszült figyelem pad-sorait kínálja, nem a közönségnek, hanem a hallgatóságnak.

Vállalkozásának világirodalmi előzményei: M. A. Bulgakov *Az utoisó napok*, és a lengyel J. Iwaszkiewicz *Álarcosbál* című Puskin-drámája. A sok szereplőt mozgató Bulgakov-drámából hiányzik a főhős, Puskin alakja.²⁴ Kielezettebb a konfliktus Puskin és a cár, Puskin és D’Anthes közt. A politikusabb Bulgakov-drámában egy diák Lermontovnak *A költő halálára* című versét idézi. Szorosan kötődik a dráma az életműhöz. Alexandra a *Téli reggelt* énekli. A dal, az emberi szépség, az életöröm szárnyal magasra. A mottót is az *Anyegin*ből vette. Bulgakovot nem a személyes életszféra, nem a nagy ember, hanem a művész tragikumája érdekli. A személyes tragédia motivációi nem nehezítik a drámát. Meggyőzőbbé, hatásosabbá válik az eszmei tragédia. Bulgakov léthelyzetének meghatározó körülményei is tükröződnek. Az 1934–35-ben készült dráma a korabeli kultúrpolitika hibáit is érzékelteti. Minden színi megjelenítésnél erősebben hat az alkotó művész és a hatalom konfliktusa, maga a tragédia a főszereplő.²⁵

Iwaszkiewicz Puskin személyes, családi kelepccjét, Natalja szerelmi kötődéseit, hódításait jobban a középpontba helyezi. Elsősorban Vereszajev két vaskos, Puskin korabeli dokumentumgyűjteményére támaszkodik. Vereszajev a cár és Natalja viszonyára vonatkozó minden célzást összegyűjtött. Puskin a drámában végletes, gyerekeit verő, feleségére kezet emelő szenvedélyes férj. Az álarcosbál kerül a fókuszba. Meg-elevenedik az intellektuális színezet nélküli intrikaszcsovévény. A maszkjátékban Natalja romantikus „femme fatale” szerepet ölt. A könnyelmű szépasszony megteszteli a hódító nő típusát. Bulgakov és Iwaszkiewicz drámája közt kompozicionális a különbség. A lengyel drámaíró művének esztétikai értékét, hatását a melodramatikus zárórész is csökkenti. Az *Álarcosbál* nem volt hatással a lengyel drámafejlődésre. A kortárs Sz. I. Witkiewicz a harmincas években már majdnem „abszurd” drámákat ír, amelyek az európai dráma fejlődésének fő vonalába tartoznak. A közönség kedvence pedig ebben az időben Jerzy Szaniawski, a népszerű darabok kedvelt szerzője.

Mindhárom Puskin-dráma írója az irodalomtörténeti realitást figyelembe véve alkotó képzeletére is támaszkodott. Önjellemző művek születtek. Szemléletben Németh műve Bulgakovéval tart közelebbi rokonságot. A *Csapda* jelentőségét és újszerűségét azonban nem a világirodalmi párhuzamok, összemérések, hanem az anyagban és a drámai megjelenítésben rejlő értékek adják, amelyeket az összehasonlító kutatások is tudatosíthatnak. Egybecseng mindhárom Puskin-dráma alap gondolata: Puskin tudta, hogy nem élhet így tovább, és hogy küldetését betöltve ércnél maradandóbb emléket állított műveiben. Németh intellektuálisan izgalmas szituációsorozatban dramatizálja a kiválóság tragikumát, az írói sorsvállalás puskin-i példáját.

1. Vö. D. Zöldhelyi Zsuzsa: Orosz írók magyar szemmel. I—II. k. Bp., 1974.
2. Vö. Kiss Ferenc: Németh László és az orosz irodalom. Tiszatáj, 1976. 5. sz. 99—106., és Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka. Bp. 1979. 287—316.
3. Sötér István: Tisztuló tükrök. Bp., 1966. 371.
4. Németh László: Kísérleti dramaturgia. II. k. Bp., 1972. 6. (A továbbiakban. i. m.)
5. Kocsis Rózsa: „Szerettem az igazságot”, Németh László történelmi drámái. Tiszatáj, 1976. 5. sz. 91.
6. N. L.: Szerettem az igazságot. Bp., 1971. II. k. 90.
7. N. L.: Puskin. Bp., 1967. 20.
8. Uo.: 39.
9. I. m.: 336.
10. N. L.: A minőség forradalma. Bp., 1940. I. k. 90.
11. Vö.: i. m. 385. és 394.
12. J. Iwaszkiewicz: Pétervár. Bp., 1978. 46., és Kortársak Puskinról. Bp., 1978. 369. Válogatta, jegyzetekkel ellátta: Bakcsi György, az előszót írta és a kötetet lektorálta: Péter Mihály.
13. Vö.: i. m. 402. és 391.
14. Németh László: Európai utas. Bp., 1973. 184. Shakespeare-ről írja ezeket a Puskinra is érvényes találó szavakat.
15. I. m.: 403.
16. N. L.: Két nemzedék. Bp., 1970. 666.
17. N. L.: Puskin. 19.
18. Vö.: uo. 41.
19. I. m.: 6.
20. I. m.: 402.
21. I. m.: 346.
22. Kortársak Puskinról. 319.
23. Pándi Pál: A Csapda (Németh László drámája a miskolci Nemzeti Színházban.) Népszabadság, 1966. okt. 22.
24. D. Molnár István: Drama M. Bulgakova i J. Iwaszkiewicza o Puskinе. Slavica, Debrecen, KLTE, 1976. 155—166
25. V. Szmirnova: Mihail Bulgakov — dramaturg. Szovremennij portret. Moszkva, 1964. 314—315.

VÉGVÁRI GYULA MUNKÁJA

SZOVJETUNIÓ

Dmitro Pavlicsko

„Mi lehetek én? Hab, mely lepereg? / Csepp csak a sziklán?” — kérdezi a költő, Dmitro Pavlicsko *Tenger az emberiség* című versében, s annak tudata, hogy „a cseppben világidő él”, kimondatja vele a biztató folytonosság felismeréseként: „Múlhatok én magam — él az öröklét, / Általam árad.” Ez a teljességóhaj szinte minden versében megszólal. Csillagvadonok tágas térségeiben bolyongó énekesnek vallja magát, világa mégis sok szállal kötődik a „földi” léthez, a jelenhez, a múlthoz. Az élő természet részeként az erdő, a fák rokona a költő: „Ugyanolyan fa voltam, mint ma ők: / Gyermeklelkű, ártatlan” — írja a *Litván erdőben*, — „Nagy erők / Vertek gondolatomban gyökeret, / Álmom csillagozta az éjeket. // Emberré lettem mégis: távolok / Hívtak, miket fa még nem láthatott.” Költősorsa értelmét az örök lángolásban, a halhatatlan lobogásban látja. A tevékeny élet iránti igényt fogalmazza meg a *Csillagok hullnak az égről* kezdetű versében: „Órája, perce a napnak: / Színarany érték! / Munka ha nem gyarapítja: / Mintha nem élnék!” A költői hivatás terét s a kifejezés lehetőségeit kutatja; vívódásaiban az egyetemes és a korproblémákra keresi a választ. Hisz a költészet halhatatlanságában, tudja, hogy a költő nem lobbanhat el „szárnyszegetten”, mert „van olyan igazság, / Mely az enyésző szívvel sose fogyhat. / Szárnyas kalászkok lényed felmutatják, / Lelked tűnt láthatárán túl ragyognak.” (*Pörögnek már a levelek a tarlón.*) Bízik benne, hogy újjászületik, tovább él a jószág, a nemes szándék, mint a roncsaiból föltámadó híd (*Híd*). A másokért küzdők jutalma ez a halhatatlanság. Az alkotás öröme tölti be lelkét, ha tehet valamit a világért, a mi világunkért, s ezt az aktivitást mindnyájunktól elvárja. Gyakran szembesül gyermekkora élményeivel, s általában szívesen szölongatja emlékeit. „Lelkem lassú mélyű folyómeder, / Hol sok-sok emlék, mint a kő, hever. / Nagy érzés sodra kell, hogy megmoccanjanak, / S szóljanak némán a régi szavak” — mondja önnön belső világáról (*Lelkem lassú mélyű folyómeder*).

Hagyománytisztelő költő. A népköltészet az ő verseiben is (akárcsak a kortársi ukrán költészetben) meghatározó erő. Szereti a letisztult, zártabb formákat, kedveli a szonettköltészetet, melynek ukrán művelői közül Makszim Rilszkijt és Bohdan Ihor Antonicsot tekinti mestereinek.

Dmitro Pavlicsko az idén ötvenéves. Első verse 1951-ben, első kötete 1953-ban jelent meg. Évekig szerkesztette a *Vszeszvit* című kijevi világirodalmi folyóiratot. Műfordítói munkássága jelentős, egyik legkitűnőbb ukrán Ady-fordító. 1977-ben Sevcsenko-díjat kapott. Az *Ukrán költők* című antológia és a *Nagyvilág* több versét közölte magyar fordításban. Hamarosan önálló kötete jelenik meg az Európa Kiadó gondozásában.

MISLEY PÁL

Csillagok hullnak az égről...

Csillagok hullnak az égről,
Hullnak az éjben:
Talán sok jóra való szív
Ott áll meg éppen.

Kevés az, szinte semmi,
Bármit is tettem;
De hogy mit ér egy szent nap,
Azt megértettem.

Csillagom is ugyanígy fog
Hullni, ha órák
Eljön — vár-e időmnek
Fele is még rám?

Órája, perce a napnak:
Színarany érték!
Munka ha nem gyarapítja:
Mintha nem élnék!

Elpazarolt napok árnya
Súlyosul, érzem.
Csillagok hullnak az égről,
Hullnak az éjben.

Lelkem lassú mélyű folyómeder...

Lelkem lassú mélyű folyómeder,
Hol sok-sok emlék, mint a kő, hever.
Nagy érzés sodra kell, hogy megmoccanjanak,
S szóljanak némán a régi szavak.

Bennem a költő — halászként bolyong
Lelkem folyóján és a partokon;
Sok fürge gondolat-halat kézzel kifog,
És elgördítget pár kő-nyugovót.

Híd

Neki a folyó — mint a guillotine:
Jégtáblákkal nyiszálta a nyakát;
Kulcsontját kosként törték áradáskor
Az augusztusi hullám-csapatok.

Dinamitot raktak szíve alá —
S ő, mint furnér játéksárkány, repült...
Nem maradt meg más, csak a cölöpök:
Akár a hold árnya a víz alatt.

De mindannyiszor újjászületett —
Pillérei, gerendái: betonból
Vannak már, korhadás helyén — acélváz!

A halhatatlanság példája ez —
Az égben föltámad a megfeszített
Híd, mert igaz része az örök útnak!

Őszi levél

Jávorfalevél, Vadgesztenyelevél Lángol pörögve; Szeptemberi bánat, Sikolya sirálynak: Irgalmat könyörögne. Végtelen ködökbe Tűnik, ami csak él — Jávorfalevél, Vadgesztenyelevél.	Eltündököl a nyár. A szerelmes évszak Hova iramlott? Megülük a mezőt Apró-szítás esők; Hidegek a tarlók. Végtelen ködökbe Tűnik, ami csak él — Jávorfalevél, Vadgesztenyelevél.
--	--

A szív nem akar
Búcsúzni a nyártól:
Erzi még, hogy a dal
Fanyar őszi füstben
Fel-fellángol;
Késő ifjúság szülötte.
Végtelen ködökbe
Tűnik, ami csak él —
Jávorfalevél,
Vadgesztenyelevél.

Antoine de Saint-Exupéry

Miért is kell viszontlátni a földet,
Hol csak a háború gyötrelme vár,
S Franciaországot álnok, sivár
Lelek falnák föl, mint hernyók a kertet?

... Zárkájában védtelen repülőknek
Ott ül, oly biztosan, s mióta már!
Csupa gránátrózsa a láthatár,
Szirmok vörösei nyílnak, letűnnek.

Lángol a gépe — hulló meteor tán?
Vagy most pörgeti meg egy magas orkán,
Hogy a sötétkék mélyekbe levágja?

Nevét a világ csillagokba látja;
Csak egy vak kígyó nem tud róla, mászva
A Líbiai-sivatag homokján.

Tavaszi

Mint kilobbant gyertya sötét kanóca,
Az út szélén egy magányos fa áll.
Fáradt és sárga, mint az öregek,
Körötte hűnyt szemű havak hevernek.

De aranyhegedűjét már a cinke
Felhangolta, s dicséri a napot...
Zavaros víz futkos a jég fölött,
Mintha piszkos báránysok gyapja hullna.

Remeg a szívem. És ránevetek
Egy ismeretlen lányra. Most az élet —
Biztosan csak egy tavaszi mosoly.

Felszállok majd, s a gólya, mely a fűzfán
Építi fészket, mint egy templomot,
Kap tőlem ünnepélyesen egy ágat.

TANDORI DEZSŐ fordításai

Oleg Roszsiánov: A realizmus az új magyar prózában a 20. század 60—70-es éveiben

Minden nép irodalomtörténetének színvonalát jelzi, hogy mennyire képes más népek — főként világirodalmi érdekű — irodalmi értékeit befogadni, az elmélet fejlődésébe és a praxisba beépíteni. A szovjet és a magyar irodalom közti kölcsönös tájékozódás és tájékoztatás kiemelkedő egyénisége *Oleg Roszsiánov*, az ismert szovjet hungarológus. Eredményei, érdemei önálló tanulmányt igényelnének. Most csak legújabb könyvéről szólhatunk, amely a moszkvai *Nauka* Kiadónál jelent meg. Címe: *A realizmus az új magyar prózában a 20. század 60—70-es éveiben*. Könyve újabb bizonyítéka széles körű elméleti tájékozottságának és annak, hogy mélyen ismeri a magyar történelmi fejlődést és a szociális gondolat magyarországi fejlődéstörténetét.

Bevezetőként a mítoszi gondolkodást és az antik realizmust elemzi, majd a keresztény középkor és a reneszánsz emberfelfogását tekinti át, vázlatosan felmutatva a realizmus fejlődésvonalát, ember és valóság viszonyának módosulásait. Kiemeli a fausti embertípust, amely szociális aktivitásával nemcsak saját tetteiért, hanem a világ dolgaiért is felelősséget érez. Az emberi jellem és a szociális környezet kölcsönhatásának figyelembe vétele hozza létre a realista műveket. Roszsiánov műfajelméleti vonatkozásokra koncentrálna, fogalmi tisztázást végez. Hangsúlyozza, hogy a jövőt alakító erőkkal, az ember és a társadalom humanizálásáért folytatott harccal szakító író (például: Ezra Pound) elveszíti az „én” és a világ közti realista kapcsolat, és így a realizmus lehetőségét is. A formalizmust és absztrakcionizmust elvetve rámutat arra, hogy az aktivizmus, baloldali expresszionizmus pozitív eredményeket is hozott. Ady forradalmi-hazafias és humanista költészete — amely oly sok közös vonást mutat Blok lírájával — a 20. századi szimbolizmus eszközeit a mélyen nemzeti és egyben emberi tartalom révén újította meg. A futurizmus a fiatal Majakovszkijnál, a baloldali avantgarde Aragon, Eluard, József Attila, Brecht művészetében nemcsak színező, de gazdagító erővé vált, miközben eljutottak a szocialista realizmushoz. A 20. században mélységben is gazdagodó realizmusnak Brecht szerint is nem a szűkösség, hanem a tágasság az ismérve. Sajátos igazságkifejező eszköz lehet a realizmusban a fikció is. A lényeg a fikció minőségében rejlik. A meggyorsult információcsere, értékbefogadás a szocialista országok irodalmát már évtizedek óta jellemzi. A realizmusról folytatott viták, eszmecserék kölcsönösen termékenynek bizonyultak. Király István gondolatát idézi: „ha a mai világkultúra »internacionalizál« minden nemzeti keretek közt létrejött tényleges művészeti értéket, akkor a másik oldalon mi »nacionalizálhatjuk«, nemzeti kulturális fejlődésünk sajátjává tehetjük az internacionális méretekben felhalmozott újat, progresszívet”.

Kitűnően elemzi Veres Péter műveinek jelentőségét, hőseit közelinek, rokonszenvesnek érzi. Beható ismereteinek előzményeihez tartozik a Moszkvában 1978-ban megjelent szép, Veres Péter gyűjteményes kötet, amelyet Roszsiánov válogatott és magvas előszóval ellátott. Veres Péter alakfelidezésében a személyes, bensőséges élményszerűséget és az objektív értékelést szerencsésen egyesítette. A magyar parasztság életének legjobb ismerőjét Szabó Pállal együtt párhuzamba állítja a kelet-közép-európai népek más íróival, M. Sadoveanuval és František Grečkóval. Utal Karikás Frigyesre, Hidas Antalra is, akikről hungarológus társa, Ivan Mehela írt értékes könyvet (Proletarska szpivdruzsnyiszy — Proletár írói együttműködés, Kijev, 1978). Az osztályszemlélet, az osztályszempont és az általános emberi egyeztetésének újabb változatát jelenti Déry Tibor, aki a szocializmushoz vezető utakat nagy regényekben epikus teljességgel ábrázolta (*A befejezetlen mondat, Felelet*).

A rövid műformák, novellák, elbeszélések, riportok, szociográfiai írások, esszé-regények kerültek előtérbe a 60—70-es években a magyar prózairodalomban. Sarkadi kisregényét, *A gyávát* tüzetes alapossággal elemzi. Kellő figyelmet fordít irodalom-

történeti jelentőségére, Éva alakjára, amelyet a tipizáció elmélyítésének mintapéldájaként értékel. Sánta *Húsz óra*, Somogyi Tóth Sándor *Proféta voltál, szívem*, Fejes *Rozsdatemető* című kisregényét elhelyezi a magyar prózafejlődésben. Itt tér ki Kertész *Makrájára*, a munkásábrázolás és a *hogyan éljünk* kérdésével kapcsolatban. Örkeny *Tótéjkját* a műtelemezés tanulságos példájának tartja. Elismerően szól Fekete Gyula kisregényéről, *Az orvos haláláról*. Ellenben más a véleménye Asperján György *Vészkijárat-bejárat* című, közkedvelten olvasmányos könyvéről. Munkásábrázolásáról megállapítja, hogy csak a perifériális, elmaradott rétegek embereiről szól, és a Fejes, Kertész vonulatban Asperján „mindössze csak naturalista epigon”.

Külön vizsgálja a szerzői jelenlét és a groteszk-szatirikus jelleg érvényesülését, szerepét. Pozitív funkciót tölt be a groteszk a *Tótékban*. Karinthy Ferenc, Szeberényi, Moldova (több szinten, több műfajban is eredményesen, sikeresen dolgozik), Kertész, Mesterházi az intellektuális hőst állítja a művek középpontjába. A satíra növekvő funkciója figyelhető meg Szakonyi, Hubay, Páskándi műveiben. Roszszijánov leszögezi: a tényirodalom értéke nem egyszerűen a befogadóképességgel, esemény-sűrítéssel, hanem a társadalmi fejlődés lényegi kérdéseivel, ismerveivel mérhető és mérendő. A 70-es években a tényirodalom változatának tekinthető szociográfia és az intellektuális regény szerepe ugrásszerűen megnőtt. Idézi Mocsár Gábornak az *Innosztrannaja Lityeraturában* megjelent megállapítását: nem eseménykrónikát kell írni, az író feladata a társadalmi fejlődés, az emberi, morális kapcsolatok, a társadalmi-emberi tartalmak ábrázolása, különösen akkor, ha azok drámai konfliktusokat és tanulságokat szolgáltatnak a számunkra. Az intellektuális regény jelentőségét hangsúlyozza Mesterházi Lajossal kapcsolatban, akinek a *Prométheusz-rejtélyről* szóló vallomását is idézi: „Valamiképpen, összefoglalása az mindannak, amit életemben csináltam.” ... „De a Prométheusz-rejtélyben az én hőszám, akivel azonosulok: Hé-raklész. Prométheuszban azt a lényt ábrázolom, akinek tragikus hibája, hogy csak jó tud lenni. Mert ő abszolút jó. Tehát el kell tűnnie a feledésben. Ugyanakkor persze, föl is mentem, át is mentem őt. Mert az epilógusban azonosítom a névtelen milliók-kal, az emberiséggel, amely emberiség úgy, amint van, minden hitványságával, minden gyarlóságával együtt idáig még mindig fölfelé tört.” Mesterházi vallomása összecseng Fagyeyev realizmusfelfogásával, aki szerint a realizmus művészilag tudatosított történelmiség, forradalmi romantika, azaz nem más, mint mélyen átértett pártosság. Mesterházi demitizálása azt jelenti a regényben, hogy a dolgokról, jelenségekről letépi a rémíszítő leplet, az emberi élet reális közegébe helyezi és humanizálja, az emberhez közelíti a mítoszt. Egészen más értékelést kap, szinte ellenpéldának tűnik Kondrád György, akit a kvázi-realizmus hívének, Camus-epigonnak tart Roszszijánov. Egzisztencialista és álhumanista mitizációnak, másodlagos, epigon jellegű mű-nek ítéli *A látogatót*. Kafkai hatást, nyugati impulzusokat érez a kérdésfelvetésben és a regény formáló elvében. Vele szemben is Sánta Ferenc, Mesterházi, Fekete Gyula, Gerelyes Endre eredményeit hangsúlyozza a jellemelek és a körülmények realista, árnyalt ábrázolásában. Műveikben az elbeszélő aktív, személyes viszonyulása érződik még a bonyolult lélektani motivációkban, az alakteremtésben és a formáló elvben is. Az író pozitívan lírai vagy intellektuális jelenlétét a művekben a szocialista irodalmak megkülönböztető jegyének tartja. A szocialista realizmus nyitottsága, megújulni tudó képessége művekben igazolódik. A pártosság és a népiség változatlanul a legfőbb irányelv, amely az osztálykollíziók és a gyakorlati politikai nevelés révén mélyen pszichológiai és intellektuális szférákat nyit meg az irodalom számára. A nagy személyeknél is fontosabb a történelmet a mélyben alakító névtelen Prométheuszok hősiessége Mesterházi, Veres Péter, Sánta, Déry, Hidas műveiben. Az értékes előzmények, elősegítve az epikusság megújulását, újjászületését, beépülhetnek egy megírandó, összegző igényű regényszintézisbe — állapítja meg Roszszijánov.

A magyar irodalom 60—70-es éveinek prózáját a szovjet és az európai szocialista országok irodalmaival együtt szemléli és átfogóan elemzi Oleg Roszszijánov. Véleménye szerint, bármennyire is a kis műformákra koncentrálódik az írók figyelme,

valóságalelemző szándéka, a sok és sokirányú kísérlet nem a regény felbomlását, hanem az epikai, regényi struktúra, a művészi kifejezőeszközök tökéletesedését szolgálja és jelzi. A műfaji közeledés, eltávolodás folyamata mindig dialektikusan, a megújulás igényével történik. Erre példa a 60—70-es évek magyar prózairódalma is. Rosszijačov könyvének jelentősége önértékén túl hatásában mérendő: a szovjet irodalmárok százainak nyújt lehetőséget, hogy irodalmi ismereteiket a magyar próza jelenkori eredményeivel, értékeivel bővíthessék. Az pedig külön nyereség, ha a könyv némely megállapítása további eszmecsere kiindulópontja lesz. (Nauka, 1979.)

CS. VARGA ISTVÁN

Barangolások az örök tavasz parkjában

V. KATAJEV: GYÉMÁNTOS KOSZORÚM

1978 novemberében, amikor Moszkvában jártam, már mindenki tudott Katajev Gyémántos koszorújáról, de még mindig sokan nem jutottak hozzá a *Novij Mir* augusztusi számához, amelyben a regényterjedelmű írás megjelent. Akkor már lefordítottak egy részletet a kékszeműről (Bulgakov), s egy hónappal később a Nagyvilág egy tájékoztató előszó kíséretében, újabb részleteket közölt a könyvből. Moszkvában többször hallottam emlegetni a királyfit és a mulattot, a kékszeműt és a lovaskatonát; egy ország becézte így, Katajev nyomán, íróit és költőit. Irigyeltem őket, akik Paszternakot csak úgy egyszerűen mulattnak hívják... Irigyeltem őket, akiket becenevükön fogadott be az utókor... Akiket Katajev az örök tavasz parkjába képzel.

A Gyémántos koszorúm szerzője is várja a tavaszt; várja Londonban, Párizsban, Ravennában, Peregyelkinóban; városok forgatagában és csöndjében; előadások alatt és előadások szüneteiben; repülőgépen, gyalogosan, volán mellett egy kereszteszűdésben — a zöld fényt, a tavaszt. És miközben vár, csapongó gondolatai a múltba viszik — előre, az örök tavasz parkjába. Szirakúzában a madarász (Bagrickij) sorai jutnak eszébe, Angliában az eszkeszéi (Kisszerman), Ravennában egy Blok-vers. Moszkvában pedig — Moszkvában minden utca, mellékutca, tér, szobor a múltat juttatja eszébe. Változik a város: új negyedek épülnek, régiek tűnnek el, helyüket változtatják a szobrok, nevüket az utcák, épületek; Katajev egyszerre látja a régít és az újat.

Nem emlékezni lehetetlen. Az idő tengerén ide-oda siklik Katajev könnyű csónakja, és ő alig érinti a lapáttal a víz csillámló felszínét, átengedve csónakját a láthatatlanul kormányozó, titokzatos szeleknek, az asszociációk kifürkészhetetlen törvényű akaratának.

Múlt és jelen képeinek színes mozaikdarabkái alkotják a Gyémántos koszorút. Különös koszorú ez: a darabkák nem simulnak egymáshoz, nem szerveződnek térré, formává — a párizsi Monceau park laza keretében úsznak, lebegnek, és mégis valóságos levegő veszi őket körül, a kor hiteles atmoszférája, az lépték, amelynek segítségével a térképész majd elénk vetítheti egy kontinens arcát.

Legendák, legendatöredékek a tizenhetes forradalom első évtizedéből. Színpadra kívánczó jelenetek. A háttérben — a történelem.

És premier planban — mondjuk, a királyfi (Jeszenyin):

Úlnak egy kocsmában, a királyfi, a madarász és Katajev. A királyfi és a madarász épp most ismerkedtek meg, Katajev révén. De tartózkodásnak már semmi nyoma. Verseket szavalnak egymásnak, sírnak, ölelkeznek, isznak. A királyfira hir-

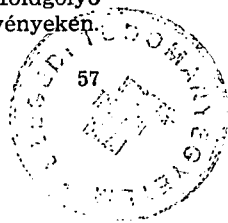
telen rátör a honvágy: haza kéne menni Rjazanyba, Konsztantynovo faluba, meglátogatni öreg édesanyját. És mért is ne? Az út alig pár óra, a fogadtatás garantáltan ragyogó lesz, a hely csodálatos szépségű — menni kell, együtt, mind a hármuknak! A királyfival nem lehet ellenkezni. Hiába, hogy öt perce még eszük ágában se volt elhagyni Moszkvát — mennek az állomásra, megveszik a jegyeket. De a vonat csak két óra múlva indul. A királyfi dühöng — várni, arról nem volt szó! Add Uram Isten, de azonnal! — Mit csináljanak? Beülnek egy közeli kocsmába, elisszák minden megmaradt pénzüket, verseket szavalnak, csókolóznak, esküdöznek — a vonat még mindig nem indul. Akkor a madarász felajánlja, hogy váltásik vissza az ő jegyét, neki úgyszólván rossz az egészsége, jobb, ha Moszkvában marad. Visszaváltják a jegyet, elisszák a pénzt. A királyfi az Anna Sznyeginát szavalja, hirtelen legyint egyet, visszarohan a kasszához, visszaváltja a másik két jegyet is. Óriási a megkönynyebbülés: nem kell menni Rjazanyba, abba a porfészekbe. Feledve az öreg édesanya, régimódi, ócska ködmönjében, feledve minden — csak az első, keserű szerelem nem. És versek és ivás és versek — késő éjszakáig, kora hajnalig, virradatig...

És premier planban — mondjuk, a diótörő (Mandelstam):

Katajev elmegy a diótörőhöz, akinek a lakása egy alig bútorozott kis szobácska, amely úgy fest, mint egy alkalmi szállás (a diótörő furcsamód mindig szegény, pedig már jóideje az egyik leghíresebb költő). Katajev azért jött, hogy rábeszélje a diótörőt, kérjenek megrendelést agitatív versekre (az előlegből jól lehetne lakni). A diótörő fintorog, vonakodik, végül mégis elvonul Katajevvel a megrendelésért. A központban a megrendelést Natalja Konsztantynovna Krupszkaja adja ki: elmondja nekik, hogyan áll a helyzet pillanatnyilag vidéken — a falvakban mozgolódnak a kulákok. A kulákok kijátsszák a törvényt, nem fizetnek adót; cselédekkel dolgoztatnak, akiket családtagjaiknak adnak ki. Erről kell leleplező, agitatív verset írni. Bevásárolnak, hazamennek, munkához látnak. Katajev máris kész egy szakasszal; hamar túl akar lenni az egészen. Nem így a diótörő. Miután keményen megkritizálja Katajev négy sorát, hosszas fejtegetésbe kezd a satirikus vers lehetséges zsánereiről, felsorol féltucat világirodalmi és orosz példát, végül a krilovi példamese mellett dönt. Katajev rosszat sejt. A diótörő sokáig járkál fel-alá a szobában, gondolkozik, koncentrálna. A felesége, akinek diktálni szokta a verseit, papírt és ceruzát készít elő, a ceruza várakozóan lebeg a papír fölött. Végül a diótörő nagy büszkén megszólal — egyetlen sort mond, amelyben ott a rá jellemző szójáték, de amelynek tartalma csöppet sem a kívánt módon mulatságos, és a legkevésbé sem agitatív. Ez körülbelül így hangzik: „Pahom kulák, hogy kijátssza a törvényt — adó helyett ágyast fizet!” És kész. Ezzel be is fejeződött a diótörő próbálkozása az agitatív költészet területén.

És másutt, premier planban — a földgolyó elnöke (Hlebnyikov), a legendákkal övezett, a jövő embere.

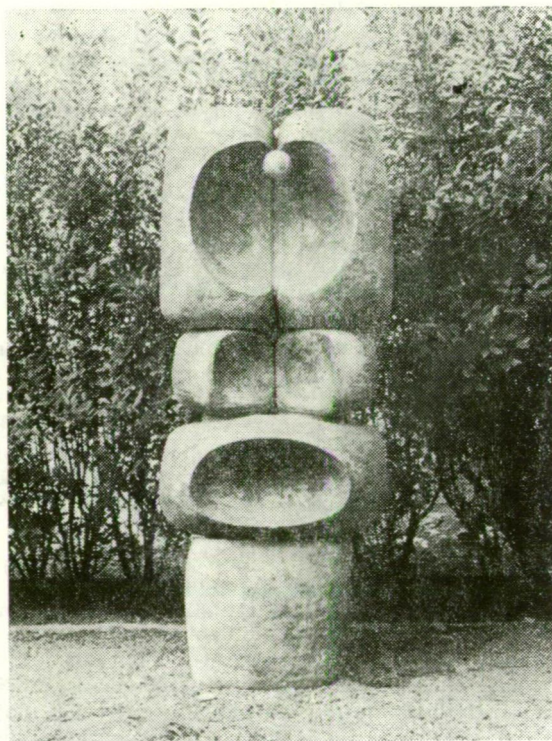
Állandó lakása nemigen volt a földgolyó elnökének (talán nem is tartott volna rá igényt), hol itt, hol ott bukkant fel egy-két napra, esetleg hosszabb időre; bevette magát egy fűtetlen lakásba és szavalta, szavalta a verseit, amelyeket egy párnahuzatban gyűjtött. A párnahuzatot, teletömve versekkel és titokzatos sorstáblázatokkal, mindig és mindenhol magával hurcolta. Néhány napig Katajevnel is lakott — a földgolyó éhező elnöke. Akkoriban már hosszú ideje nem jelentek meg a versei, és Katajev elcipelte őt az Állami kiadóba, hogy bármi áron is, de elintézzze: adják ki a műveket. A földgolyó elnökének az előcsarnokban kellett volna megvárni, amíg Katajev beszél az illetékessel. Ám mire Katajev az igenlő válasszal visszatért az előcsarnokba, a földgolyó elnöke már eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Bizonyára valamelyik hódolója hívta őt magához, úgy, ahogy pár nappal azelőtt maga Katajev is. Katajev többé nem látta őt. A földgolyó elnöke valahol Oroszország távoli belsejében halt meg; egy művész barátjával gyalogosan vándoroltak, pénz, élelem, minden nélkül, hajléktalan koldusok módján. Először a barátja betegedett meg, akit ő vigasztalt, mondván, hogy ne féljen meghalni, elsiratják majd a szelek. A barátja meggyógyult, de ő meghalt —, elsiratták a szelek. Azt hiszem, a földgolyó elnöke nem is halhatott meg másként. Ő valahogy kívül állt az emberi törvényekén.

Egyesek önkezükkel vetettek véget az életüknek, másokat hozzásegítettek a halálhoz — a földgolyó elnökét még az erdei vadak sem érintették.

Katajev kiváló mesélő. Az ember kedvet kap újramesélni azt, amit tőle hallott. Ez történt meg velem is, ezért meséltem el ezt a három epizódot, hármát a sok közül, amelyeket most már úgy őriz az emlékezet, ahogy Katajev írta meg, emléket állítva ifjúsága hőseinek, a legendás húszas éveknek.

KÁNTOR PÉTER

VÉGVÁRI GYULA MUNKÁJA

Benjámín László: Vallomások, viták

Jelentős költő elméleti írásait olvasva, először a belőlük kiderülő ars poetica kelti föl kíváncsiságunkat: hogyan fogalmazza meg indítékait, céljait, miként általánosítja a próza nyelvén azt, amit „költői világának” szokás nevezni? Milyen erkölcsiség ad verseinek tartást, hogyan viszonyul ahhoz a közösséghez, amelyből kivált, azért, hogy egy tágabb és szinte csak bölcséletileg s költőileg egységesnek látható közösség, az emberiség — és közben a nemzet — nevében szólhasson?

Benjámín László *Vallomások, viták* címmel kiadott prózakötete — melyet 1964 és 1977 között megjelent írásaiból válogatott egybe a költő — olyan ars poeticákat tartalmaz, amelyek egyúttal közösségnevelő jelentőségűek. Ritkán találkozhatunk ilyen határozottan körvonalazott, köntörfalazás és tetszelgés nélküli véleményekkel, sőt — ezúttal a közhelygyanús kifejezés visszakapja eredeti, küzdőterre utaló érzéketességét — elvi állásfoglalásokkal.

Ezek az írások és nyilatkozatok nem artisztikus önkifejezésre törekvő esszék, nem kísérletező jellegű, meditativ műhelytanulmányok, noha a bennük elmondottakkal rokon gondolatok rendre föllelhetők a költő verseiben. A szándék itt is az, ami a versekben munkál, csupán a munkamódszer más: közvetlen meggyőzésünkre törekszik, érvel, vitázik, emlékezik, vétöz.

Munkásság, költészet, korszerűség címet viselő nyilatkozatában mondja el, hogy életében is, verseiben is a munkáserkölc, a munkásmagatartás kifejezésére és megtartására törekszik, s ez az ésszerűség, egyszerűség, nyíltságot, az egyértelmű viselkedést és szólást, a szenvedés és önzés elutasítását jelenti. Ez pedig — verseinek ismeretében hozzátehetjük — meghatározza viszonyát nemzeti költészetünk hagyományaihoz: mestereit elsősorban azok közül választotta, akik egyszerűen mondják ki a bonyolultat, s miközben az embert személyiségének lehető teljességében — szenvedéseivel és örömeivel együtt — állítják elénk, puritán módon ragaszkodnak ahhoz, hogy a lírai szenvedélyt ne önmagából szítsák föl, hanem a mű minél méltóbb válasz legyen a külvilág kihívásaira. Az ember társadalmi viszonylataiban gazdagon jelenik meg költészetükben, cselekvően, vagy a cselekvés lehetetlenné válásának mélyreható vizsgálatával, e tragikum megértésére törekedve, végképpen bele nem nyugodva.

Mindezek formai, stiláris következményeit így látja érvényesülni Benjámín a saját munkájában: „De ez határoz meg — sok egyéb mellett — még olyan formai elemeket is verseimben, mint például a beszélt nyelv használata, a logikus szerkesztés, a kifejezés lehető pontossága, a homály kerülése.” Az emberi kapcsolatok nemcsak azt szabják meg tehát, hogy mi „kerüljön bele” a műbe, hanem azt is, hogyan „kerüljön bele” a mű az olvasó, a befogadó tudatába: „Igényt tartok rá, hogy a munkásolvasó, az osztály maga megérthesse, s úgyszólván ellenőrizhesse, hogy valóban egy belőle való költő szól a nevében dolgairól.” A közérthetőség és a stílusdemokratizmus elve általánosan, hatalmi szóval megkövetelve kártékony, végeredményében antidemokratikus, de ha egy költőnek ez a belső igénye, mert nagyjából

homogén, s meghatározott ízlésű és befogadóképességű közönséget képzel maga elé verseit írva, akkor még jótékonyan ható, serkentő, teljesítményt növelő szempont is lehet.

Pontos adalékok ezek Benjámín költészettanának megértéséhez, de önmagukban még nem adnak magyarázatot arra, hogy a „munkásköltő” a saját közösségén túl (mely, mint írásaiból kiderül, korántsem jelentett föltétlenül egyszersmind közösséget is!) miként válhatott képessé a nemzet és a nemzetközi munkásmozgalom költői képviselőjére. *Munkásművelődés, szocialista kultúra* című nyilatkozata (mely *A teljesség felé* alcímet viseli) ez irányban is eligazít. Itt mondja el, hogy a munkáskultúra nem csupán a saját céljait képviseli, hanem — világtörténelmi hivatásához méltón — az egyetemes emberi kultúráért harcol. Meg kell különböztetnünk a mozgalmi munka kezdeti színvonalán kialakult, egyelőre szűkebb keretek közé záruló munkásirodalmat attól a szocialista irodalomtól, amely a munkásosztályból kiválasztódó, illetve a munkásmozgalomhoz eljutó értelmiség műhelyeiben formálódik — szerencsés esetekben — egyetemessé.

Prózáinak egész sorában érinti Benjámín a magyar művelődéstörténetnek azt az érzékeny pontját, melyen kitapintható, hogy a munkásműveltség miként hatott — történelmi léptékkal mérve — rövid évtizedei alatt, hogyan kapcsolódott a haladó irodalommal és művészettel, népiekével és polgári radikálisokéval, s hogyan magasodik föl József Attila országra-világra szóló költői életműve abból a korabeli kultúrából, mely elválaszthatatlan a magyar és nemzetközi munkásmozgalomtól és munkásműveltségtől. Benjámín személyes visszaemlékezései és időről időre hallatott felszólalásai nélkül szinte a teljes feledés fenyegetné a magyar munkáskultúra egyik lényeges szakaszát. Ismeretlen vagy alig ismert költők alakját, s a tőlük származó, értékes műveket fölidézve győz meg bennünket, hogy a munkásmozgalom legválságosabb korszakában, József Attila halála és a felszabadulás közötti években is létezett egység és egységre törekvő, más haladó erővel szövetséget kereső munkáskultúra. Volt, méghozzá demokratikus szellemű, antifasiszta és egységfrontos; volt, annak ellenére, hogy a szociáldemokrata berkekben erősen fenyegette az országosan elhatalmasodó népi-urbánus ellentét, a kommunista illegitimitásban pedig dermesztő merevséggel osztályozta az embereket a dogmatizmus; elég, ha csak József Attila esetére gondolunk.

Régi pályatársairól — Kis Ferencről, Vaád Ferencről, Berényi Istvánról, Salamon Ferencről — megemlékező tanulmányaiból, dokumentárisan is értékes följegyzéseiből tudhatjuk: a munkásírókat először megtizedelte a háború és a náci ildözés, majd a felszabadulás után először a közéleti tettekre sűrű mozgalmi munka szívta magába a munkásközösségekben kiművelődő értelmiségieket, később pedig a politikai vezetés a szematizmus zsákutcájába kényszerítette azokat, akik a történelmi kibontakozásban bizakodva, munkájukat alárendelték az irodalompolitika által előírt követelményeknek. Az a virágzást ígérő, korai kezdet, amelyet Benjámín a munkásnép folklórjának nevez, sokáig helyrehozhatatlan törést szenvedett; fejlődése, folytonossága megszakadt. A legérzékenyebb össznemzeti veszteséget én a munkásdemokrácia területén látom; a munkahelyeken, irodalmi életünkben és még számos fórumon még ma is égetően hiányoznak, illetve minőségileg és mennyiségileg egyaránt gyöngébbnek bizonyulnak a munkásdemokrácia hangadói, mint az előnyösebb történelmi és főként művelődési helyzetből induló polgári demokratikus és a Magyarországon még nagyobb helyzeti energiát mozgósítani tudó népi demokratikus (paraszti) indíttatású értelmiségi rétegek tagjai.

Méltán fájlalja tehát az olyan és hasonló szellemi közösségek szétzilálódását, amilyenekből — elvegyülvén — ő maga is kiválhatott. A sajátjával rokon költészeti-felfogást olyan kortársaiban ismerte föl, mint például Simon István vagy Csanádi Imre, akik (a „külvárosi szegények” költőjétől, Benjámintól eltérően) a magyar falu életéből hozták élményviláguk jellegadó emlékeit. Kívülük erős rokonszenvvel viseltetik az Illyés által „budapesti népköltőként” emlegetett Zelk Zoltán költészete iránt, s egyik legfontosabb tanítómesterének tartja Illyés Gyulát. Személyes vonzalmainál,

realista és a nemzeti klasszikusok követőjéhez húzó ízlésénél is figyelemre méltóbb azonban az elv, mely érzelmeit és szövetségkereső közeledéseit meghatározza: az irodalmi egységfront elve. A munkásírók nagyrészt szétszórtak, de tehetségében, látókörében legnagyobb formátumú képviselőjük megőrizte nemzeti és társadalmi szempontból egyaránt rendkívül becses hagyatékát, a szövetségi politikát.

*

„Rossz akusztikájú társadalmi s még rosszabb akusztikájú irodalmi életünkben” (ezek Benjámín szavai) különösen szükséges, hogy a lényegi igazságok minél árnyaltabban, mellékkörülményekre is kiterjedő figyelemmel, vagyis leegyszerűsítésektől mentesen újrafogalmazódjanak.

Amikor azt mérlegeljük például, hogy „A pusztafit vagy az értelmiségit, a nótafát vagy a világgöltőt, a nemzetiszínű dalnokot vagy az európai forradalmárt” illeti-e a koszorú, amiként ezt a kérdést Lukácsy Sándor tette föl Petőfiről, alapjában igaz szenvedélytől fűtött írásában, akkor jogosan részesítjük előnyben mindig az utóbbit (az értelmiségit, a világgöltőt, az európai forradalmárt), de kérdés, hogy a letűnt korszakok Petőfit meghamisítva-kisajátító, vidékies-konzervatív irodalomfelfogásával vitatkozva nem becsüljük-e le — jó szándékaink ellenére — *Az Alföld*, az *Arany Lacinak* vagy a *Befordultam a konyhára* költőjét? Nem harsogjuk-e túl valamilyen elvi fontoskodással Petőfi költészetének szívhangjait? Nem vezet-e az igazi, a teljes Petőfi-kép önkéntelen megcsónkítására, ha kizárólag a forradalmi és szabadságharcos költő munkásságát méltatjuk s ünnepeljük a kerekszámú évfordulókon és hétköznapjainkban, különös tekintettel az iskolai oktatásra és a Petőfi-hagyomány sajtóbeli ébrentartására? Petőfi nem szorul népszerűsítésre — a mi érdekünk, hogy hiánytalanul éljünk teljes életművével. Nem indokolt így kérdezni: a „nemzetiszínű dalnok vagy az európai forradalmár”, mert ezzel akaratlanul megsértjük a *Nemzeti dal* költőjét — ugyanígy a „pusztafi” emlegetésével *Az Alföld* és *A pusztai télen*, a „nótafa” képzetével pedig a jelentős értékű népdalok szerzőjét.

Ne feledjük el: a múlt század közepe felé, mindössze néhány év alatt, egy bordalokat és szerelmi dalokat éneklő, hazafias verseket és nemesi eposzparódiát író (tehát a haza és nemzet fogalmát már a kezdetektől a nép nevében újrafogalmazó!) és a pórnép vágyait tündermesébe álmódó siheder vívott esztétikai forradalmat, s szerzett az értékes irodalomnak népes közönséget még az olvasni nem tudók tömegei között is. Útja, ez igaz, nemzeti történelmünkkel és az osztályok harcának történetével egybefonódva, ennél is magasabbra vezetett, olyan régiókba, ahová a korabeli köznép nagy része követni sem tudta, de korai pályaszakaszra ezért még nem tekinthető pusztán átmenetnek valami máshoz; önmagában is nagy értéket hordoz. Inkább a további „fehér foltok” felkutatásával használhatunk a költő utóéletének — az irodalomtörténeti kutatómunka azóta is számos módon bizonyította, hogy vannak még ilyenek. (Azt például, hogy micsoda szorongások, halálfélelmek mutatkoznak „optimista” életművében, Fekete Sándor tárta föl.) Még mindig nem eléggé köztudomású, hogy rövid életének utolsó három-négy évében, a Vachot Imre szabatta népies gúnyát levetvén, a *magyar citoyen* — a jogaival és kötelességével egyaránt élő, azokat kiküzdő állampolgár — történelmünk új, máig és a messze jövőbe előremutató példáját állította nemzetünk elé, műveiben, életében sőt életformájában egyaránt. E típus ismérveit az első pillanattól, már „népiesként” is magán viselte, hiszen az akkori társadalmi és irodalmi életben a népiesség demokratikus jogaiért is meg kellett harcolnia. Amikor a megriadott „dicsőséges nagyurak” vaklármája szerint a márciusi napokban negyvenezer kiegyenesített kaszás népfőlkelővel állt Rákos mezején, akkorra már a városi népek és értelmiségnek is egyik vezető egyénisége volt.

*

Az irodalomszemlélet egyoldalúságai (vagy azok veszélyét magukban hordozó, elsietett kijelentések) közül nem a túlságosan nagyvonalú Petőfi-kép az egyetlen, amelyet Benjámín a helyére rak. Vitairatai között azonban olyan is akad, amelyet

egy mai kritikus csak úgy ünnepelhetne, hogy közben az öröme méltán fúlhatna közneveltségbe.

Kardos Györggyel és másokkal vitatkozó írásában (*Mi marad listáinkból?*) Benjámín megszámlálja kortársi költészetünket, elszámoltatásra készíti lírakritikánkat — és a költészetet is, a kritikát is híjával találja: „(...) véleményem szerint az elmúlt évtized legfeltűnőbb, leglényegesebb jelensége: hogy ti. a líra megszűnt irodalmunk vezető műfaja lenni, helyét a széppróza foglalta el. Ennek akár örülhetnénk is — hiszen a próza elsőbbsége az irodalom gyakorúságának az ismérve —, ha nem volna a helycserének az a szépséghibája, hogy a műfajok akaratlan versenyében a mai magyar széppróza egy lesántult költészetet előzött meg.”

Lesántult költészet? Erős szavak ezek; szívesebben veszem azokat a szavakat, melyek szerint (Benjámín mondja ezt is) politikai értelemben defenzívább lett költészetünk. Én úgy gondolom, hogy bár fiatalabb novellistáink és regényíróink csakugyan sokat tesznek azért, hogy novellisztikánk a hatvanas-hetvenes évek fordulója táján bekövetkezett hullámvölgyből kikerüljön —, a novella mégis akkor volt a legerősebb, amikor költészetünk: az ötvenes évek második és a hatvanas évek első felében. Szabó István, Sánta Ferenc, Mándy Iván, Ottlik Géza, Cseres Tibor és mások akkor írták legjobb novelláik nagy részét, amikor Csanádi Imre, Juhász Ferenc, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Simon István, Vas István, Zelk Zoltán és maga Benjámín László is a pálya csúcsán volt. (Olyanok nevét nem említem itt, akik később is fölfelé haladtak pályájukon.) A regény fejlődése pedig azzal is magyarázható, hogy idő és távlat kellett, míg a történelmileg új korszak, a háború utáni idők élményei feldolgozódtak. (Még a háború „feldolgozása” is élénken folyik napjainkban.) De beszélhetünk-e a költészet lesántulásáról akkor, amikor (Benjámín cikke 1977-es keletű) Nagy László, Csoóri Sándor, Csorba Győző, Illyés Gyula, Kálnoky László költészete — s néhány fiatalabb költővel együtt mások is megérdemelnék, hogy közéjük soroljuk őket — legszebb gyümölcsseit hozza?

Nehezebben vitathatom ezt a megállapítást: „(...) csak a mi életünkben hány hangos sikert aratott könyv felejtődött el szinte egyik napról a másikra, hány egykor nagy nevű író szorult a köztudatból az irodalomtörténetnek nem a fényes lapjaira, hanem »futottak még« adathalmazába. Ami — vagy aki — közvetlen közelből nagyra látszik, egy emberöltőnyi távolságból talán már észre sem vehető. Bánjunk hát csinján a »nagy« és a »maradandó« jelzőkkel.”

Saját korunk irodalmának megítélésében a hováksághoz hasonló látászavar fenyeget bennünket. De alighanem bennünk is a hiba, nemcsak a költészetben, amikor színvonalas kismesteri műveket „nagyra” és „maradandónak” kiáltunk ki, s aztán jön a csalódás, majd a méltatlan feledés. Irodalomszemléletünk akkor lenne nagykorú, ha a költészet „kamarazenéjét” is meg tudnánk becsülni, nemcsak a szimfóniáit és versenyműveit. A nekünk tetsző kamarazenét nem kellene szimfonikusnak elkeresztelnünk az irodalmi sajtószenzációk szertartásai kedvéért, részint mohó kortársi türelmetlenségből, részint azért, mert a fülek, rossz beidegződöttségük folytán, hangerősítő reklámszövegeket hajlandók csak meghallani.

Benjámín László elégedetlenségének megvan az erős indoklottsága — történelmi helyzetünkől, társadalmi viszonyainkból is fakad a költészet úgynevezett politikai defenzívája, s a „nagy” költészet sokkal ritkább, mint ahogy ezt kritikánk sejteti. De nem szabad elfelejteni, hogy ezeket a szavakat olyan költő mondja, aki eddigi életműve túlnyomó részében csak olyankor szólalt meg, amikor társadalmi szempontból sürgetőt, közérdekűt vagy lényegbevágót mondhatott, s egyik szép versében, a *Köznapi dolgok ígézetében* épp a saját „kamaramuzsikájának” hiányát panaszozza el (ha nem is ezzel a szóval). A „kismesteri” költészet a „nagy”, társadalmi, bölcséleti, kozmikus természetű költészetek mellett vagy azok hiányában is fontos érték lehet számunkra szerencsés esetekben, függetlenül az utókor feledékenységtől, vagy a mai kritikának is tulajdonítható megtévesztettségétől. De még az is kisebb veszélyt jelent, ha valamelyest elfogultak vagyunk a kortársi költészet javára, mint hogyha lebecsülnénk. A durva kritikus türelmetlenségnek és nagyvonalúságnak, a sztármenedzselő, ügyeteles zseninek hízelgő reklámozásnak és a „kismesteri” költészetet

sújtó érzéketlenségnek, antisznobizmusnak legalább annyit írhatunk a számlájára, mint a sznob rajongásnak, a valóban nagyszabásút eleve gyanakvással kezelő kiszerűségnek, a beavatottságot mímelő, ingyenc finomkodásnak.

Ne beszéljünk a saját kortársainkkal kapcsolatban „maradandóságról” — ez nem is a mi dolgunk —, de a *feledésre ítéltség* sejtetésével is csinján kellene bánnunk. Ha földézzük, mi maradt a maga korában ünnevelt Kisfaludy Sándor, Kozma Andor vagy Szabolcska Mihály dicsőségéből, megállapíthatjuk, hogy a kegyetlenül igazságos és igazságosan kegyetlen idő elvégezte rajtuk a munkáját. De vajon nyugodt szívvel gondolhatunk-e arra, hogy milyen hálátlan az utókor például Nyéki Vörös Mátyás, Vályi Nagy Ferenc, Nadányi Zoltán vagy Dzsida Jenő iránt? S még hányan jutnak olyan sorsra utókorukban, mint azok, akikért Benjámin perel: egy Berényi István vagy egy Salamon Ferenc sorsára — s még jó ha így mondhatjuk: hányan kerülnek az „antológiatemetőkbe”?

Nézzünk szembe azzal is, ami bennünket, kritikusokat még közelebről érint: „Ha elégedetlenül nézem mai irodalmi kritikánkat, csak azért teszem, mert nem eléggé kritika: hiányzik belőle a hibákkal szembenező határozottság, a jobbító indulat, a kockázatok vállalásának készsége. Szemet hunyni inkább a rossz jelenségek fölött, jó étvágyat mímelve lenyelni minden blöfföt, behódolni bármely divatnak, semmint ellentétbe kerülni az irodalmi élet agresszív csoportjaival vagy a protokoll-lista prominenseivel; sajnós, ez lett a kritika jellemzője. Nem bírál, hanem reklámoz; nem eligazít, hanem összezavar.”

E szavakat annak a kritikusnak kell elsősorban magára vennie, aki még sosem kapott vissza — nem egy, hanem több — irodalmi fórumon olyan kéziratot, mely „prominens” protokoll-listavezetőről íródott. Nem kívánok én jogot az áradikalizmusnak, a szabadszájúságnak és bajkeverésnek. Csupán a parlamentáris hangú, a méltányosság elvét tiszteletben tartó, az értékeket be nem feketítő, világos szavakkal kifejezett bírálatot szeretném látni, amint visszahelyeződik jogaiba. Addig senki sem csodálkozhat, hogy az irodalom ügyének elkötelezett kritikus csak arról hajlandó beszélni, amit őszintén értékesnek tart, s nem fog nekirontani a protokoll-listákön kívül maradott, védtelen íróknak; így addig megdicsőült dilettánsok is békésen sütkérezhetnek az eliziumi mezőkön, míg ez meg nem változik.

Köszönet a költőnek, a *Nyílt szó, földetlen arc* emberének, hogy könyvéről szólva ezt elmondhattam a kritika gondjaiból. (*Magvető, 1979.*)

ALFÖLDY JENŐ

Esterházy Péter: Termelési regény (kissregény)

Voltaképpen két regényről van itt szó. Az első egy számítástechnikai intézetbe vezet: már-már burleszkszerűen fantasztikus, kesernyésen mulatságos történet egy sok hasznót ígérő programtanulmány sorsáról. A második az első regénye, a személyes élet a maga különös gazdagságában, amely a köznapok felől mélyít hátrétet a tényyszerűségében is fantasztikus elsőnek. Az előbbit tehát mintegy rájátssza az utóbbira, a közvetlen társadalmi, közéleti a közvetlen személyesre (aminek személyes-vallomások voltán az sem változtat, hogy itt a „mester” történetírója, Eckerman beszél a regényhez fűzött, számokkal jelzett széljegyzetek formájában).

A kettő összefüggését jelezheti, hogy mint az első, a második is valami emberileg ígéretesnek a megíjulását követi, az edző, Armand úr küzdelmét azért, hogy a külvárosi focicsapatot (melynek a „mester” csatára) megmentse a széthullástól. Az

első tisztán maga a probléma, ahogy egy fiktív eseménymenetben megragadható. Bármilyen megtörténhet velünk — ez is. A második, elvetve mindent, ami feltételes, azt állítja elének, ami vele, az íróval megtörtént. A fikcióval szemben a tényeket. De mert ezek tények, beszéljen akármiről, nyugati konferenciákról, Gitti asszonyról, fogadásról, kutatóintézetéről, focimeccsről, kocsmai sörözésekről, rádiófelvételtől vagy az ötvenes évek falujáról, bizonyos távolságot tarthat — nem kényszerül azonosságot vállalni velük. Mondhatni: beleszületett mindabba, ami van, tehát el kell fogadnia, s meg is kell ismernie azt, mert az övé, de nem kell feloldódnia benne. A távolságtartás nem lehetett könnyű. Alighanem ezért volt szüksége Eckermanra.

A két regény kapcsolata első látásra is sokféle szinten, de egyazon irányba tartóan értelmezhető. Pro és kontra azt mutatja, némi egyszerűsítéssel fogalmazva, hogy milyen helyzettel kell a teremtő életnek megbirkóznia, s hogy az adott, történetileg kialakult, a személyes erők felől elháríthatatlan helyzetben milyen magatartás az, aminek esélye van az érvényesülésre a személyiség korlátozása, komolyabb sérülése nélkül. Azt mutatja, hogyan viselhető el, s fordítható át (ha egyáltalán átfordítható), hogy abban legalább mint lehetőség, az emberi összefogás magasabb rendű formája is alakot ölthessen. Mert az ember nem élhet másként, mint másokkal összefogva, ez az összefogás azonban nincs eleve adva számára. Magának kell újra és újra kiüzdenie.

Ne higgye senki, hogy ezzel a művel valami didaktikus célzatú munkát tart a kezében. A Termelési regény nem tanít, s ha igen, csak mellékesen. Nem a gyakorlati megismerés eszköze ez a regény: életlátásunkat alakítja. Tehát nemcsak az a fontos, amit mond, hanem az is, ahogy mondja. Sőt, szemlélete az igazi nóvum, csak következmény az ismeret, az erkölcs és az esztétikum értékeinek művé ötvöződése, akkor is, ha ez az ötvöződés bravúrosan, a magyar prózában eddig alig sejtett formában ment végbe.

Ami azt is jelenti, hogy Esterházy Péter könyve a hagyományostól eltérő olvasói attitűdöt követel. Persze, mint minden jelentős mű, ez is olvastatja magát. Főiragygó ötletei, eleven társításai, eseménymenetének izgalma, a határozottan kirajzolódó jellemei, a sokféle élet azokat is megragadja, akik csak szórakozni akarnak, a hétköznapiokból kiszakadni, azok érdeklődését is újra és újra felcsigázza, akik a mű felszíni hatásához tapadva igazán csak a maguk érzelmeinek, fantáziájának csapongó játékát élvezik, akiknek tehát a mű csupán az örömszerzés eszköze. S azoknak is emlékezetes élményt adhat, akik a múltól valamilyen praktikusat várnak, elsősorban eligazító ismereteket, hitet, lehetőleg optimista hangoltságú életvezető elvet. De ez esetben a lényeg másban áll. Esterházy Péter regénye azt akarja tőlünk, miközben az ember és az élet mélyeibe hatol, hogy vele együtt érezzünk, örüljünk, szenvedjünk és haladjunk, hogy képesek legyünk az övével azonos szemléletre, megteremtve ehhez a magunk részéről a nyugalom és eszmélkedés állapotát. Óvatosan fogalmazva: tisztán esztétikai attitűdről, értelmiségi beállítódásról van szó. Az egész, teljes mélységében, csak ennek számára válik igazán áttetszővé.

Nincs tehát könnyű dolga a Termelési regény olvasójának. A két mű egymásra vonatkoztatása elágazások, betorkollások, váratlan társítások, reflexiók olyan sokaságát teremti meg, amiben tájékozódni csak az eseménymenet felől, szinte lehetetlen. Az egész a mindennapok kuszaságát, a társadalom atomjaira bomlását, közélet és személyes élet szétszakadását és eltávolodását, belső zavarait érzékíti meg, esetlegesen tetsző eseményekben, alkalminak látszó magatartásformákon, megnyilatkozásokon át. Akartan a köznapiság szintjén. Félelmesebb s meggyőzőbb így, hiszen láthatólag nem keresi a jellemző jegyeket, azok tolaakodnak elé minduntalan, s elháríthatatlanul. Az életet beszélteti, úgy, ahogy az megmutatkozik. Tényregény? A tények, mint festménynek a vásznon, szobornak a kő, csak hordozói az indulati-szellemi háttérnek, feltételei, bár meghatározó feltételei annak az eszmélkedéssel súlyos élménynek, ami előttünk történelemlről és társadalomról, életéről és emberről, munkáról és művészetről megképződik.

Ennek az élménynek nincs előjele, ahogy a tisztességnek sincs. Olyan időben, amikor „minden a tisztesség próbája lett”, minden tény „olyan fontos, mint bár-

melyik másik". Esterházy Péter nem akar „se hős, se áruól” lenni: „tárgyra és emberre egyforma nyugodtsággal száll a tekintete”. Az elfogulatlanág nyugalma ez, amit egyebek közt főként humorának és óriási, olykor rejtetten, legtöbbször azonban szövetségserű pontossággal jelentkező műveltségének, alapos tájékozottságának köszönhet.

Humora személyiséget kifejező, életszemléletet jellemző. Erejére vall, hogy részben igen változatosan nyilvánul meg grammatikai szinttől a kompozíciósíggal, a spontántól a mesterségesen kiélezettig, mindig funkciószerűen, magába ötvözve némelykor a személyiségtől kissé idegennek látszó ironia, szarkazmus és gúny lehetőségeit is. Humora sose az érintett személyre irányul, hanem mindig a jelenségre, a történésekre mint olyanra, ezért legyen bár mulattató, szemlélődő vagy ádáz, sose az ábrázoltak rovására derülünk. Ritka az ilyen: meghatározott élettapasztalat és érettség szükséges hozzá (Eckerman történetírói tanúsága szerint az előbbiből fölösen is volt része a „mester”-nek). S mert ennyire mélyről eredő, együttérző és jótékony ez a humor, képes a komikusban a meghatót, a szeretetreméltót észlelni és észleltetni, viccbe kívánczó esendőségben is azt, ami szívszorító és tragikus. A Termelési regény még legkeserűbb és legkeményebb pillanataiban se enged a fölény, s a lenezés érzésének. Ettől válik etikussá, ettől lehet Esterházy Péter számára is a maga legyőzőségének eszköze. Humora a szuverenitás megőrzése a kiszolgáltatottságban is.

E humor erejére vall továbbá, hogy sose ragad meg a pillanatnyi eseménynél. Sőt, minden, amire rámutat, mindig távolabbi életösszefüggésben válik igazán fontosá. Lelepleződik ugyan jelen idejű mivoltában is, de igazán és teljesen csak a közelebbi-távolabbi következményekben. Derülhetünk a századvég parlamenti csatározásain, Tisza Kálmán beszédén (a parafrázisként megjelenített intézeti vitán), de az már nem olyan mulatságos, milyen természetesen illeszkedik ebbe Rákosi Mátyás orációja. Mert azon túl, hogy az ember az éppen időszerű frázisok mögött az üresség azonosságára eszmél, arra is rádöbben, hogy egyik a másikkal ok-okozati viszonyban összefügg, s hogy egyiknek is, másinak is, milyen ártalmas következményei lettek. A folyamatra látunk, amiben az emberek elvesztik mindazt, ami az egészben való tájékozódás, a méltó részvétel elemi feltétele. A folyamatra látunk, amiben a teremtő életek ellenzékiességbe szorulnak, méltatlan vállalkozásokba ölik magukat, vagyis devalválódnak azok az értékek, amelyekben a mindenkori egészséges társadalom életfelfogása és életvitele, általában: az élet minősége múlik, s amelyek nélkül az emberi összefogás, a jövőképes közösség megteremtése lehetetlenné válik. A kisszerűség felfuvalkodottságának komikuma a tragikusra mutat, mert Esterházy Péter humora oda is nyomonköveti, ahol az ábrázolt már nem befolyásolhatja tetteinek következményeit, de ahol ezek a tettek komollyá és súlyossá válnak. Itt érhető igazán, miért olyan fontos, hogy Esterházy Péter tartózkodik a személy megsértésétől, anélkül azonban, hogy eltekintene attól a morális jelentőségtől, ami a személyhez, s tetteihez kapcsolódik.

Talán ennyiből is világos e humor természete (s vele az életszemléleté), de lehetetlen nem utalni a második regény egyik fontos pontjára, a „mester” és Mikszáth Kálmán szembesülésére, már csak azért is, mert bár kettejük humorában sok az azonosság, a különbség a fontos. Mikszáth a párbeszédben a maga humorára s vele művészetére is úgy tekint, mint a körülötte zajló életre. Megengedően. „A szó nem tör csontot” — mondja. Lehet, feleli a „mester” regénye egészével. De mint Közép-Európa újabb kori történelme bizonyítja, ennél sokkal nagyobb kárt tehet, s tett is. Egynek lenni a szóval — kevés, ha ez nem belülről, az adott helyzetet előzményeivel és következményeivel együtt ismerve, vállalva és kimondva érvényesül. De nemcsak kevés. A szó inflálódása idején erkölcstelen is. Mert szükségképpen individuális érdekű, mert az önámítást, a maszlagolást szolgálhatja, a megalkuvást igazolhatja.

Nemcsak arról van szó tehát, hogy Esterházy Péter a tényeket beszéltetve távolságot tud tartani. Sokall inkább arról, hogy nem akar azonosulni. A tényszerűség, a türelmes és szeretetteljes megértés: álláspontja konzekvens érvényesítésének feltétele. Egyben annak a vitának a feltétele, ami ott érezhető a maga teljes erkölcsi-

szellemi komolyságában a Termelési regény minden pontján. Igaz, rokonszenvezik a fiatal számítástechnikussal, az edzővel, s annyi más, olykor csak pillanatra felbukkanó jószándékú emberrel, de felfogásukban nem osztozik. Ezért is tud olyan mélyről érvelni, ezért képes időben és térben tágasan szemlélni mindent, ami velünk kapcsolatos. Velünk, magyarokkal. Ezért állíthatja olyan meggyőzően, hogy az életet nem szabad minden kicsiségre feltenni. Ha csak az a fontos, hogy a programtanulmányt elfogadják, ha csak az, hogy bármi áron, de együttmaradjon a focicsapat, akkor az ember elkerülhetetlenül helyzetének rabja lesz. El kell fogadnia azokat a játékszabályokat, amelyek betartásával célja talán elérhető, de amelyek a cselekvési tér leszűkítésével az életet is elszűrkítik, a személyiséget is lefokozzák. Igazodni a játékszabályokhoz — ennyi marad a teljességből. Eckerman kommentárjaiban az író személyes sorsára, az emberre enged látni. Sok mindenről fecseg ez az Eckerman. Látszólag csupa esetlegesség egymás mellé emelve, egymásra játszva, töredékesen egy véletlenszerű élet alkalmi tényeiként. De mindebből ennek az életnek, minden életnek az ismétелhetetlen gazdagsága marad élményként. Mondhatnám: a tét ölt alakot. A regény vitájának tétje. Közben, egy konkrétan is megítélhető ember példájával érvelhet a *lehet* mellett ebben a vitában.

Ettől lesz világos az is, miért lényeges Esterházy Péter tényyszerű, történetileg okolt ön- és helyzetismerete, műveltsége és tájékozottsága, otthonossága abban, amit nemzeti kultúrájának mondunk. Úgy lehet személyes ügye minden, hogy semmit sem veszít közösségi vonatkozásaiból. Elkerülheti az önkényes értelmezést, elkerülheti az ellenzékiiséget s a kormánypártiságot: minden pontról az egészre lát, s arra, ami összeköt bennünket. S így, ha művében láncreakciószerűen berobbannak és fellobbannak a kérdések, fényüknél nemcsak személyes magunkat, de magyarságunkat és közép-európai voltunkat is bemérhetjük. Olyannak láthatjuk magunkat, és csakis olyannak, amilyenek múltunk felől lettünk, anélkül, hogy elveszítenénk annak tudatát (alighanem pontosabb itt a szó: élményét), hogy milyenek lehetnénk, milyenek kellene lennünk. Fényüknél a magasabb feladatokra látunk.

Kimeríthetetlenül gazdag ez a könyv. Mint ilyen: önismeretünk dokumentuma. Nem csodálkoznék, ha idő múltán Esterházy Péter regényét a magyar próza megújulásának első jeleként értelmeznék. (*Magvető Kiadó, 1979.*)

VARGA LAJOS MÁRTON

Szerelem Velencéig

ÁCS MARGIT: BEAVATÁS

Ha elemi szerkezetéig lebontjuk (az 1941-es születésű) *Ács Margit* első regényét, a világirodalom egyik örök struktúrájához jutunk: a szerelmi háromszöghöz. Két férfitestvér, meg az idősebbik felesége alkotják a praktikus sokoldalú idom sarkpontjait. Az alakzat a rövid ideig, nem egészen három napig (csütörtök 11.31-től vasárnap 05.13-ig) tartó cselekmény során először átrendeződik. Másodjára — a nő metszéspont kihullásával — összeomlik. Köznapibb szavakkal elmesélve a *Beavatás* „sztoriját”, az történik benne, hogy az idősebbik testvérsógort felesége megcsalja a fiatalabbal, majd faképnél hagyja mindkettőjüket, mert életét egyikükkel sem tudja elképzelni.

Bölcséletibb fogalmazásban ennek a háromszögtörténetnek az a teleológiája (egymást tételező impulzusa és kicsengése), hogy a hős(-nő), akiért az egész létrejött, személyes tapasztalás (rádöbbenés-meggyőződés) útján bizonyosságot szerez korábbi tévedéséről. Felméri addigi helyzete tarthatatlanságát, elszakítja magát spontán ki-

alakult, kritikátlanul elfogadott kötöttségeitől. Végül a tapasztalástól perzselten és hegesedetten, de kötetlen szabadságban, bensőleg megújulva, öntudatra lelve vállalja *saját* útját a következő — ismeretlen — állomásig, vagy megállapodásig. Végül *metaforikusan*: a mű azt mutatja be, miként telik meg és csordul ki attól a bizonyos utolsó cseptől a „pohár”.

Téved azonban, aki mindebből arra következtet, hogy a (*Csak víz és levegő* című) novelláskönyve után második művével jelentkező, egyéni hangú író egyenes vonalú, hagyományos lélektani regényt írt, ahol a külső történések katalizátorként hatnak a főszereplőre, és mi ennek a komplex (egyszerre passzív és aktív) hatás-mechanizmusnak működését kísérhetjük folyamatosan figyelemmel.

A műben ugyanis kevés a „pszichológiaiinak” értelmezhető mozzanat. Inkább a cselekmény egy-egy fordulatól számlálhatunk vissza a változások bekövetkeztéig. Addig, amíg a hősnőben észrevétlenül, lappangva egyre jobban felhalmozódnak a cselekvést kirobbantó lelki motívumok. Az elbeszélés szemszöge általában és dominánsan az asszonyé. Ebből azonban az alkotó számára nem következik, hogy kizárólag az ő tudatán átszűrve érzékeljük a mű teredejében játszódó eseményeket.

A szintér: Velence; a mellék- de egyáltalán nem mellékes-szereplők, a „beszélő személyek” száma szintén három. (Érdekes, hogy e három is — egymással igaz, kapcsolatba nem lépő — két férfi és egy nő.) A történet kerete a kilépés a megszokottból, a találkozás az addig merőben ismeretlennel: a nagybetűs külföldi Utazás.

Hogy mennyire szándékosan kerülni akarja Ács Margit a csupán női szemszögű ábrázolást, annak ellenére, hogy a regény kifejezetten a gyógytornász hősnő kedvéért, Lauráért íródott, azt rögtön bizonyítja már a bevezetés. Ez — utalva Velence színpadszerűségére — olyasféle, mint klasszikus drámák elején egy részletesebb szerzői utasítás, amely röviden kitér a szereplők bemutatására. Szerzőnk itt csak harmadszorra említi Laurát, mint „nem értelmiségit a két Fráter fivér mellett”. (Közülük az idősebb, Károly építész, Ambrus viszont kiváló angolságú tolmács.)

Ha elkészítenénk a hősök megszólalási statisztikáját, látnánk, hogy beszélni szinte mindvégig a férfiak beszélnek. Még pontosabban: csak ők jutnak szóhoz szinte a teljes cselekmény során. Laura talonban tartását az író annyira következetesen hajtja végre, hogy lényegében hallgatásra ítéli még a fiatalabbik testvérrel, Ambrussal való szerelmi jelenetében is. Pedig bensejében itt már lezajlik az, „amihez minden előkészület megtörtént”. Laura — Ambrus kvalitásos közreműködésével — megtudja, hogy valójában (a szó fiziológiai értelmében) milyen alapvető jó a szerelem. Precízebben: mit jelent az, mikor a beteljesülés a kielégülés színimájává válik. Emancipálódása, képessége az önálló döntés meghozatalára ezen a (muranói) szerelmes kiránduláson alakul ki benne. Ezután a végkifejletig, a teljes szakítás nyílt közléséig ismét majdnem eltűnik a — hatalmas vitatömbökkel és egy kínos véletlennel (ír ismerősük betegsévével) retardált bonyodalomban. Az utolsó szó és az első, semmitől és senkitől nem befolyásolt elhatározás azonban az övé marad.

Laura háttérben-magáraébredő alakjának, partot omlasztó lassúvíz-figurájának konzekvens kiteljesítése, megépítése a pályakezdő regényíró különleges teljesítménye. Az asszony típusának általánosabb, társadalomkritikai jelentősége is van. Azzal, hogy végül is kitépi magát a két férfi hangsúlyozottan intellektuális természetű és vezérelvű, fogalmi kerekre járó, létföltött látszatvilágából, bírálatot is gyakorol a jelenkori, kihívóan értelmiségi magatartások és életvitelek fölött. Az elítélés szájbarágástól mentes; a tanulság kimondatlan, bár felfogható.

Az intellektuális „tananyagot” azonban (melyet enyhe ironiával *direkt* túlادagol az író) az olvasónak — a főhősnővel ellentétben — érdemes alaposabban megemésztenie. Jóllehet a két intellektuel attitűdje, örökös megnyilvánulási, definiáló viselkedése (a Laura által tisztességesen képviselt) köznapi tudat számára valóban ki-bírhatatlan és túrhetetlen.

Am amit e mindent túlfecsegő és agyondisputáló „szörnyetegek” mondanak, és ahogy konfrontálnak külföldi férfitartnereikkel, az (a maga dialogizált esszéformájában) nem érdektelen. Mert egyfelől ez Laura (megértéssel bemutatott) vegetatív és

szimpla vágyvilágának viszontbírálata. Másrészt megmagyarázza az első pillantásra logikátlanak tetsző epilógust, melynek értelmében az asszony — bár testét-lelkét kiszabadította a „rémes” Fráterek sokáig meg se kérdőjelezett hatalmából — mégis rájuk gondol távozása „hideg, nyirkos” virradatában, a vaporetton, hol: „... *máris elfogja a hiányérzet, édes, fájdalmas hiányérzet a két Fráter után s ettől az érzéstől Laura, míg él, nem szabadul.*”

A gyógytornásznő ekkor érzi meg (s így kerek a művészi igazságszolgáltatás), hogy odahagyott férje és szeretője — kik csak ketten tennék ki azt az egész embert, akivel együtt lehetne élni — minden tisztító tulajdonságuk ellenére tartalmas emberek.

Értékességük semmiképp nem abban manifesztálódik, hogy — kivált a mű elején — fölváltva felmondják a velencei irodalmi útikalauzt. Ebben a részben önmaguk karikatúráiként jelennek meg. De amikor a kedvtelésből utazgató ír fiúval, Harryval találkozunk, szellemi létezésük önmeghatározóvá válik. Nemcsak magukat, hanem a külföldre került, értelmesen gondolkodó, humanus és hazafias gondolat-körökben egyaránt *honos*, szellemiségüknek létfontosságát tulajdonító magyar értelmiségi harmincéveseket *képviselek*, akik kikerülhetetlen „két tűz közötti” helyzetük miatt keservesen determináltak.

Fokozati különbség mégis van a fivérek között. A nehézkes Károly tiszteletreméltó, szilárd karakterről tanúskodó (hon)polgári nézeteit a lusta Ambrus ugyan jól érti, sőt (tolmácsként) árnyalatosabban közvetíti a két idegen fiúnak, de nem teszi magáévá. Mint ahogy a Laurával való (mesterfokon művelt) szerelmi együttlét után is kívülálló marad, javíthatatlan egoista, ki teljes szívvel már semmit se tud vállalni, mert minden pillanatban kész a „lelépésre”, az odébbállásra. Súlyosabb szóval gyakorlati dezertortípus: a szökés a sportja.

A merőben egyedi problémákat meglepően kis terjedelemben sikerült összehoznia a nagy kérdésekkel Ács Margitnak. A regényt alkotó jelenetek adagolása, a történetet előremozdító egymásraépítése jól eltervezettnek és teherbírónak mutatja a kecsesre konstruált szerkezetet. A választott struktúrát azonban (könyörtelenül) túlrakotta intellektuális mondanivalóval. Ez első regénynél művészileg bocsánatos bűn. Inkább dicséri az írói vállalkozókedvet és bátorságot, mint megkérdőjelezi a zsúfoló nagyralátást. Az elmélkedő-összekötő részek túlsúlya mégis nyomasztó, mert *elfedi* Ács Margit kitűnő megfigyeléseit. Nem engedi eléggé érvényre jutni egyik fontos képességét, azt, hogy (ha engedélyezi magának) már egy-egy félmondatnál finoman, sőt jelképesen tud szemléletes lenni.

A csaknem másfél évtizedes szépirodalmi-lektori tapasztalatokkal rendelkező, példás gondal dolgozó író nő következő művészi lépése nagyjából kiszámítható. Amit novelláiban biztonsággal kamatoztat: megérezkítő tehetségét regényeibe is érdemes átmentenie. Tág kitekintésre, széles horizont rajzolására késztető hajlamát továbbra sem feledve (és nem feladva) ismét és ismét meg kellene azzal próbálkoznia, hogy tartósabb harmóniába egyesítsen és rendezzen — minden kényszerítés nélkül — történet és reflexiót, elméletet és világnézetet, tanulságot és empiriát.

Alakjai karakteresek, viselkedésük hiteles, mozgásuknak elegendő teret ad a regényszerkesztői fegyelem. Könnyen elképzelhető (s el is várható) hát, hogy az író most már fölös túlbiztosítás nélkül sarkig tárja írószobája ajtaját, és tudatos vakmerőséggel beengedi magához a — művekben átélhetővé lényegülő — *tömény* életet. (*Szépirodalmi, 1979.*)

ISZLAI ZOLTÁN

A megmaradás diadala

DOBOS LÁSZLÓ: HÓLEPEDŐ

Az életfamtartó szobrászok hitével írhatta új regényét Dobos László. Igazolással és biztatással, hogy minden élet — bármilyen körülményben — a nagy Élet s a történelem része; a lét a legnagyobb érték, mert „innen lehet csak elindulni bárhová is...”. Miként *Ady* leste el a maga szatmári embereinek ajkáról, hogy „az élet a csodaké, a sorsé, s megrendülni nem szabad sem az életen, sem a csodákon — a sorson”, Dobos László is úgy látja, ha végigpillant szűkebb hazája tájain — a Bodrogtól a Csallóközig —, hogy nem megrendülni, meghatódni és könnyezni kell a megmaradás csodáin, hanem értelmet adni az egyéni és a közösségi létnek, hitet adni a legfőbb érték értelmes vállalásához.

A *Hólepedő* hősnője egy majdnem a halálba taszító tragikus autóbaleset utáni benuktásban döbben csak rá, hogy sokkal több szál köti az élethez, mint ahogy azt az önpusztító száguldás keserű kiábrándultságában gondolta. A szenvedés árán nyílik meg a világ, s olyan — számára új — értékekkel, amelyekre addig nem volt fogékonysága. Amire az „egészséges” ember nem volt képes, az eszméletlenségből kitisztuló elme lesz képessé: felül tud emelkedni az emberi silányságok emlékére, s hinni mer benne, hogy másfajta erkölcsi rend, másfajta létezés is lehetséges — csak akarni, teremteni kell. Ez, az életutat új fényekkel megvilágító *tragédia* a könyv legnagyobb, úgy is mondhatnánk: egyetlen eseménye, hiszen minden más történés csak üres mozgás, célját nem tudó keresgélés vagy nyomorult helyhezkööttség a kórházi ágy hólepedőjén. Ez az az értelmezési pont, ahonnan más értékrendbe sorlódnak az élet jelenségei. Szinte áll a cselekmény: az idő múlását sem az események egymásutánja mutatja, hanem rendszerint az egyszerű s közvetlen írói közlés; ugyanis a napok, hetek, a hónapok váltása helyett annak a felismertetése fontos itt, hogy lehangoló egyformaságban, tartalmatlanul telhetnek el még a fiatal évek is. Épp az a kisregény egyik legnagyobb erénye, hogy úgy tud megjeleníteni egy kétségbeesés magányos és sivár életet, úgy tud érdekeltté tenni egy eseményszegény küzdelemben, hogy az élet unalma nem ragad át az olvasóra, a külső történés hiányait pótolja a belső világ gazdagsága. Mintha nem is az „élet hosszán” haladnánk, hanem a felszínre merőlegesen: a lélek mélységei felé. Csaknem egyetlen pontra, egyetlen emberi tudatra szűkül a figyelem; egyetlen tudaton szűrődik át minden, amit a világról megtudunk. E tudatos redukció mögött azonban a történelem alakította közép-kelet-európai sorsok kavargó sokasága, értékek, értékrendek és érték-szemponctok ütközése rejlik. Ezek villódzása adja a kisregény izgalmát, s az a mód, ahogy a múlt és a jelen könnyed egybejátszatásával, az emlékek mozgósításával a látszatok mögé néz az író; az egyedi lét, az egyéni élettörténet fordulatainak lélektanilag és társadalomtörténetileg egyaránt hiteles motivációját adja. Egy modern regénytől bizton elvárható, hogy eszközeihez idomítsa mindazt, amit a mai tudomány tud az emberről. Dobos László könyve azonban ennél is többet tesz: olyan tudományokkal szövetkezik, amelyeknek még alig vannak műhelyei, s így maguk is jórészt az irodalom pártfogására szorulnak. Azaz elmond egyet s más abból, amit a még csak csíráiban létező nemzetiségzociológia és a talán még csíráiban sem létező nemzetiséglélektan eddig nem tudott elmondani. S teszi mindezt úgy, hogy azzal nem a partikularitás, hanem az egyetemes emberi felé nyit kaput.

Egy, más vonatkozásaiban irodalomtörténeti jelentőségű interjú (Irodalmi Szemle, 1979/5.) is ezt az írói szándékot jelezte: „Az emberi-női társtalanság okait, viszonyait, kísérő árnyékait próbálom... megfogalmazni — szól a nyilatkozat. — A társtalanság minden emberi közösség kísérője, így a mi közösségünk gondja is. A téma így nemcsak kisebbségi, hanem általános emberi. Küzdelem — a regény lényege ez a szó. Mindenkinek meg kell küzdenie az életért, a saját életéért. Élet és halál megs-

gyéje a *Hólepedő*. Innen kell visszajönni, újraélni, kapaszkodni, megmaradni, az emberek közé emelkedni — ez a küzdelem regénybeli távolsága.” S Dobos László „élet-közélből” ismerheti ezt a küzdelmet, az újrakezdés kínjait, hiszen író számára a hallgatás — melyben csaknem egy évtizedig volt része — a sír némaságával felér. Szó sincs róla, hogy alakmást kellene keresnünk a kisregény hősében, de arról igen, hogy az élet értelmének szenvedélyes hite az alkotóé; az ő semmiféle látszatverségbe, kiszolgáltatottságba bele nem törődő, a túlélés biztos tudatát erősítő életkedve adja a mű reményteljes távlatát. Ennek a bizodalomnak a hiteles megfogalmazásához kell a lélek- és sorsalakító kelet-európai, s méginkább a nemzetiségi történelem ismerete. Enélkül ugyanis a leányregények kötelező pedagógiai optimizmusának hangján szólhatna csak az életbiztatás, nem volna drámai tétje és kiterjedése a megmaradásért vívott harcnak.

A mai irodalom számtalan olyan léthelyzetet rajzol, amelyben még az elemi értékek is elferdülnek. A groteszk, az abszurd, az abszurdoid jórészt ezekben a helyzetekben találja meg a maga világát, de viszonylag kevés mű vállalkozik rá, hogy realista eszközökkel mutassa fel — miként Dobos László regénye teszi — nemcsak egyazon korban, hanem egyazon életúton az értékek érvényességének látszólagos változását; azt, hogy nem is az értékek változnak olyan gyorsan, hanem a különböző helyzetekben különbözőképpen mozgó ember, aki hajlamos rá, hogy a számára kevés boldogságot hozó, többnyire inkább riasztó körülmények között elsősorban a negatív hatásokra legyen fogékony. Pedig vannak értékek — éppen a legfőbbek —, amelyek nem változtatják kaméleonként a színüket; nincs, mert nem is lehet negatív oldaluk: csak észre kellene venni, meg kellene látni őket. Dobos László az *életet* látja a csúcsok fényességében, s a *szabadságot*, a *hűséget*, a közösségért vállalt *szolgálatot*. Minden más érték — falusiasság, városiasság; öregség, fiatalság; szegénység, gazdagság; tudás és tudatlanság; jellem és jellemtelenség; tisztesség és erőszak — ezek felől értelmezhető. Az élet s a többi vezérlő érték sohasem válhat, nem volna szabad a kisebb jelentőségű értékek s még inkább az unalom játékszerévé válnia. A fiatal gyakran próbálja ki a veszélyt, az életveszélyt is akár — miként a *Földönfutók* egyik epizódjának hídkorlátról ugrálói, vagy most a *Hólepedő* száguldó hősnője —, de későn döbben rá, hogy a vállalása értelmetlen, még csak nem is erőmérő; az életet nincs joga feladni: más cselekedetekre kell megőriznie. Nem a bibliás világkép tiltása, hanem a társadalomban a társadalomért felelős küldetéses lét fegyelme miatt. Mert a maga helyén, a maga szintjén mindenkinek küldetése van.

A *Hólepedő* huszonéves biológia szakos tanárnője mégis úgy érzi, egyre kevesebb kötélék fűzi a világhoz. A gyermekkori falu emléke kevés már megtartó erőnek; kicsi lett az utca, a kert, kicsi a ház, amely karácsonyi melegével se tudja szentképi rendbe gyűjteni a félelmekben és reményekben szerteszóródott családot. Levette őket magáról a hazai föld, ahol talán „fákká nyúlhattak volna, másutt így lettek csak bokor. Szaporák vagyunk — mondja —, jutott belőlünk sokfelé, kicsiny embernek...”. Egy család, amelynek a csápjai Csehszlovákiából Magyarországra, Romániába és a Szovjetunióba nyúlnak, nem igazi közösség már, nem ad emléket, amelyet hősnőnk őrzőként emelhetne maga fölé. A sikertelen életék példája nem nyit utat a jövő felé. Innen az ő negatívumokat látó szemlélete, mely új és új adalékokat kap a falusi tanárság mindennapjaiban. A közösségben átélt nemzetiségi magánnyal tetézett „nyilvános társtalanság kínja” az elviselhetetlenségig fokozódhat, ha nincs mibe és kibe belekapaszkodni. Márpedig — úgy érzi — nincs. A kollégák „kaparj kurta” szemlélete, a magányos éjszakák forró vágyakozása, a lehetséges kalandok olcsósága, a már mindenbe beletörődött, új bútorban és szőnyegben gondolkodó kollektív futamodásra készítő életmintája olyan kisszerűnek és reménytelennek mutatja az életet, amely elől valóban valahová messzire kell futni. A hazafelé vezető utakat mesék és virágok nőtték be, minden, ami értéknek látszott valaha, csak a nosztalgiai szintjén létezik, s ez a nosztalgia eltakarja a valós értékeket: a valahová tartozás, az otthonosság élményének felemelő voltát; az akác példáját, ezét a ma-

kacs, igénytelen fáét, amely annak köszönheti az életét is, hogy „csoportokba szorul, így védekeznek...”.

De hiszen ettől a *tegnapi*, védekező mozdulattól is meg akar szabadulni a fiatal menekülő élet, a háborút vesztett bakák emlékezetétől, az öregek félelmétől, amely retteg minden változástól, mert a történelem tapasztalata szerint az mindig bajt és szenvedést hozott. Védekezést, tétlenséget, befelé fordulást lát minden példában és tanításban. Meg se fontolja a mélyben rejlő igazságokat. Az imádságos nagymama, a türelemre intő anya, a sohasem az élen, a mindig középen haladás „eszményét” sulykoló apa tanácsai inkább taszítják, mintsem vonzzák. Nem kell neki a „minden oldalról védhető sziget”; fut a jövőt ígérő város „ezerkétszáz lépés városiasságába”, ahol a hazulról az iskoláig és onnan ismét az albérlési „otthonig” vezető út az élet kiterjedése. A tömegbe simulva, az ismeretlenség homályába burkolózva egy minden addiginál jobb és biztonságosabb fedezékben érzi magát.

Dobos László itt mutatja meg a legerősebben, hogy milyen gyakran válunk a látszatok rabjaivá. Aki valamiben értéktelenséget sejt, sokszor ugyanazt a jelenséget kezdi értékként tisztelni életének egy másik helyzetében, pedig a „fedezéklét” itt is, ott is csak csökkent értékű lehet. Nem áll az író sem a falu, sem a város mellé, nem enged meg magának ilyen könnyű lépéseket; azt bizonyítja inkább — amit a Hó-lepedő hősnője is hamar felismer, legfeljebb a megoldást nem találja —, hogy ha akár a faluban, akár a városban nem a *tisztesség* szabályozza alapvető értéként az emberi viszonyokat, ha az emberek általában nem tisztességesek, hanem *erősek* akarnak lenni, akkor a becsület itt is, ott is fedezékbe kényszerül. Mert törvényt nem a gyengébb szab, hanem akinek biztonsága van, s a gyengét a falu és a város egyaránt tétlenségre és védekezésre készíti.

S erre a felismerésre válasz a rohanás, az autós száguldás, a látszólagos menekülés, amikor nem az unt helyzet, az elviselhetetlen állapot mozdul, hanem benne az ember, s az igazi megoldás rendre elmarad. Ami van, az pusztán pótcselekvés, s egy tragikus fordulat kell hozzá, hogy a sok apró, jelentéktelen élmény halmazából mozgósuljanak azok az emlékek, amelyek mégis értelmet adhatnak a létnek; amelyek katartikusává erősödhetnek a talpra állásért, az újra emberré válásért vívott iszonyú belső küzdelem során. „A szenvedés nagy, józanító tisztálkodás: mások szeme láttára meztelenedik az ember. Mindenkit persze nem lehet poklok kínjára ítélni, hogy megokosodjék... A felismeréseket magában hordja minden élet, ha rajtam múlna — mondja a hősnő —, ezt tanítanám kötelezően kamaszkortól a késő öregségig. A felismerések képességét.”

A katarzis állapotában válik sokszínűvé a világ, ekkor világosodik ki, hogy a mára negatívvá vált életmintákban is valaha ott volt egy másfajta lehetőség reménye. Ekkor rajzolódnak ki a mélybe tekintő miérték kérdőjelei. Miért lettek ilyen kicsinyesek, kisszerűek, alázkodók és meghunyászkodók az emberek? Miért csak a biztonságos szűk körben nyílik meg a büszke öntudatuk? Miért bizalmatlanok és gyűlölködők? S mit lehetne tenni, hogy mások legyenek? Miért őrzik oly macacsul a „fortélyos félelem” emlékeit? Mi erősíti bennük? Miért annyi itt a sértésre, bánásra érzékeny fül? S egyáltalán mi az, hogy mártír, áldozat, gyávaság és hősiesség, kor és körülmények? Vannak-e az életformáknak áthághatatlan határai?

S ha mindez gondolkodóba ejt, hamar kiderül, hogy nincs szakadék a felfogások, az értékek között — s ha volna, úgy hídépítővé kellene válniuk az áldozatosoknak —; nemcsak antagonizmus az élet, hanem mindenekelőtt folyamatosság. A kórterem halálos beteg öregasszonya nemcsak a tegnap értékeit; a holnapot, a jövőt is védi, amikor azt panaszolja, hogy aki egyszer felviszi a nyoszolyáját a városi ház lépcsőjén, más emberré lesz. „Levedlenek magukról mindent: ruhát, nótát, mesét, ismerősöket, barátokat... Utóbb a nyelvüket is... Keverék nyelvet beszél mind. Így se, úgy se.” Még az ő felfogásában sem a falu értékeit tékozzolják tehát, hanem önmagukat, azt a valakit, akivel azonosak voltak egykor. „Milyen emberek lesznek ezek...? Kinek fognak szolgálni hűséggel: mindenkinek vagy senkinek?” Ugyanazon kételynek — mondhatni — naiv, tapasztalati megfogalmazása ez, mint amit a

kiművelt emberfő már nem is kételyként, hanem bizonyossággként így összegez a kötet más lapjain: „A minden és mindenki előli kitérőkből lesznek a koldusábrázatú emberek. Az emberi szabadság megköveteli, hogy legelemből dolgaink gyakorlásában ne gátoljanak.” Két különböző tudat két különböző szintjén születik ez a végül is egybecsengő világmagyarázat. A tudattartalmak tehát rokoníthatók, s így az író megteheti, hogy a többnyire jóban és rosszban, régiben és újban, bűnösben és üdvözítőben gondolkodó naiv világkép és egy minden értékrendet kételyekkel fogadó értelmiségi számvetés elemeiből a kisregény bonyolult világképét alakítsa ki. Egy olyan intellektuális világrétegelmezés megteremtésével próbálkozzon, amely — a már említett módon — újrarendezi a mai világ értékeit, s közöttük — túl a mindenkori társadalmi lét realitásainak felismerését jelentő értéken — az idővel szembeszegülő *küzdelem* bátorságának és szépségének is kitüntetett szerepet szán.

A Hólepedő hősnője a kórházi ágyon dőbber rá, hogy kiszakadni, kiugrani, kiszárgulani a valóságból csak a semmibe lehet. A történelemből tanulni kell; a jelent pedig magunkhoz kell szelídfíteni, s az csupán közösségi vállalással lehetséges. A véd-falakat építő sértődöttség, a kivonulás újabb sértést és sértődöttséget szül, s elfecsérli az alkotó energiákat. Perel a jelzőkbe fogható életekkel. Mert hiába sorolja — noha keserű tanulsággal — az apa, hogy „Mikor az első köztársaság idején állami hivatalhoz jutottam, »becsehelt«, mondták rám. Amiért magyar iskolába írtattalak, a hivatali kollégák »magyarórnak« csúfoltak. Harmincnyolc után egy március tizenötödikén kokárdát tűztem a kabátomra, »Horthy-huszárnak« gúnyoltak érte. Pártját fogtam zsidó ismerőseimnek, »zsidóbérenc« lettem. És voltam ezenkívül hajbókoló, talpnyaló, tapsikoló, s több mint egy évtizede kispolgár. Ha mozdultam” — mintha csak az *Egy szál ingben* hőseit hallanánk — „rám csavarodott az idő, jelző ragadt rám, olyan szó, amiért kárhoztatnak, vagy a kenyeremből nyúlnak később...”; hiába a lefegyverző panasz, hiszen másokkal is — kivel így, kivel úgy — kemény játékot folytatott az idő, és mégis — vagy éppen ezért — sokan voltak, akik a szenvedés fájdalmaát kesernyész büszkeséggé, a cselekvész bátorságává nemesítették.

A kisregény néhány pontján olyasvalami villan az értékek közé: az *anyanyelv*, a *nemzetiségi lét*, ami önmagában nem is érték, csak akkor válhat azzá, ha veszélyben forog. A mű perlekedéseiben ez is ott van: ne is váljon soha minőségi kategóriává, legyen mindig a lét természetes velejárója. Dobos László hűségese olvasói a *Messze voltak a csillagok*, a *Földönfutók* és az *Egy szál ingben* után bizonyára azt várták, hogy az új kötetnek is ez lesz a főszólam. Nem az. A nemzetiségi lét csak egyike a társadalomtörténeti motívumoknak, amelyek mögött az író nem lát örök és minden életúton azonos hierarchiát. Azt vallja bizonyára ő is, hogy gyarlóság volna az egyetemes emberiség megannyi népének, népcsoportjának és több mint hárommilliárd egyedének fájdalmaát — akár „csak” a történelmieket — valamiféle mértékrendbe osztani, hiszen abból úgyis az derülne ki, hogy mindig az enyém, a miénk a legnagyobb. Azt kell inkább tudatosítani — az írói tanács szerint —, hogy „egy ember az emberiség is. Beszélhetünk, gondolkodhatunk sokféleképpen, de tulajdonképpen egy ember van jelen mindenütt, ugyanazokkal vagy hasonló érzésekkel és gondokkal. Talán e felismerés lesz az a nagy erő, amely enyészetre ítéli az emberi kicsinyességet és összeférhetetlenséget... Én sem akarok többet, mint ami e világ minden emberének a természettől kijár...”.

Azt a felismerést kell tanítani „a kamaszkortól a késő öregségig”, hogy az élet csak a szabadságban válhat teljessé, a szabadság viszont a közösséghez való hűséggel, a másokért cselekvő szolgálat fegyelmével teremthető. Sohasem a kicsinyesség, a bezárkózás, az önzés ad távlatot; a küzdőt nem fegyverezheti le, hogy olykor árnyékba borul az élet, hiszen ő a Nap embere, a világosságé, aki mindig reménylátó szemmel néz az emberre, s az ember jövőjére. Ezt a hitet plántálja a kisregény hősnőjének tudatába a Nagy László-i életigenlés, a küldetéses lét ígésző vonzása, amely szinte parancsolatként hat a mű gondolati csúcspontján.

A napilapkritikák általában a forma megújulásáról beszéltek. Nemigen csatkozhatunk hozzájuk, hiszen az első és harmadik személyű elbeszélés, a párbeszéd

és a belső monológ filmszerűen könnyed váltogatása már a korábbi regényekben is tökéletes volt, s a tudatregényformát is megelőlegezte már szinte mind a három kötetben az írói jelenlét lírai személyessége. Igaz, azok nagyobb tömbökből építkeztek, itt gyorsabbak a váltások, s e váltásokból alakul ki a hiánytalan valóságégesz illúziója. A hősnő komolykodása modorosságba siklik ugyan olykor, a nyelv mégis hajlékony, a jelképek tiszták és nem egyszerűsíthetők. Az életért, a megmaradásért folytatott harc például nem értelmezhető közvetlenül a megmaradás nemzetiségi értelmében.

Görömbei András azt írja: „A lét értelmének felismerését íróilag megfogalmazni, ábrázolni nagyon nehéz. Ennek sikere Dobos László egyik legnagyobb teljesítménye.” Tegyük hozzá — egyetértően az előzőekkel —: bizonyos, hogy a *Földönfutók* vagy az *Egy szál ingben* fontosabb marad mindig a csehszlovákiai magyarság életének irodalmi tanújaként, a próza azokban a fejlődés magasabb tetőit mutatta, a *Hólepedő* viszont annak a kísérletező bátorságnak lesz a bizonyítéka, amely új szempontok szerint meri felmérni az egyetemes létet, új utakat próbál ki a szlovákiai magyar irodalom — Dobos László áhította — „irodalmiasítására”. Csakugyan életfaállító könyv, a hit, az életigenlés, az erkölcs tisztaságának könyve. Példa és tanulság. (*Madách, 1979.*)

PÁLFY G. ISTVÁN

Duba Gyula: Ívnek a csukák

Ez a regény nem csupán Duba Gyulának legnagyobb, hanem a szlovákiai magyar irodalomnak is szinte egyedülálló vállalkozása. Ha az Ívnek a csukákat ennek ellenére nem elvárásainkhoz, hanem a megvalósulás tényleges lehetőségeit, esélyeit determináló általános feltételekhez: a mai szlovákiai társadalom s azon belül a magyarság körülményeihez mérjük: ez a vállalkozás nem eredménytelen, noha teljes megvalósítása kétségkívül elmarad.

Kevés íróra jellemző az olyan szigorúan következetes, szívós igényességgel épített pálya, mint Dubára. Szinte valamennyi művéről elmondható: a korábbi erények továbbélnék benne, s egyben ígéret is a további előrelépésre. A korábbi munkásságnak tehát nemcsak összefoglalói, hanem újabb lépcsőfokot, minőségi fejlődést is jelentenek. Érvényes ez az Ívnek a csukákra is: témaválasztása, külső és belső kiterjedése, nagyívűsége egyaránt az előrelépést bizonyítja, ha az összefogottság, kiegyensúlyozottság még nem is képes ehhez mindenütt fölzárkózni.

Duba célja, hogy a klasszikus realizmus módszereivel egy regényben ábrázolja a szlovákiai magyarság legkeserűbb éveinek: a II. világháborút követő időszaknak megpróbáltatásait és a falu hagyományos világának fölbomlását három kamaszfiú érének, felnőtté válásának, egy történelmi nemzedékváltásnak tükrében. Ennek megfelelően bontakozik ki a cselekmény két alapvető vonulata is: a fiúk és a falu története. A „nagy történelem” eseményei kívülrekednek a falun: ez a közösség nem befolyásolja azokat, csak elszenvedi ránézve következetesen kedvezőtlen, olykor tragikus változásait. A sajátosan passzív szituáció rögtön meg is pecsételi a regény kompozíciójának alakulását: mivel történelmi szinten szigetelődik el a falu, a belső történések szerepe megnő, az igazi cselekedetek s a társadalmi tényezők szerepe csökken. A légüres térben való élet így tűnhet a szabadság látszólagos birodalmának, jóllehet ez szinte a szabadság teljes hiánya. A történelmi vákuum nem tart sokáig: de megszűnte után sem áll helyre az egyén és a társadalom, kisközösség és a külső világ normális, kétoldalú kapcsolata. A kiszolgáltatottság ténye nyer csak

konkrét megformáltságot a konszolidáció során, mert bár a háború befejeződött, „az embertelenség ördöge tovább tombolt”. Mindez azonban a falu lakói számára csak később vált világossá.

A regény kezdő és záró mondata egyaránt Füzesnyék főutcáját mutatja, azt a „harmadosztályú kövesutat”, melyet tönkretett ugyan a háború, de, melyre az utolsó sorok szerint, mintegy új történelmi kor futaraként a sötétben messzire világító traktor kanyarodik, 1948 tavaszán. Ezen az úton vezették haza az alig vánszorgó, sebesült katonalovát a regény kamasz hősei, ezen indultak szántani. És ez az út volt az is, melyen a „nagy, tisztónás Mogürt-” és a „háromtonnás Mateosz-kocsik” a kitelepítetteket s holmijukat a legközelebbi vasútállomás vagonjaihoz vitték. Ez az út köti össze Füzesnyéket a külvilággal, a történelemmel. Nem nő azonban szimbolikus jelentőségűvé: mindez abból következik, hogy Füzesnyéknek ez az egy útja van. Mégis, jellemző Dubára, hogy konkrét leírásainak mindig van egy második jelentése is, így tehát az egyedinek látszó elemek: tárgyak, építmények, élőlények, olykor a történet mögött — hol élesebben, hol homályosabban — mindig fölsejlik valami az összefüggések egyetemességéből. Előfordul, hogy ezt külön kiemeli (például a nagypapa temetésekor), de gyakran hagyja, hogy ezek a „rejtett analógiák” a tudattalanban hassanak: ilyen például a sebesült ló felgyógyulásának története, mely a Nagybene család s az egész falu életre kapásának része s jelképe egyben.

Meglepő, mégsem véletlen, hogy a regény főhősei kamaszkorukból a felnőtté válás érére értek. Az ő világképük még szinte üres: szaporodó tapasztalataik dacára az élet, a világ nagy fordulataival keveset törődnek, életkori sajátosságaiknak megfelelően ezeknél fontosabb számukra nyíladó ösztönviláguk problematikája. Képlékenységük egyfajta jellegzetes közönnyel társul, s ez lehetővé teszi, hogy az író bemutassa: a büntelenség és az eseményektől távolmaradás sem nyújt menekvést a megpróbáltatások elől. Lehetőséget ad ez az írói perspektíva arra is, hogy világossá váljék: a külvilág eseményeire nem sokat adó kamaszok valójában nem tudatlanabbak az idősebbeknél, sőt kötetlenségük miatt még alkalmazkodóképesebbek is. Világképük szűkössége azonban óhatatlanul a regényvilág beszűkülését is jelenti: Duba visszatörpénysége a sebhelyek föltépésének kockázatától, noha ezt sebek beforradásának megmutatása is indokoltá tenné. E hiányosságot csak részben ellensúlyozza az, hogy a rá oly jellemző paralelizmus — talán némileg szándékan kívül —, ismét érvényesül: egy társadalom pubertáskori értékzavarainak távoli, más szférában létező rokona a kamaszok világképének zavarossága, s a változások utáni rendeződése. És ahogyan a fegyveres handabandázást, az ön- és közveszélyes kalandok szélsőségeit fölvaltja a munka, úgy áll helyre a külső világ rendje is, a fájó s megmagyarázhatatlan sebek gyógyítását az időre bízva.

A három kamasz közül az igazi főszereplő Péter, a rangsorban harmadik. Egyértelműen önéletrajzi jellegű figura, az író novelláiból már régi ismerős. Az ő alakján keresztül kerül a regénybe a legtöbb líra, s az ő szemén keresztül nézi az olvasó is az eseményeket. Egyénisége társaiétól alapvetően eltér, szemlélődő, gondolkodó típus. A többieknél érzékenyebb, így azok a kezdeményezők, ő gátlásosabb, inkább visszahúzódó. Az ő igazi értékei nem a falu hagyományos értékrendje szerinti értékek: magábaforultságából fakadó differenciáltabb belső élete környezete számára jóformán ismeretlen és teljesen közömbös; technikai érdeklődése is inkább csak kuriózum. Sajátos, introvertált egyéniségéből adódik passzivitása: az ő története is külön regény a regényben, mint hányatott sorsú barátjáé, Alberté. Ez a kiragadottság, pontosabban zökkenve beillesztés a regény belső egyensúlyának billenését mutatja. A szereplők közül néhány kiemelten jól ábrázolt, hozzájuk képest a többiek vázlatosabbak, s akármilyen találók, pontosak ezek a vázlatok, a regény egészében nem juthatnak méltó szerephez. Ezek a kiérleletlenségek, döccenők, bár zavarják, de alapvetően nem veszélyeztetik a regény egységét. A cselekmény két fő vonulatának egybefonódása és különlése ugyanis gondosan szabályozott és mindvégig kézben tartott. Önmagán belül mindkét szál zárt egység, s egymással is harmonizálnak. Kapcsolatuk azonban nem elég intenzív, részeit a másik vonatkoztatási rendszerbe

nem lehet közvetlenül beilleszteni. Összeszövődésük nem elválaszthatatlan, nem igazán organikus: ennek következménye, hogy az olvasó sem képes igazán egységben látni a főhősök és a falu életét; a belső és külső eseményeket.

A regény legkidolgozottabb rétege a kamaszok fejlődéstörténete. Ez az, amit az író legjobban ismer, amiről korábban a legtöbbet írta. A belső változásokat itt az események, a magatartás jellemzik. Itt érvényesül legjobban Duba humora. Nem viccel, nem nevetet, humora a realizmus kifejezőeszköze. A teremtett szituáció eredendő humora ez, nem nevetésre, hanem együttérző mosolygásra nyújtva lehetőséget. Ha Duba leír egy ilyen mondatot: „a kocsmai közvélemény a gumicsizmát is kizárta a futballisták felszereléséből”, akkor ez egy adott gondolatsor logikus befejezése, minden ironikus szándék nélküli konklúzió. Hogy mégis nevelés, az az egész helyzet önmagát parodizáló voltából következik. A három fiú világa adja a legtöbb alkalmat az írónak a régi falu természettel együttélésének bemutatására. A természeti környezet számukra olyan alapadottság, amit többnyire észre sem vesznek: a szó másik jelentésében természetes számukra. Egyedül a hajlamaiban, érzelmeiben távolabb tekintő Péter az, aki észreveszi a tavasz szépségét: a többiek csak a következő munkákra gondolnak az előbújó virágok, pattanó bimbók láttán. A vadászat a fiúk számára még nem sport: sokkal inkább egy ösfoglalkozás késői megnyilvánulása. A hagyományos világkép szerint a különböző élőlényekhez való viszony meghatározója a hasznosság: érzelmi színezete a zsákmányhoz való kapcsolatoknak nincs. Ennek a magatartásnak bomlását az író nagyon érzékletesen, finom megfigyelésekkel mutatja be: s nem véletlen, hogy éppen Péter az, aki megigazítja egy elejtett nyúl fejét, hogy egy szalmaszál ne nyomja az élettelen szemet. Ugyancsak ő az, akinek eszébe jut, hogy a megszigonyozott csuka „tiszteletet érdemelt. De sajnálatot is érezhettek iránta, hogy ereje teljében, ösztöneit követve fölúszott a Pilinckéből a Fűzes-árokba s ezzel halálra ítélte önmagát”. Ez az új természetszemlélet már éppen gazdagsága miatt mutatja a bomlást: a részvét bizonyos távolságot is feltételez, a hagyományos, organikus kapcsolat lazulását. Ez a változás része annak a nagy folyamatnak, melynek eredménye, hogy Péter, akinek a regény elején a lószerezés volt vágyai netovábbja, végül a traktorral szánt, s a gép válik lelkesedésének tárgyává. A hagyományos falu átalakulását Duba nemcsak külső körülményekkel magyarázza. Egy korábbi írása szerint az „1945 utáni évek ennek a szilárd és homogén közösségnek a felbomlása, szétesése és lassú átalakulása közben teltek el. A változásnak nem az államközösség megváltozása volt a közvetlen oka...” Sokkal inkább a paraszti szemlélet változása, s ennek egyik tüneteként kell értékelni Péter végainak átalakulását. Döntő szerepe mégis annak a — mondhatni — morális eróziónak volt, ami a falun kívüli világ labilitásának következménye. A fűzesnyékieknek „a gondolkodásuk is változott, a feketepiac árlehetőségei pedig erkölcsüket és kereskedői érzéküket változtatták meg. Minden lehetséges alkalommal és módon a saját hasznuk érdekében ravaszkodtak...” A belső, az embereken belüli változásoknak azonban mégis a világtörténelmi erők a mozgatói, s ezek ábrázolása a regény keretein mindenképp túlnőne.

Az ívnek a csukák viszonylag kidolgozatlan vonulata így éppen a „nagy társadalom” történéseinek ábrázolása. Problémát azért okoz ez, mert egyértelmű: a regényt indukáló tényezők közül ez az egyik legfontosabb. Nagy vesztesége a regénynek, hogy az eszmei hitel épp itt nincs művészileg kellően alátámasztva. Azok a figurák, melyek Duba mondandójának egyik legfontosabb részét közvetítik: mellékszereplők, s az egy nagypapa kivételével csak körvonalazva vannak, személyiségük a regényegészben periferiális. Feltűnő, hogy a legtájékozottabb, a külvilág eseményei iránt leginkább érdeklődő szereplő a valóságtól teljesen elszigetelt, mert állandóan ágyhoz kötött nagypapa: megint csak az analogikus szerkesztés példajaként egy népcsoport elesettségét jelképezve. Az élettől, a társadalmi folyamatoktól elszakadva lehetséges, hogy a mind gyakoribbá váló, fenyegető jelektől függetlenül „fanatikusan hitt abban, hogy minden rendbejön”. Aki viszont a valóságos eseményeket is követi: „végtelenül tanácstalan”. Az elveszett igazságot csak általánosságban keresik, máshol nem keres-

hetik: a kiszolgáltatottság közös, pártállástól független. Sem a középparaszt Nagy-bene András, sem a kommunista Kis Mihály nem szólhat bele sorsának alakulásába: ebben a történelmi helyzetben nekik nem lehet igazuk. Ez sodorja őket, a vitaközöket egymás mellé az igazság meghatározásában. „Igazság az, ha az emberek békeségben dolgozhatnak, és saját akarataik szerint élhetik le az életüket” — jelenti ki a nagypapa, és ennek nem mond ellent, de mégis gazdagabb, messzebbre mutató a másik megfogalmazás: „Az igazság a hitünkben és a tetteinkben van.” Ezek a meghatározások próbálják betölteni a hiányzó magyarázat szerepét — hiába. Mert vajon lehet-e magyarazatot találni annak a számára, akinek el kell hagynia szülőföldjét, otthonát, ahol „a házba, kertbe és udvarba van beleépülve, szívós rostokkal beleszövődve, érzelmi szálakkal összebogozva, szétbonthatatlanul”? És jelenthet-e valami megoldást annak, akit kiteptek „a földből, melybe beleyökerezett, kérlelhetetlenül elszaggatták azokat a szálakat, amelyek meghatározták helyét a világban”? Csak részben elfogadható válasz, hogy „talán nem is kell egészen megérteni, mert az emberi sors néha érthetetlen lehet. Hozzánk farkasként viselkedett a sorsunk, belénk mart. De az eltört csont és a feltépett bőr összeforr, a lélek sebei is behegednek. Élni kell tovább. Nem lehet nem élni és... jön majd a feledés”. Ez a feledés csak a sebekre vonatkozhat: a történetekre nem. A harcokat az emlékezés oldja békévé, nem a feledés. Ha az összegezésnek szánt sorok ennek az elvnek ellentmondani látszanak is, a regény megírásának ténye mutatja: Duba is ezt az elvet vallja.

Az Ívnek a csukák hibáival együtt jó regény. Az író, mint könyve Pétere, a legnagyobb csukát kutatta sokáig, úgy keresi a célul kitűzött, a nemzetiségi sorskérdésekre választ adó nagyregény megírásának lehetőségeit. Mikor Péter a szigonyal első ízben kísérelte meg a szúrást, érezte, hogy az kockázatos, „s a sikernek a reménye is bizonytalan”. Duba lehetőségei hasonlóak. De az allegorikus összevetéskor nem szabad elfelejteni: Péter végül is megfogta a nagy csukát. (*Madách, 1978.*)

GRÓH GÁSPÁR

Kiss Dénes: Égi folyó

Kiss Dénes lírai világának egyik meghatározó eleme az önemésztő, küzdő költői én. A versírásra inspiráló alapszituáció nála viszonylag könnyen körülhatárolható: az állandó önvizsgálatból, a megtett út felméréséből következő *kétség* indítja új és újabb szembesülésre önmagával (másokkal, a világgal), és természetesen „vívásra” (egyik versében mondja, aki vívódik, nem vív, vagyis, a cselekvésre kerül a hangsúly). Kétkedése elsősorban az eredménynek szól, mert lírikusi feladatát, céljait — a korábbi kötetek bizonyosságaként — erőteljesen körvonalazta.

Az *Égi folyó*ban a *teremtés* került előtérbe, illetve az ezért folytatott küzdelem, a céltudatos munka és az emberi (költői) én erejének kontroverziája. Naponta szeretné újrateremteni önmagát, a világot, a kozmoszt, de kérdés, elég-e az idő és az ismeret ehhez (*Mindennap gond*). Ennél bizonyosabb abban, amit tagad, amitől ódzkodik, amit mindenáron el akar kerülni: „emésztő időm ocsúdásom / ne gyáva-ságra némulásra / s tékozlásra legyek mérték” (*Hajnali napló*). Közvetlen természetességgel vállalja az áldozatot azért, hogy a teremtés, a leírt világ olyan legyen, amilyennek elképzelte, önnön véréért ajánlja kötőanyagként az emberképre épülő emberarchoz (*Tudósítás*).

Ezeknek a lírai célkitűzéseknek megvalósulásához biztos háttér kell, már csak azért is — amit Kiss Dénes maga mond —, mert a teremtés örökké kész és örökké befejezetlen (*Ki vigyáz?*). Megelőző két kötetében (*Kék kék kék, Hetedhét*) láttuk már, hogy a szilárd hátországat a gyerekkor adja. Itt a *Hol nem volt* ciklusban

tekint vissza erre az időre, születésére, a gyermek és anya kapcsolatára. A kötetnek ebben a részében különösen az *Időkön túlról* és a *Hagyaték* érdemel figyelmet. Ez a két vers mutatja leginkább azt a küzdést, amelyet örökségével folytat a költő, és ezekben jut el a gondolathoz, hogy a gyermeknek ki kell hordania szülőit, majd önmagában elpusztítani — az (önálló) életért.

A fenti gondolatmenet arra utal, hogy Kiss Dénest a mindenség befogása, a törvények feltérképezése foglalkoztatja. A *Hetedhétben* tagadta a „percek divatját”, de már azt megelőzően is a legmagasabbra helyezte elérendő céljait. Az *Égi folyó* című versében a „törvényt” keresve kapcsolja össze az „égi-földi folyót”, de a nagyobb hangsúly a halállal való szembesülésre került. Ezzel kapcsolatos élményei (*Gyertyák, Hová ömlik, Csillagkalapáló*) bő forrásai a költeményeknek. Nemcsak egy-egy emlék, átélt tapasztalat megírására készítetik, hanem meditációra is. Mindez együtt allúzió arra, hogy az *Égi folyó* karakterisztikus jegye a *gondolatiság*. Meg kell azonban jegyezni, hogy Kiss Dénes elsősorban a gondolkodó ember (önmaga) megmutatására törekszik. A kötet rövidebb lélegzetű darabjai leggyakrabban egy-egy felismeréshez jutnak el, következtetéshez, amelynek kimondását önmaga számára fontosnak tartja. Szűkebb vagy tágabb érvényességi körű kérdéseket vet fel és választ, megoldást keres rájuk. A vállalt feladat nagy. Nem csupán azért, mert állandó készenlétet kíván, teljesítéséhez szükséges még mély, alapos életismeret, filozofikus hajlam. Az út végigjárásához inspirációt József Attilától kapott. A nagy előd lírája ösztönző forrás és kútfő Kiss Dénes számára. „Tisztult értelem rácsai mögül kinézve / a tűzfal hát közepén a vörös vércse / nem ágaskodik mint az imént még — / s az udvar sivar kő-edényében / haját mossa a sötétség” — a *Hajnali napló* e szakaszához hasonlóakat lehetne még idézni a könyvből, annak bizonyosságaként, hogy Kiss Dénes mennyire elevenen viszi tovább a kapott motívumokat. Elolvasva a *Röggörgető, Biztató, Aggódó* című verseit, meggyőződhetünk arról, hogy eszközei között fontos szerepe van a játéknak. Utalhatunk itt az ismert szerkesztői üzenetre, amelyben József Attila a játékot a magatartás, az erkölcsi normák, az élethez való viszony szempontjából elemezte. Kiss korábbi kötetében és az *Égi folyó*ban is sok helyütt ír a példadóról. Itt úgy, hogy — az idézett *Hajnali napló* mellett — erőteljes versek sora született a kötődésből (*Föltámadás, Malom, Levelek, Örökös táborozáson, Szó*).

A *Kék kék kék* Dörömből ciklusától a *Hetedhét* Ragok regékjén át a jelen kötet több darabjáig számos példát lehetne sorakoztatni arra, hogy Kiss versvilágában fontos a szerepe az oldottabb formáknak. A nyelvi lelemények beépítése az *Égi folyó*ban kevésbé szembetűnő, noha gyakran szól nyelvünk hajdani állapotáról és gyerekkorának szójátékairól. A játék — akár a szavakkal is — „lehet véresen” komoly. Főként azért, hogy a költő önmagát áldozza fel: „Kaszabolnak ütemek formák” (*Emberi tekintet*). A látszat és a lényeg viszonyulása szempontjából sem közömbös ez az álláspont, amint a *Forgólódó*ban írja: „Játszani-bátszani / halálosnak látszani / ontani-bontani / de sohase mondani / ha nem lehetsz az ami / végzeteket viselő / önsebekkel felelő.”

Bármelyik oldalról közelítünk, szembeötlő, hogy Kiss Dénes nagy terhekkel bir-közik s nem lehet megkerülni a kérdést, érett-e poézise arra, hogy a József Attila-i inspiráció hatására gnomatikusan összegezze élettapasztalatait? Ez számára túlfeszített feladat — írta előző kötetének egyik kritikusa. Legelőbb azt kell világosan látnunk, hogy ez nála visszatérő ihletkör. Vagyis nem egy vagy két nekirugaszkodásról van szó, hanem ismétlődő cselekedetről. József Attila-i hatások pályakezdésétől jelen vannak Kiss Dénes könyveiben. Emellett líratörténetileg igazolt az az álláspont, amelyik nem elégszik meg könnyen teljesíthető dolgok létrehozásával. Mély emberi tartalmakat hordozó művek — nemcsak az irodalomban — mindig úgy jöttek létre, hogy az alkotó *megküzdött* vállalt feladatával. A nyugtalanság, a „szelíd” lázadás karaktervonása Kissnek. *Csontváry*ban azt a művészt látta, aki „egyetérteni nem” jöhetett, s a közvetlen mester, Csorba Győző példája is a „vívó mesterség” megtanulására intette (*Köszöntő Csorba Győzőnek*). Ezek alapján az ismételt nekirugaszkodás inkább üdvözlendő. Ha a megoldásokban vannak is kívánnivalók, az eredmény azt

mutatja, hogy Kiss céltudatosan halad a kitűzött irányba. Feladatát az *Égi folyóban* szinte végsőkig egyszerűsítette: „önismeret — világismerés!”, de ebben — mint látszik — a belső, morális megerősítés és a horizont tágítása párhuzamos, összekapcsolható (*Feladat*). Kiemelendő még, mint a könyv egyik telitalálatos darabja, a *Többlet*. Fölsejlenek ebben is a nagy költőelőd verseinek motívumai, de ezek nélkül is látszik a „nagy kísérlet” a mai világ jellegzetes vonásainak felvillantására, egységbe fogására. A kinagyított költői én súlyos dolgokkal néz szembe; az emberi önpusztítással. Ezzel a tehertétellel megnehezül minden, eltörik a szem „csillagága” (*Földnehéz, Sőtétedésem*), és méginkább szükség van a megerősítő hátországára, a „szülőtáj” üzeneteire (*Halmazállapot*). Önnön helyzetének minél pontosabb felmérése is elengedhetetlen, *Eszembe jutott Ady Endre* című versének befejező soraiban írja: „Ami vagyok hiábavaló / ami lehetnék lehetetlen”. A szembenézés kényszere, a magára szabott feladat azonban új és újabb nekifeszülésre ösztönzi (*Tanulgatom a zuhanásom*).

Az *Égi folyó*val látszatra komorabbá vált Kiss Dénes költészete. Látszatra, mondom, mert valójában a „fekete látomások” segítségével jutott el az önkifejezés magasabb fokára, így tudja az „égi-földi” törvényeket megragadni. Eddig sem törekedett mindenáron harmóniára, de a derű szemlélete áthatotta világát. Ezért izgatják most is az emberre leselkedő veszélyek. Érződik az *Égi folyó* versein az útra bocsátó közösség gondjaival való mély azonosulás, az emberiség sorsáért való felelősségtudat. Fontos állomása ez a könyv Kiss Dénes költői útjának. (*Szépirodalmi, 1978.*)

LACZKÓ ANDRÁS

Nyomozás és leleplezés

LEVENDEL JÚLIA—HORGAS BÉLA „NÉGYKEZES”
ÉS „NYOMOLVASÁS” CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Már a címek is ingerlőek, felcsigázzák az érdeklődést. A *Négykezes* fülszövegén olvashatjuk — mintha már az olvasó tette volna fel — a kérdést: „Mi az? Zongoradarab?” S választ is kapunk, amely tovább fokozza kíváncsiságunkat: „Nem, dehogy. Próza és verses szövegek vannak a könyvben. — És ezek a szövegek egy négykezes koncertről szólnak? — Arról is. De a cím inkább a két szerzőre utal.” Vajon hogy férhet meg mindez: két szerző, vers és próza, együtt és külön írt szövegek egyetlen kicsi, mindössze 128 oldal terjedelmű könyvben? A kötet egységes: összetartják az újra és újra *visszatérő motívumok*, közülük is leginkább a *nyomozás motívuma*.

A kötet első írása *Levendel Júlia* líraian sűrített elbeszélése, a *Boszorkányszombat*, amely egy legújabb sikerét ünneplő filmrendező házibulijának „történetét” mondja el. Ezen az éjszakán egymást régről ismerő értelmiségiek jönnek össze. A boszorkányszombat azonban tragédiába torkollik: az egyik szereplő öngyilkosságot követ el a fürdőszobában. S aztán reggel „egy civil ruhás rendőr csöngetett”, megkezdődik a nyomozás. De nem ez, a valóság szintjén zajló nyomozás teszi érdekessé a könyvet, s mégcsak nem is az, hogy a boszorkányszombat idején két éjszaka üt át egymáson, s hogy az öngyilkosság rejtélyessége emlékeztet egy évekkel előbbi szombaton történt halálesetre — bár az elbeszélő kutatásait a feltoluló emlékekben ez a párhuzam indítja el —, hanem az igazi nyomozás, az, amely már az elbeszélés első pillanatában megindul. Hiszen az elbeszélő azt mondja: „tanúskodnom kellett, bizo-

nyára mindig, mindenütt kellek én is. Így, egyedül, gyakorlott tanúnak". S valóban csak *tanú* az elbeszélő, mert abban a világban, amelyről *vall* — a leggyakrabban előforduló határozók is mutatják —, csak „bizonytalanul”, „esetlenül”, „ügyefogyottan” „téblából”. Egy illúziótlan, kiégettnek, kiábrándultnak mutakozó nemzedék *látletetvé, leplezésévé* lesz a *Boszorkányszombat*, mely nem más, mint egy *tanúvallomás*.

Egy ilyen „történetet” és egy ilyen keserű emlékképeket és álomvilágot is fel-felillantó elbeszélésben helyénvalónak látszik az időt is áthidalni tudó „mozaikos” szerkesztés, még akkor is, ha ez néha átfedésekhez vezet, de a végig egyes szám első személyben írott szövegben néha zavaró a történet követelte objektivitás és a mesélő — emlékező — szubjektívizmusának keveredése.

A novella befejezésében megfogalmazódik a tanú belső igénye-parancsa: „ki kell jönnöm az egészből, amelybe szombat este beszálltam. Ki kell lépnem, kilépni, kilépni, kilépni...” S a kilépés lehetősége: a boszorkányság, a hazug, hamis líraiság helyett a *valóság megfogható líraiságát meglelni!*

Ez a szándék bujkál a kötet középső részét alkotó versekben: *Horgas Béla Szárazföld* című ciklusában is. Az iróniához (öniróniához) vonzó, a groteszkre hajlamos költőnek elég egy mindennapi tárgy is, „mondjuk a gyúrótábla / ...szívünket megejti hirtelen / fölkel az ember éjszaka / a sötétben kikapogatja és örül / hogy rátalált” (*Gyúrótábla*), vagy egy zsiráf „mikor / a színen átszalad, / ennél foghatóbbat / hiába keresnek.” (*Savanna*.) Bármilyen lehet az, amihez ragaszkodhatunk, amiben hihetünk, mert legfeljebb: „Ha nincs, / hát elgondolom.” (*Libalegelő*.) A feszült, mégis derűt árasztó, különös atmoszférájú versek között a legizgalmasabb az a *komolyra vált játék*, melyben tíz megadott szóból (öszvér, pepcesel, nyárfa, mos, forma, elviselhetetlen, cipő, csörtet, fűrés, almazöld) tíz versváltozat születik, hogy az utóiratban megszólaljon a vállalt ars poetica: „Tíz szó elég nekem, hogy az / elviselhetetlen hallgatást / elmossa csörtetve, kavicsokat / csörgetve a fűrészfogas ár, / s a kirágott formákban lángoljon / az élő kakastaréj.” (*Változatok tíz szóra*.)

Hogy a könyv a különböző műfajok ellenére is egységes, azt bizonyítja, hogy Horgas Bélánál is ott a boszorkányszombat (*Dobszerda*), hogy a ciklus nyitóverse szinte rímel Levendél Júlia elbeszélésével: „legfeljebb bűnbak találtatik” (*Nyomolvasás*). Az igazi bizonyíték azonban maga a kötet címadó írása: a *Négykezes*. Ez az önéletrajzi ihletésű darab különös kísérlet. A közvetlenül is hatni akaró művészek nyilatkozhatnak meg itt egy különös formában. A szerző- és házaspár úgy írta meg e szöveget, mint egy partitúrát: az egymás mellett vagy alatt, de mindig párhuzamosan futó szövegek (az eltérő szedés segítségével is megkülönböztethetők) rendkívül izgalmas játékokra invitálnak. Az olvasó háromszorosan fedezheti fel az egyéni létbe s a történelembe visszatekintő nyomozást: az emlékképek, asszociációk sorozatát — előbb Levendél Júlia, majd Horgas Béla tollából, végül e kettőből a harmadikat: a közzét. A két egymáséba simuló életsorsban újra meglelik helyüket az elbeszélésből s a versekből már jólismert motívumok, hogy az „itt és most” állapotát is rögzítő utolsó akkord helyet adjon egy következő kötetnek. (*Szépirodalmi, 1978*.)

*

A másik kötet is egy „nyomozás”, amint azt már az azonos című Horgas Béla-verseket is felidéző kötet cím is hangsúlyozza: *Nyomolvasás*. De jelzi ezt az is, hogy a szerzők olyan műveket is választanak elemzésük tárgyául, amely címében is hordozza az ötletet (Mészöly Miklós: *Nyomozás*), vagy amelyben maga a költő is nyomoz, egy szó „bűné” vagy „alibijét” keresi (Tandori Dezső: *Egy szó alibije*). Az „igazi” nyomozás azonban itt sem pusztán a szó szerint vettben érdekes, hiszen magában az egész kötetben tettenérhető.

A Műelemzések Kiskönyvtára-sorozatban megjelent könyv *hiányt pótol* s ezért kár, hogy kis példányszámban jelent meg. Szükség van erre a könyvre, különösen addig, míg az olyannyira várt középiskolai reformtankönyvek meg nem jelennek.

Az utóbbi 10—15 esztendőben irodalomtudományunk nagyon gyors fejlődésnek indult, de eredményei csak lassan válnak közkinccsé. Ezt a folyamatot gyorsította meg Levendel Júlia és Horgas Béla, amikor munkájukban a 70-es évek elején írott szakirodalmat idézik minden tekintélyelv nélkül, s adják tovább okosan — s ez a legfontosabb — közérthetően. S bár maguk is írók, mégis szerények tudtak maradni: diszkrétan megbújnak az idézetek mögött s magukra csak azzal hívják fel a figyelmet, ahogy az idézeteket válogatták-változtatják, ahogy s amiből gondolatmenetük összeáll.

De mire is vállalkoztak a nyomolvasók? A kötet jó alcímekkel és „margóciókkel” is ellátott hét esszét tartalmaz, melyek a költészet, az irodalom iránt érdeklődő olvasók leggyakoribb s legfontosabb kérdéseire próbálnak meg választ adni. Közülük csak néhány: mit „jelent” egy vers, miben áll a művészet öncélúsága?, szükséges-e az elemzéshez ismerni a vers „történetét” is, létezik-e az úgynevezett „filozófiai” vers?, miben rejlik a műalkotások értéke?, mit érnek a szavak, s honnan ered a XX. századi költő paradox kételye: érdemes-e egyáltalán írni? — Hihetetlenül gazdag e kis könyv, mint e néhány témakörből is látható, s nagy erénye: ennek ellenére sem fárasztó! S bár egy nyomozás minden mozzanata nem lehet tudatos, s az elemzett versek megválasztása itt is esetleges — az elemzések kitűnőek, érdekek, még akkor is, ha néha csak egy-egy szempontot érvényesítenek csupán.

Horgas Béla olyan verseket is vizsgál, amelyek eddig is sok vita alapjául szolgáltak (Petőfi: Szeptember végén, Ady: A fekete zongora) s olyat is, amelyet szinte újra fel kellett fedezni s megérte (Csanádi Imre: Halottvivők). Levendel Júlia a Hamlettől kölcsönzött című esszéjében (*Szó, szó, szó*) a szavak lehetetlenülését, kiüresedését vizsgálja s olyan költői alkotásokat (Tornai József, Marsall László, Tandori Dezső verseit), amelyek e gonddal néznek szembe. Ugyanez a fejezet kitűnő esszéket is felelevenít (Bálint György: A szavak felkelése, Csoóri Sándor: Közéledés a szavakhoz).

S szinte mindegyik fejezetben ott van József Attila is, sőt az egyik közösen írt fejezetnek József Attila kései költészete a közvetlen tárgya. Ez a remek esszé — anélkül, hogy kilógna a kötetből — szerves folytatása lehetne a szerzőpár 1970-ben, József Attila világképéről írott, már akkor is hiányt pótló könyvének (*A szellem és a szerelem*). A *Nyomolvasás* József Attila-fejezete (*Hiába voltam jó, hiába voltam rossz*) azt fejt ki, hogy a költő kései verseiben az önmegvalósítás programjának elmaradása, a teljességigényéből is fakadó csalódása bűnként fogalmazódik meg, de e bűn egyúttal az etikus emberi lét bizonyosságát is jelenti. A József Attila-i költői magatartásformát vizsgáló műelemzések is igen jók, akár a többi fejezet elemzései.

A ritkán olvasható jó műelemző-kötetekhez hasonlóan áll össze e könyv is, mert szerencsésen ötvöződik benne a klasszikus értelemben vett esszé, az irodalomtörténet s a kritika, mégis van néhány olyan mozzanat is, amely kárára van a könyvnek. Kár, hogy a szerzők néha túlságosan is „egyszerűsítenek”, olykor szinte annyira, hogy szándékuk ellenére csak félreértetni sikerül a jelenségeket az olvasóval. Néha túlzónak érezzük a szakirodalmi hivatkozások sokaságát — ez nemhogy segítené, de éppenséggel gátolja az olvasót a szerzők óhajtott „teljes” megértésben. Az nem baj, hogy — mint a szerzők be is vallják — „a tanulságok nem tűnnek eredetinek”, mert ugyanakkor — s ez a fontosabb — hasznosak, de az baj, hogy sokszor tulajdonképpen csak azonos motívumokból építkező művek összehasonlítására vállalkoznak, ráadásul úgy, hogy az összehasonlítás alapja néha pusztán egy-egy rövid részlet. Más-
kor viszont, amikor valóban kitűnő párhuzamokra lelnek, álszerényen „esetlegesnek” mondják jól megválasztott példáikat.

A fenti „hibákat” azonban „elnehezhetjük” a Levendel—Horgas szerzőpárnak, mert igen nehéz feladatot vállaltak. Amit Mészöly Miklós Nyomozás című művéről írtak, az érvényes általában minden irodalmi műre, de érvényes arra a feladatra, csábításkényszerre is, amelyre ők maguk vállalkoztak, amelynek engedelmeskedtek: „A Nyomozás kimeríthetetlen bányaként kelteti magát, az elemző elvieszhet a képek összekötésében, az összeköttetések »leleplezésében«, s alig jut valamire.” Talán ez a

befelé forduló kétely az oka annak is, hogy a kitűnő analízissorozat után, a könyv végén hiányzik az egészret egybefogó szintézis.

A legégetőbb kételyre — „Lehet-e írni egyáltalán?” — Nemes Nagy Ágnestől idézik a szerzők a választ: „...írni nem lehet, de kell... a nyelv bizonyos lehetetlenülése... emberi létünk lehetetlenségeire figyelmeztet”. Erre az alapkérdésre a szerzők maguk is válaszoltak: a *Négykezessel* és a *Nyomolvasással*. (Tankönyvkiadó, 1978.)

SZIGETI LAJOS

Ördögh Szilveszter: Bizony nem haltok meg

Előre bocsátom: nem tudok Ördögh Szilveszter könyvéről úgy írni, ahogy ama egykori kritikus javasolta: kiülni a csillagok alá s nem törődve a környező világgal, csupán magára a műre szegezzen pillantásomat. Ennek két oka van. Az egyik: nem vagyok kritikus, amolyan „céhbeli”. A másik: a szerző iránti személyes elfogultságom. Mai joggyakorlatunk szerint olyan bíróra, aki a „vádlottak padján” ülő delikvenssel szemben személyileg elfogult, nem szabad az ítélet kimondását rábíznai. Én viszont — vállalom.

Ezt az elfogultságot — azok kedvéért, akik ennek okát nem ismerik — röviden meg kell magyaráznom. Első, még gimnazista korában írt műfajtalán művét (Oszályfénykép) én bocsátottam sajtó alá. Mindketten meggyötrődtünk a következő nyektől; én, viharedzett lévén, könnyebben elviseltem, mint a gimnazista szerző. Másodszor akkor gyötrődött meg Ördögh Szilveszter, amikor első könyvére (A csikó) József Attila-díjat kapott. Valósággal „leblokkolódott”. Azt kérdezte tőlem: „Én most mit csináljak? Hiszen ezt a díjat én csak úgy kaptam.” Mivel bizonyítson? — ez volt a dilemmája. Megértettem: jó néhányan kaptak — mert adtak nekik — József Attila-díjat, olyanok, akik azóta úgy süllyedtek el a mi zavaros vizű irodalmi tavacs-kánkban, mint a kő, amely csodálatos módon még hullámokat sem kelt a mélybebukáskor. Ördögh Szilveszter azóta több könyvet írt, egyikkel sem bizonyított — szerintem — igazán.

Amikor ezt a legutóbbit (Bizony nem haltok meg) elibém tette, ráböktem a könyvre s megkérdeztem: „Ez mi?” Arra értettem: novellák, regény? Azt felelte: „Nem tudom.” Meghökken, kérdező tekintetemre így folytatta: „Csak annyit tudok, hogy ez az első igazi könyvem.” Ez a közlés ezúttal engem „blokkolt” le: hát én akkor honnan tudjam, hogy ez mi, ha maga a szerző sem tudja? Hogyan merészelnének véleményt írni róla?

Eloolvastam. Azóta is töprengek: milyen könyv ez? Nem regény, nem novelláskötet — nem lehet egyetlen skatulyába sem beszorítani. Nem szeretem azokat a kritikákat — még ha az én könyvemről írják, akkor sem —, amelyek abban élnek ki magukat, hogy leckeszerűen „felmondják” a könyv tartalmát, meséjét, „sztóriáját”, hogy aztán eljussanak a bizonytalan summázatig. Rendszerint oda, hogy „volt jobb”, vagy pedig: „lesz jobb”. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ha akarnám sem tudnám elmondani a könyv „sztóriáját”, mert ilyen — nincs. Ilyen szemszögből nézve sem skatulyázható. Ennek a könyvnek nincs „sztóriája”.

Mije van hát? Izzása, katarikus hatása, vallomásos őszintesége, olykor önélet-rajzi kitárulkozása (ezt csak az veszi észre, sejti meg, aki a szerzőt, családi múltjával, sorsa háttérével együtt ismeri), van benne továbbá valami sejtelmesen izgalmas történelemírás, persze, nem a voltaképpen vulgarizált, majdhogy azt nem írtam, aktuálpolitizált iskolás fokon, hanem ahogy lenni kéne: a művészet varázsával, igazával megneimesítve. Észrevétlenül beavatva az olvasót a ma is még együttélő három

nemzedék által átélte, sokszor megpördült, megpörgetett legújabb magyar történelembe. Micsoda paraszt- és egyéb sorsok, átélte szenvedések, diadalmak — ezek rendszerint múlandók, szóra is alig érdemesek — kavarognak ebben a könyvben! Akik átélték — tudják, miről beszélek.

Mi tartja össze s mi teszi mégis egésszé, „kerekké” ezt a láthatatlan füzérre rákötött történetláncolatot? Mert végül is igenis, egésszé fűződnek a látszólag egymástól teljesen független sorsok, epizódok, jobb szó nem lévén rá — történetek. Emlékezők? Elbeszélések?

Bevallom, először Boccaccio hatására gondoltam — mit ér ma az olyan kritikus, aki fiatal író művéről szólva, nem kutatja, milyen csillagok, bolygók sugárzásának, együtt- vagy szembenállásának hatására alkot? —, természetesen a Dekameronra, amelyben, mint ismeretes, a firenzei pestisjárvány elől elvonult társalkodók egymástól teljességgel eltérő témájú történetekkel mulatják az időt. De aztán elolvastam, utólag — mert tudván tudom, hogy amikor már kész a könyv, akkor szokták megírni —, a könyv előszavát, melynek itt „Ajánlás” a címe s el kellett hessentenem Boccaccio szellemét. Mert maga a szerző is felidézi, hogy elhessenthesse. „(Mesélni kedélyesen és bölcsen, mint annyi pazar talentum tette. Tíz napon át száz mesét, mint Giovanni Boccaccio! Aki talán hihette még — bár valószínűleg nem hitte már —, hogy a tíz nap, a száz mese, a hét földi tündérlány és a három földi tündérfiú elfeledteti a förtelmes firenzei pestisjárványt. A dögvészt, a sátáni hívságok és az istenes dölyfösségek miatti égi büntetést, az emberi poklot, mely tombolt a városban, nem kímélve ártatlanokat sem...)”

A mi szerzőnk nem feledtetni akar, hanem emlékeztetni. S a sorstörödékek, melyeket elő-előkapar a történelmi avar alól, nem tíz nap, hanem csupán öt éjszaka — mit mondjak egyebet — reális víziói. Egy értelmiségi fiatal házaspár az első este azzal kezdi a kilátástalan beszélgetést, hogy nem szeretik már egymást. „Eltörtünk egymástól.” Öt éjszakán vívódnak, marják egymást, közben — első olvasásra meg lehetőszen szokatlan formai újításképp — elénk borulnak a már említett sorstörödékek, a sorok mögé érezve, a két boldogtalan ember személyes múltjának, származásának, sorshátterének feledhetetlen — mert mintha sav marta volna beléjük —, immár életük végéig megőrzött s épp e vallató éjszakákon előtörő víziói. „Egyszerű történetek, egyszerű fájdalomok” — hangzik el az ötödik éjszakán, a férfi szájából. S a „történet” vége? Idézni kell.

- „Szépen ráncosodik az arcod.
- Neked meg vannak ősz hajszálaid.
- Már nem érdemes elaludni.
- Nemsokára ébred a gyerek.
- Elszívunk még egy cigarettát.
- Most nem bánám, ha föltennél valami zenét, csak halkán.

A fiatalember látja az ablakon át a ház melletti csenevész fácskákat. Némelyik mellett karó.

— A hegedűverseny jó lesz?

A fiatalasszony bólint.

Kívül hópillék szállingóznak.”

Ez lenne a „történet” vége? Nem, erről szó sincs. Ennek a könyvnek, akár az emberi sorsnak — mely még voltaképpen hőseink előtt áll — csak a halállal lehet vége, vagy bizonyára még akkor sem. A könyv befejezése mintha valami megbékélést sugallna, de hát ki tudja, tudhatja, mi vár még erre az emberpárra? S ránk, mindannyiunkra — ki tudhatja? Halálunkkal bizony nem halunk meg. S ezt érzi a szerző is, mi más ok miatt írta volna le az „Ajánlás” befejező sorait így:

„Egyedül maradt szeplőtelen papírjaival.

Most üvegcserepeket kínál meztelen tenyerén. Széttört meséket, melyeknek nem hősök a szereplői.”

Pontosan így van: széttört mesék, nem hős szereplők, meztelen tenyér, rajta üvegcserepek — ilyenekből akár katedrálisok ablakainak szentjeit is ki lehetne

rakni. Hiszen jól tudjuk, káromkodásból is lehet katedrális építeni. Valami ilyesmi történt Ördögh Szilveszter könyvében is.

Szólhatnék kifogásokról is, minthogy ez törvényszerű kritikusi penzum — az itt-ott felbukkanó érzelmességről, némely „széttört mese” megereszkedett színvonaláról —, de minek? A könyvön ez már semmit sem változtathat, ez a könyv úgy érvényes, ahogy meg van írva. És a könyv érvényessége vitathatatlan, s az is, hogy Ördögh Szilveszter ezzel a könyvvel bizonyított. Úgy látszik, ő is úgy van vele, mint más — önmagához szigorú — író: meg tudta ítélni, hogy ez az első igazi könyve. S utána még több is jön talán. Talán? Bizonyosan.

Nem hallgathatom el a könyvet illusztráló Lelkes Istvánnak a könyv „lelkét” megérező remek teljesítményét. (*Magvető, 1979.*)

MOCSÁR GÁBOR

Raffai Sarolta: Legyen krizantém

Kortárs irodalmunkban változatlanul nagy a kis műforma, a novella kultusza. Nem a műfaj és nem a formák, hanem a művekbe fogalmazott valóságanyag és a megformálás minősége adja az esztétikai értéket, a maradandó olvasmányélményt. Raffai Sarolta novelláskötete, a *Legyen krizantém* jelenkorunk változatokban gazdag világából villant fel valóságszeleteket.

A kötet 17 novellájának inkább csak alakjai, mintsem hősei vannak. A szereplők jelzik csupán az egyes társadalmi rétegeket. Irodalmi rangra emelhető történetekből, megfigyelésekből valóság- és élményközelben íródott novellák álltak össze kötetté. A feladat nem könnyű: gondolkodói érvénnyel, művészi hitellel szólni napjaink változásairól, embertípusairól, egyén és közösség átalakuló viszonyáról, rejtett összefüggéseiről. A feladatvállalás dicséretes, de teljesítése csak részben sikerült az írónak. Nem valóságismeretének, hanem a kidolgozás, művészi hitelesítés fogyatékoságainak következménye a hullámzó, esetenként zuhanó színvonalbeli egyenetlenség. Mindez külső jele annak, hogy néha érezhetően elhalványul az igazságkereső szenvedély, az értékelő és ítéző szemlélet. Csak ritkán vonják magukra az olvasó figyelmét az érzelmin túlmutató, szociográfiai érvényű vagy szociológiai vonatkozású élettények, esetek, megfigyelések. A főként klasszikus felépítésű novellákban az egyenes vonalú elbeszélést ritkán szakítják meg idősíkváltások. Erőteljes és egységes, leleplező erejű *A pizsama* című novella. A „kibeszélnék bennünket” félelme vetet a családdal a haldokló családfőnek új pizsamát, de halála után kimosva, kivasalva akarják becerélni, visszaváltani a boltban. Közben az elhunytat irigylik, mert „Csak minékünk kell ügyeskednünk ebben a nyomorult világban.” A vidék, a vidéki kisváros színtere és a jelen síkja adja a novellák tér-idejét. A magánélet, a szerelem intim szféráit pásztázza az írói tekintet az *Egyszeri kalandban*. Egy öregedő vállalatigazgató felvesz a kocsijába egy fiatal, csinos lányt. A banális történet azonban nem szokványosan végződik. A lányt az „egyszeri” hétvégi kalandban célszerűség vezeti: az igazgató révén akar lakáshoz jutni, hogy férjhez mehessen egy őt szerető, hozzáillő munkásfiúhoz. A célhoz választott út azonban zsákutca. A többszörös kudarcból a menekülés sem jelent kiutat, főleg nem megoldást, csupán a gondolati tisztázatlanság tényét, beismerését. A problémafelvetés visszénye azonban rávilágít a fiatalok pályakezdetének gondjaira, az otthonteremtés igényének, vágyának objektív akadályaira, halványan utal arra, hogy a szemléleti bizonytalanság milyen tévutakra, önfeladó, megalázó kompromisszumokba sodorhat gyámoltalanul naiv embereket. Az élni vágyó,

de élni nem tudó emberek ábrázolása határozottabb, személyesebb értékelést kívánt volna. Bár megcsillannak Raffai legjobb lehetőségei, a problémalátás újszerűsége, a láttató erő is nyilvánvaló, de az elbeszél, vázlatosan értelmezett történetből hiányzik a legfontosabb: az írói értékelés bizonyossága.

A gondok, bajok, a magány változatai és fokozatai nem ismernek kor szerinti, nemzedéki tagolódást, sem társadalmi rangot, kiváltságot. Az egykor ünnepelt szépségű színésznő, a hervadó szépasszony illúziókba, emlékekbe kapaszkodik, amíg keserűen rá nem ébred a látszatok tarthatatlanságára (*Lelki nagyság*). Egy megözvegyült idős asszony magánya, társtalansága és esendősége fogalmazódik meg a kötet címadó novellájában (*Legyen krizantém*). A rejtélyszerűen szokatlan címadás magyarázata: az özvegy kénytelen elfogadni a sírgondozó sírásó unszoló ajánlatát, hogy tőle vásárolt krizantémot ültessen férje sírjára, aki egész életében utálta ezt a sírvirágot.

A vidékiség, a kisvárosi kicsinyesség, provinciális értékrend, szokásjog, a társadalmi pozíció és rang fonákságait, árnyoldalait kitűnően ismeri Raffai Sarolta. Ott-honosan mozog ebben a közvéleményformáló középosztályban, ahol az értelmiség is inkább csak réteget, nem pedig a gondolkodásnak, életformának és magatartásnak a minőségét jelenti. Tollhegyre tűzi a közösségellenes, egyéni boldogságot is romboló, antiszociális visszasságokat (*Látogatás, A vén csibész*). A fiatalok élvezői vagy szenvedői szüleik anyagi helyzetének. Létkörülményeik meghatározzák eszményeiket, irányultságaikat, jövőt alakító vágyaikat éppúgy, mint a társkeresés és -választás döntéseit (*Ki érti?*). Rossz előjelű és irányú átértékelés történik a társasági gondolkodásban. A méltóságtartó, felszínes mosoly, a zavarba nem jövő biztonságérzet, a sznob érdeklődés háttérbe szorít olyan emberi erényeket, mint a nyíltság, ügyekért lelkesedni tudó őszinteség, igazságmondó bátorság. A simulékony szürkeség előbbre jut a munkával igazolt, eredménnyel bizonyított tehetségnél, emberi kiváltságnál. A közerkölcs változásai új kérdéseket vetnek fel. Nem a tények, hanem megítélésük dönti el, szabja meg, hogy mi tekinthető magánügynek és mi közügynek (*Bundika bútor*). Összemosódik, egymást igazolja tisztesség és tisztességtelenség. Ki-ki az élet más és más örömeihez ragaszkodva fenntartja jogát a rangból, pozícióból történő ítélkezésre.

Ismerős világot tár olvasói elé Raffai Sarolta. Novelláskötetének megkülönböztető ismérve és érdeme, a *maiság* főként témaválasztásában rejlik. Az elhagyás, a stilizáció művészetét, a felfedezés örömét azonban csak ritkán érezni. Néha úgy tűnik, hogy madártávlatból értékeli a belülről is jól ismert valóság tényeket. A megformálás igényesebb értékteremtő munkát, hatásosabb és személyesebb állásfoglalást követel az írótól. A *Legyen krizantém* bármennyire is napjaink valóságáról szól a jelenkor emberéhez, nem tartozik Raffai műveinek élvonalába, a kortárs próza átlagszintjén mozog. (*Magvető, 1979.*)

CS. VARGA ISTVÁN

Takács József: Nincs válasz

Takács József első regénye — a cselekményét tekintve — lehetne akár krimi is. Bikás Tóth András heves szóváltás közben leszúrja Gunár Kálmánt, a házigazdáját. Miért tette? Tehetett-e mást? A szerzőt — természetesen — jobban érdekli maga az út, amíg a főhős eljut a végzetes mozdulatig, mint a krimiizgalom. Az ügy társadalmi hátterét rajzolja meg, azt a hatalmas tektonikus erőt, amely az elmúlt har-

minc évben sok százezer embert mozdított ki megszokott, ősi életformájából, sodort a falvakból nagyvárosainkba.

Mi okozta a tragédiákat? Az az aszinkron, amely a korabeli gazdasági, társadalmi viszonyok, a paraszti tömegek tudata és a politikai akarat között támadt. Ma már kezdjük érteni, hogy a tudat maga is társadalom- és történelemformáló erő. Elég legyen itt csupán Berend T. Iván vagy Marx György tanulmányaira utalni, amelyekben a gazdasági fejlődés egyik lényeges feltételének éppen a tudást, a tudat fejlettségi szintjét jelölik meg. Visszatérve Takács József regényére: Bikás Tóth András az apja földjén gazdálkodik. Már felnőtt ember, megérte a világháborút, de még nem önálló. Hogy eleget tudjon tenni a beszolgáltatási kötelezettségeknek, telente Budapestre megy dolgozni. A téeszbe azért nem lép be, mert nincs saját földje, amit bevihetne. Úgy érzi, hogy fölöslegessé vált a szülőfalujában, ezért elhatározza, hogy családjával együtt a fővárosba költözik. A regény legmeggrázóbb oldalai ezek, amelyeken Takács József magát a töprengést, őrlődést, a főhős elhatározásra jutását, majd a saját házrész lebontását, a falutól való végsőnek szánt búcsúját írja le. Tóth Andrást minden a faluhoz kötne. Értelmes és szorgalmas parasztember, aki szereti és érti is a földet, az állatokat, ezt az őseitől tanult életformát, szakmát. Úgy gondolja, hogy ez az életrevalóság kisegíti majd a városban is, gyökeret tud verni. Nem látja, mert nem láthatja előre, hogy a külvárosi sutfniban, amit a sógorával együtt „pofoz ki”, eleve csak redukáltabb életet élhet, amely még akkor is meggyötörné, ha nem lenne számára minőségileg új. A konfliktust tehát már eleve önmagában hurcolja, s előbb-utóbb akkor is tragédiához vezetne, ha külső erők (lásd: Gunár Kálmán, a háziúr) nem éleznék tovább. Tóth András dolgozik összeszorított foggal, s a létminimummal is beéri abban a reményben, hogy majd telket vesz, házat épít: ismét a maga ura lesz. Takács József árnyaltan ábrázolja, hogy mi mindenről le kell mondania eközben: a jobb falatoktól a szerelemig (egyetlen összezsúfolt szobában nő fel a három gyerek...), az emberi önértéig. Mert nem elég a testi, fizikai nyomorúság, környezete még csúfolja, állandóan sértegeti is „a falusit”, őket okolva a közellátás hiányosságaiért, az elviselhetetlen zsúfoltságért. A konfliktust végül is a fia élezi és robbantja ki, aki beleszeret a házigazda unokájába. Normális körülmények között ez, a fiatalok szerelme mindkét család öröme lehetne, de így, ebben az összecsúszásban, alá- és fölérendeltségben a gyűlölség forrása lesz. Gunár Kálmán, a nyugdíjas vilamoskalauz kivagyiságában rangon alulinak tartja, hogy imádott unokája egy „gyüttment” falusi fiáé legyen. Tóth Andrásék tehát csak a rossz bor mellett, a kocsmában találnak, ha nem is felejtést, de pillanatnyi oldódást a megoldhatatlannak érzett egzisztenciális, erkölcsi, családi gondok nyomása alól. Emberségében, önértékében érzi — jogosan! — megsebezve magát, s tehetetlenségében fogja meg a bicskáért nyúló sógora kezét. Úgy lesz gyilkossá, hogy maga sem érti, mi is történt vele. Csak később, már a büntetését töltve gondolja át újra és újra. Életét értelmetlennek tartja, be is ugrik a kútba, még mielőtt szabadulna, mert a fia „elárulta”: végül is elvette Jusztinkát, Gunár úr unokáját. Az élet meghaladta, átlépett rajta. Így érzi a hős, s Takács József nagy együttérzéssel, már-már vele azonosulva ábrázolja ezt a sorsot.

A teljesítményt, a regényt még akkor is elismeréssel kell fogadnunk, ha van kritikai észrevételünk is. Gondolunk itt például az egy szálon futó cselekmény néhány következetlenségére, a jellemábrázolás árnyalatlanságaira. Mert Takács József éppen arra a rétegre irányítja a figyelmet, amelyet „szubkultúrának” nevez Hatvani Dániel egyik tanulmányában, amelyről mind ez ideig nagyon keveset mondott el irodalmunk. Érdemtelenül és igazságtalanul, mert végül is ők építették, építik városainkat, hogy nekik csak a külvárosaink mosókonyháiban, sutfnijaiban jusson hely... Ideje, hogy legalább az irodalom igazságot szolgáltasson nekik. Takács József regénye szerény, de megbecsülendő törlesztés ebből az adósságból. (*Magvető, 1978.*)

HORPÁCSI SÁNDOR

Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor indulása

Aligha van ismertebb s elismertebb magyar tudós Kőrösi Csoma Sándornál. Azt hihetné az ember, hogy róla aztán se újat, se többet nem igen lehetne mondani. Csetri Elek könyve azonban alaposan rácsáfol mindkét hiedelemre. Úgyannyira, hogy a könyvet letéve az az ember érzése, hogy ez idáig igazából nem is ismertük Csomát. Se az embert, se a tudóst. Hogyan éri ezt el Csetri? Mindenekelőtt úgy, hogy mikroszkopikus precizitással rekonstruálja azt a szellemi klímát, azt a társadalmi és tudományos mentalitást, amiben Csoma nevelkedett s útnak indult. Ez a modern mikro-mentalitástörténeti szemlélet vetíti aztán elénk az új Csoma-képet; ez a szemlélet — melyet a kolozsvári történész kör teremtett meg s dolgozott ki — érteti meg először (mint egykor Benkő Bolyai-könyve) az addig „különös”-ként ünnepeltben a lényegét. De haladjunk szép sorjában, a recenzió szabályai szerint.

Körös lakossága Csoma születése idején 400 fő lehetett. Csetri gondosan leírja, az éghajlattól a viselkedést előíró szabályokig, hogy mit jelentett egy ilyen katonai határörvidéki székely falucskában gyermekeskedni, ahol „szabályozottság uralkodott a szokásokban is, és a szigorú rendtartás felett a faluszéke, katonai és egyházi hatóság őrködött. A szokásszegő, a törvényrontó mindig számíthatott a büntetésre; igaz, hogy azt a paraszti bölcsesség mindig józanul mérsékelte”.

Szigorú szabályozottság és józan mérséklet bőségesen dokumentált örökségével indítja Csetri a gyermek Csomát. Várolja a kis család részletesen megrajzolt s új adatokkal pontosított képe köré ama nagyobb emberi közösségét is, amely bár nehéz s gyakran távoli idegen országokba kényszerítő katonai szolgálattal sújtottan, de egyéb szolgálai terhektől mentesen, maga formálhatta életét s teremthetett magának megélhetést kemény munkával a kedves hazai tájon. S külön, nagy gondot fordít rá, hogy a legkülönfélébb források alapján rekonstruálja Körös — és általában egy ilyen kicsi kálvinista székely falu — iskolaviszonyait. Vizsgálódásai önmagukban is elsőrendű és meglepő eredménnyel járnak: menő magyarországi művelődéstörténet-írásunkból megszokott teljes falusi iskoláztatási parlag helyett már a XVII. század végétől egy tán kezdetleges, erősen a helyi mester szakmai és erkölcsi kvalitásaitól függő, ám a XVIII. század második felében — az enyedi kollégium és a felvilágosodás kettős hatása alatt — egyre szervezettebbé, szakszerűbbé és ellenőrzöttebbé váló elemi oktatás körvonalait tárja föl. Módszeréből következik, hogy sikerül kiderítenie, kik tanították valójában Csomát, s azt is, hogy mit tanulhatott tőlük. „Nekik tulajdonítható az érdem, hogy Kőrösinek sikerült a nagyenyedi kollégium küszöbét átlépnie. Kőrösi minden tehetsége és kitartása talán kevés lett volna, ha nincsenek mellette ezek a derék falusi tanítók, akik oktatták-nevelték, serkentették-segítették az elemi iskola elvégzésében, s bizonyára a továbbtanulásban is. Abban, hogy tudásának megvetették alapjait, amelyre bizton épülhetett a tudománynak az a sziklaszilárd épülete, amelynek falait az enyedi kollégiumban és a göttingai egyetemen rakta fel.” Értsük meg jól a szemléletváltozást: a parlagból, a semmiből soha és sehol nem nőhetnek ki akkora tudósok, mint Kőrösi vagy a Bolyaiak; a legfényesebb tehetség sem bontakozhat ki többé-kevésbé szakszerű és szervezett gyermekkori gondozás nélkül. Ahol Kőrösiek és Bolyaiak vannak, ott kell funkcionáló elemi iskoláztatásnak lenni, s nem is akármilyennek. A kolozsvári történész kör munkái s tapasztalatai alapján Csetri Elek tudta jól, hogy mit kell keresen, s csakugyan meg is lelta a forrásokban.

És hasonló szellemben, csak sokkal bőségesebben és részletesebben számol be a nagyenyedi kollégium — egyébként a falusi kálvinista iskolákkal ezer szálon összefüggő — életéről. Életéről és nem oktatási s mégcsak nem is nevelési rendszeréről, hiszen a kollégium — a debrecenihez hasonlóan — sokkal több volt holmi oktató-és nevelőintézetnél. Márcsak széles körű önkormányzata s önálló gazdálkodása miatt is; hisz a kollégium működését nagy és szakszerűen kezelt gazdasága garantálta;

nemcsak a tanárokat fizették a jövedelméből sokkal jobban mint Erdélyben bárhol, de a diákok többsége is részben vagy egészen a kollégium költségén tanult. Másként miként is jöhettek volna csapatostul messzi székely falucskák szegény kicsi legénykéi, hogy gyakran csak 15 év múltán menjenek haza, kész férfiként? Otthonról nem kaptak semmit, nem is várhattak, a kollégium tartotta őket. De nem ingyen és nem is teljesen. Szolgadiákként gazdagabb, fizető társaik mellé osztották be őket. De ez egyáltalában nem azt jelenti, hogy holmi személyes szolgaként egy „gazda” kényekedvénnek lettek volna kiszolgáltatva. Szigorú szabályzat írta elő kötelességeiket, amik majdnem teljes egészében a közös rend fenntartását szolgálták, s ez alól a közösségi munkák alól — mint takarítás, fahordás, fűtés, cipőfelvétel és így tovább — mentesítették gazdagabb, fizető társaikat, akik különben mindig kevesebben voltak a szolgadiákoknál. A diákság hierarchiájában a szolgadiákok vezetői egyébként is magosan állottak s nagy tekintélyt élveztek, s a kollégium nagy gazdasági vállalkozásának irányításában is fontos szerep jutott nekik. A nagy diákköztestársaságban nem származás és vagyon, hanem tehetség, szorgalom, s — mint minden emberi közösségben — a többiekkel kijönni tudás határozta meg az egyének helyzetét.

A kollégiumot „két évre megválasztott rektorprofesszor kormányozta, tanártársai, a *professoratus* segítségével. Az alsó osztályok tanításának ügyét a *pedagogarcha* (tanvezető) irányította, ő nevezte ki és ellenőrizte az osztálytanítókat, ő vette fel a tanulókat, ő osztotta be őket tudásuknak megfelelő osztályokba. A *professoratus* döntött a tanulók és diákok ösztöndíja dolgában, határozott fegyelmi ügyekben. Azonban a »köztársaság« demokratizmusának jegyében az iskolaszék, a *sedria* ülésein részt vettek az ifjúság képviselői is, az ún. jurátusok. Közülük a diákság általános szavazattal választotta a két *officialist*, a *seniort* és a *contrascribát*. Ők voltak a belső rendtartás felügyelői, a diák-societas vezetői. A senior, mint számadó gazda, a diákság előjárója biztosítja a közjavak méltányos elosztását a tanulóifjúság között. Segédje az ellenőr vagy *contrascriba*, aki főleg a fegyelem ügyét tartotta kezében. Munkájukban segédkezett nyolc esküdt felügyelő (*juratus assessor*) és a *notarius*, akik a rektorprofesszor elnöklete alatt, két professzorral együtt alkották a *sedriát* vagy iskolai tanácsot. A tisztségviselők sorában találjuk a *classisok*ban oktató kilenc *publicus praeceptor*t vagy köztanítót, azután a *neutralistákat* és a szolgák *praeseseit*. A hetenként kijelölt *oconomus* (»szeres«) tartotta fenn a házirendet. Ugyanúgy meg volt határozva a többi szolgálatos diák hatásköre.” Az enyedi diák — szolga és fizető — tehát egyszerre tanult kemény munkát és demokráciát. Demokratikus intézményekben szükekedő, feudális terheket cipelő társadalomban aligha hangsúlyozható eléggé ennek a jelentősége. És éppen ez magyarázza, hogy „a kollégiumi életnek varázsereje volt, s szelleme egységbe forrasztotta az enyedi diákokat”.

Csetri azonban ügyel, nehogy idealizálja a diákéletet. „Az iskolai »köztársaság« tanulóinak hétköznapjai elég sanyarúak voltak, és félig klastromi, félig táborigényű életrendhez és fegyelemhez való alkalmazkodást követeltek.” De valahogyan még ez is javukra fordult: „... a kényelmeskedés helyét a szorgalom és az életrealitás vette át, s így sok talpraesett ember került ki a kollégium falai közül.”

A társadalmi s szellemi háttér rajza azonban egyáltalában nem ahhoz kell Csetrinek, hogy megpróbálja belőle „megmagyarázni” Csoma jellemét vagy éppen nagy tervének megfogalmazását. Mindent, amit Csomáról ír, közvetlen adatok tömegével támasztja alá, közöttük nagyon sok újjal és általa megtalálttal. Éppen így helyesbíti azután számos részlet tekintetében az eddigi Csoma-képet, mintájaként és nagy nyereségére a Csoma-filológianak. De Csetri Elek, mai történészül, tudja jól, hogy életrajzi és filológiai adatok mégoly gazdag részletei sem elegendőek soha az egykor valóban élt ember megközelítésére. „Ehhez abból az elvből kell kiindulni, hogy az a sokféle tudás, érzelmi reakció, álom, képzelgés, rítus, jogi maxima, megegyezés, átvett eszmék ötvözete, ami az egyéni tudatot összeenyvezi, és amitől a magukat legfüggetlenebbnek képzelő elmék se tudnak soha teljesen megszabadulni; szóval, hogy az a többé-kevésbé zavaros, többé-kevésbé logikus világlátás, ami mindig színezi az emberek cselekedeteit, vágyait és elutasításait másokkal való viszonyaikban, nem

különálló elemeket képez, hanem szoros összetartozás egyesíti valóságos struktúrává. És méghozzá ez a struktúra nem izolálható más struktúráktól, amelyek meghatároz-
zák és amelyekre visszahat.” A mentalitástörténeti módszer francia mesterének idé-
zett szavaival jellemezhetjük tán legtömörebben Csetri Elek eljárását, ahogyan hősét
hatások és visszahatások változó körein át követi a rendtartó székel falutól a göt-
tingai univerzitásig. A hosszú úton érthetően központi szerep jut a nagyenyedi kol-
légiumnak, hiszen itt dőlt el... Azaz dehogy. Csetri Elek éppen azt dokumentálja
rendkívüli gonddal, hogy mennyire *nem* érvényesek az efféle egyszerűsítő kauzalista
megközelítések. Jó okkal hangsúlyozza annyiszor, hogy bár az érett fővel Göttingába
érkező Csoma nem várt sokat a híres egyetemről, az ott eltöltött két és fél év mégis
nagyon lényegesnek bizonyult életében. Nem vagy nemcsak nyelvismeretének s tár-
gyi tudásának gazdagítása miatt. Nem is csupán a korszerű tudományos szemlélet s
módszer közvetlen, gyakorlati megismerése miatt. Mégcsak nem is a személyes kap-
csolatok inspiráló bővülése miatt. Göttingában Csoma váratlanul beleszóppent egy
világba, mely ezer szállal összefüggött az enyedivel, mégis fundamentálisan külön-
bözött tőle. És itt újból nem az a lényeg, hogy Csoma mit vett észre vagy mennyit
tudatosított ebből a különbségből; Csetri sokkal jobb történész annál, hogysen ezen
a téren akár mégoly megalapozottnak látszó föltevésekbe bocsátkozzék. A rendkívüli
gonddal (és tán a ténylegesen is szebbre) megrajzolt Göttinga-képből mi vesszük
észre hirtelen s látjuk meg világosan Enyed inspiráló erejét s egyben inherens kor-
látait Csoma hatalmas vállalkozása szempontjából. Megértjük, hogy ez nem maga-
sabb és alacsonyabb rendűség kérdése; nem is áthidalhatatlan kulturális és szellemi
különbségekről van itt szó, hanem lényegük — és céljaik! — szerint különböző
struktúrákról. Az enyedi ábránd, mely oly jól illeszkedett a kor divatos őskeresésé-
seibe, Göttingában terelődik tudományosan körvonalazható nyelvészeti és etnogeog-
ráfiai keretekbe; „Kőrösi Csoma Sándor életében Göttinga igazi aranykor volt, ahol
felkészülése-tudása európai színvonalra emelkedett. Nem sokat várt tőle, de annál
többet kapott az itt töltött két és fél esztendő alatt.” Módszeréhez híven Csetri mik-
roszkopikus gonddal rekonstruálja, melyik tanárától mit kaphatott; illetve inkább
azokra az interferencialéhetőségekre mutat rá, amik Csoma nagy tervei és a götting-
gai tudományos élet egésze között keletkezhetnek; beleértve a kiváló könyvtárat és a
városon kívüli szép sétákat. S így aztán ezek a fejezetek — csakúgy, mint az enye-
diek — az egész magyar művelődéstörténet szempontjából alapvetőek, hiszen a göt-
tingai évek szellemi életünk számos képviselőjénél megtalálhatók; Csetri néhányu-
kat, Csoma ottani diáktársait részletesen be is mutatja. S éppen ebben a részletesen
megrajzolt, jól képzett értelmiségi skálában emelkedik aztán ki Csoma jellemének,
nyelvi géniuszának és felkészülésének igazi rendkívülisége, mely immár nem egy el-
maradott és barbár szellemiségű nép körében föltűnő üstökös isteni csodája többé,
hanem a lángelme mindig és mindenütt szükségképpen nagy ritkasága. A ritkaság
beilleszkedése az adott társadalmi és mentális struktúrákba azonban óhatatlanul
konfliktusokkal jár; Csoma nagysága nem utolsó sorban éppen abban rejlik, hogy
bátran, tiszta fejjel realizálta és megoldotta ezeket az összeütközéseket, akár fájdal-
mas szakítások árán is, mint amilyen szeretett Enyedétől vett búcsúja volt, ahol
egykor a nemzeti ábrándot melengették ugyan, merész tudományos tervekben kon-
kretizálódó elképzeléseit azonban már sem megérteni, sem támogatni nem igen tudták.

Mégsem indult Csoma honi támogatás nélkül útjára; Csetri könyvének egyik
újsága és nagy érdeme éppen az, hogy teljes egészében föltárja a Döbrentei és az
Erdélyi Múzeum körül tömörülő kolozsvári tudós kör kapcsolatát a Göttingából haza-
tért s nagy útjára készülődő kutatóval. Szokásához híven, egyénekre lebontva, mik-
roszkopikus részletességgel elemzi a tudománypártoló Kenderesitől a naplőrő Gyulai
Lajoson keresztül Gyarmathi Sámuelig a kör tagjainak viszonyulását Csomához s
nagy tervéhez; érthetően a nyelvtudós Gyarmathira fordítva legnagyobb gondot.
Gyarmathi — úgyszintén Göttingában érlelődött — vizsgálatainak évszázaddal ké-
sőbbi kifejlődéséből visszatekintve vonja meg azután Csoma nagy tervének s kutató-
munkájának mérlegét: „Ha Csoma hiába kereste a magyar őshazát Belső-Ázsiában,
a magyar nép őstörténetét, egész kultúráját és hitvilágát a vele érintkezésbe került

népek ezer szállal kapcsolják Kelethez, valamennyiökhöz a közös eurázsiai múlt emlékei fűzik. S az orientalisztika, melynek Csoma egyik megalapítójává vált, e kapcsolatok megismerését értékes eredményekkel gazdagította.” De éppen ebből a teljesebb perspektívából látszik nagyon szépen, hogy nincsen két Csoma: egy ködképeket kergető romantikus őskereső és egy józan orientalista. Nagy vállalkozását Csetri a kor eszmeáramlataiba ágyazva egységes gondolati egészként értékeli. „A múlt kutatása, a nemzeti történet iránti érdeklődés a kor levegőjében volt... A korszak embere a múlt dicsőségét lázasan kereste, s a gondolat megannyi érzést, tervet és álmot kellett fel lelkében. A szélesebb távlatok fókuszában elhelyezkedő Göttinga azonban rávezette Csomát az egyetemes összefüggések vizsgálatának eszméjére, ami annál könnyebb volt, mert Enyednek a protestáns Közép- és Nyugat-Európát járt professzorai hasonló gondolatok befogadására lelkét amúgy is fogékonyra tették... Így forrott össze Csoma célkitűzéseiben a sajátos nemzeti az emberiség illuminista vágyával, általános, egyetemes szolgálatával a még nem ismert dolgok felfedezésére.” Egy rövid *Postscriptum*-ban Csetri Elek még összefoglalja a tudós orientalista útjának főbb állomásait s eredményei nemzetközi visszhangját, tömören, de úgy, hogy kitetszik belőle: Csoma nemcsak a legáltalánosabban ismert — és elismert — magyar tudós, hanem a „legeurópaibb” is abban az egészen konkrét értelemben, hogy a kor aktuális tudományát művelte a legkorszerűbb szemlélettel s maga által megteremtett módszerekkel; hiszen a kor Humboldtától Darwinig éppen az ilyen nagy „excentrikus” utazók kora volt, ők jártak akkor a tudomány élén, mindenütt. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert ugyanez az ízig-vérig európai magyar tudós egyben s egyedülként népmesehőssé is vált. Csetri Elek ezzel a népmesével fejezi be könyvét — s ez a befejezés nem szimbólum, hanem igazolás — mely Csoma alakja körül halála után szülőhazájában kerekedett. „A népmese Csoma Sándora már diákkorában, tizenkét évesen, »a legnehezebb nyelvet huszonnégy óra alatt meg tudta tanulni«. Az útközben talált jó királytól »nem kaphatott volna drágább ajándékot«, mint »aranyos könyvet«, melyben »az egész világ nyelve le volt írva«. A mesés hős útja Egyiptomba visz, ahol a királyt »bölcs beszéde által« úgy megnyeri, hogy az 400 arannyal ajándékozza meg. Csoma nagy nehezen elfogadja, de hazaküldi »szegény szülőinek és rokonainak«. A mese aztán tovább indítja hősét Ázsia felé, hogy »fölkeresse azt a helyet, ahol a legelső magyar ember született«. De nem érte el célját. Sok, »millió mérföldnyire«, utazott, temérdek földön, kutya- és farkasfejú emberek országán át és éppenséggel a világ végére jutott. Ott aztán elaludt örökre, mert aki a világ végére ér — saját élete végére is ér. Aztán az »ősz lélek Csomát szépen eltemette és megsiratta; a tenger hullámai őt mai napig is siratják.«” (*Kriterion*, 1979.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Kicsi Antal: Tompa László

Mind gyakrabban örvendezhetünk azon, ahogy a romániai magyar szellemi élet számot vet a maga irodalmi hagyományaival. A Korunk- és az Erdélyi Helikon-kutatás mellett számos írói monográfia, így Vita Zsigmond Áprily Lajosról, Izsák László Tamási Áronról, Varró János Kós Károlyról, Marosi Péter Salamon Ernőről és Sóni Pál Nagy Istvánról írott könyve jelezte, hogy a két világháború közötti nemzedékek sorsának és munkásságának feldolgozása is sorra került. Kicsi Antal Tompa Lászlóról írott monográfiája is e rokonszenves és fontos vállalkozások közé tartozik. Nem első munkája, 1969-ben jelent meg Kováts Józsefről, a „második erdélyi nemzedék” sokat ígérő s korán meghalt elbeszélőjéről készült pályavázlata.

A Tompa László írói működését feldolgozó monográfia hiányt pótol, hiszen a széles körben ismert erdélyi költőről néhány baráti emlékezésem és értő esszém (Kuncz Aladár, Vita Zsigmond, Németh László, Molter Károly, Tamási Áron és Szemlér Ferenc írásain) kívül nem jelent meg méltó összefoglalás. Pedig Tompát valaha a nagy költői „triászban” emlegették, Áprily Lajossal és Reményik Sándorral együtt, s a transzilván örökség iránt támadt újólagos érdeklődés idején költészetének ismét vonzása van. Költészetének és emberi sorsának, amely annak példáját adta, hogy a szűkösebb „vidéki” körben is teremthet valaki messzire látó és ható költői művet, és alakíthat ki olyan magatartást, amelynek az emberi egyetemesség igénye ad erkölcsi erőt. Tompa László álmos és mozdulatlan kisvárosban: Székelyudvarhelyen töltötte el szinte egész életét, amelyet fiatalsága idején, még az első világháború előtt, Szabó Dezső rövid ideig tartó tanári „vendégszereplésén” kívül alig kavart fel más szellemi izgalom. Korán kezdett verselni, mind életkorát, mind költői fellépését tekintve a Nyugat „nagy nemzedékének” kortársa volt. Csakhogy amíg Babits, Kosztolányi és Juhász a Négyesy-szemináriumon ismerkedett a századvég modern költőivel, neki teljesen egyedül, magára hagyatva kellett tájékozódnia, mesterek után néznie. Vajda János, Reviczky Gyula és néhány német költő: Richard Dehmel, Gottfried Keller és Theodor Storm voltak ezek a mesterek. Tompa kétségtelen „lépeshátránnyal” indult el a költészetben a fővárosban élő és tanuló pályatársai mögött.

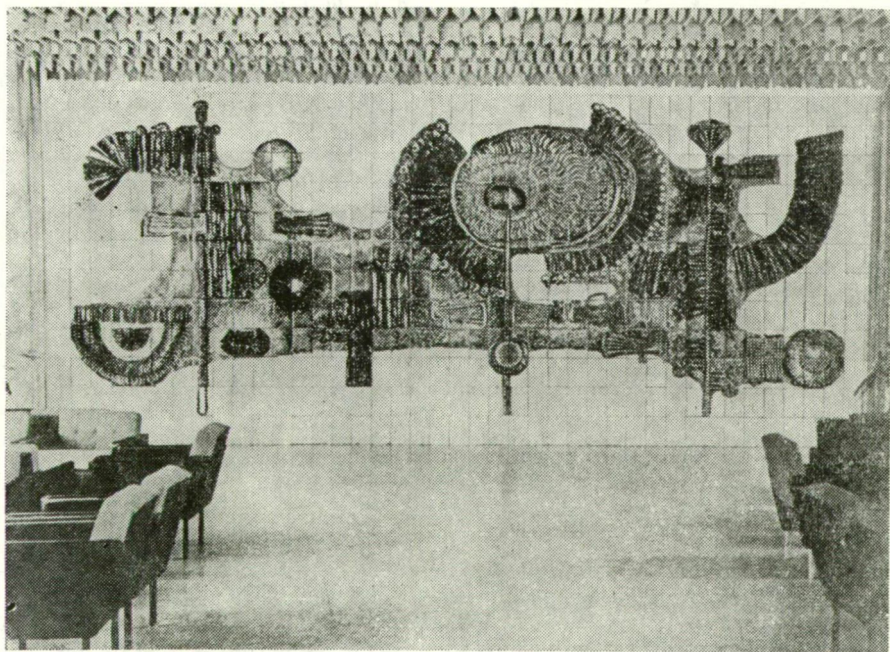
Ismeretlen „vidéki” verselő volt egészen az 1918-as nagy történelmi fordulatig. Ekkor nyílt előtte tér, az erdélyi irodalom „hőskorának” nagy irodalmi forrongása idején, midőn lelkészek (Makkai Sándor), orvosok (Bárd Oszkár), ügyvédek (Karácsony Benő), építészmérnökök (Kós Károly), tanárok (Áprily Lajos) és gyógyszerészek (Sütő Nagy László) voltak kénytelenek felelősséget vállalni egy magára maradt népi kisebbség kultúrájának és nemzeti tudatának további sorsáért, ragadtak tollat, alapítottak nyomdát, kiadót, folyóiratot. Tompa Lászlónak is fel kellett cserélnie a vármegyei főlevéltáros biztonszágot ígérő állását a Székely Közélet című hetilap szerkesztőjének igencsak bizonytalan státusával. Mint polgár, kétségtelenül sokat veszített, mint költő, magára talált. Híres verseiben: az *Új Dévavár épül*, a *Ne félj!*, az *Erdélyi télben*, és a *Lófürőszítés* soraiban valóban sikerült kifejeznie egy közösségi tragédia és egy irodalmi sorsvállalás súlyos élményeit. Költészete mintegy felnőtt a történelmi feladathoz, mély zengéssel szólalt meg benne a felelősségtudat, a hűség a szülőföld, az anyanyelv és a nép iránt. A korai alapra, amelyet a századvég költészetének hatása rakott, ráépültek a modern magyar líra, különösen az Ady-vers vívmányai, eredményei. Kevés költőnek sikerült úgy tanulni Adytól, hogy nem a nyelvet és a stílust, hanem a költői morált és a szimbólumteremtő képzelet működését tanulta el. Tompa László ilyen módon lett Ady követője, különösképpen súlyos történelmi és erkölcsi szimbólumaiban.

Költészete abba a körbe tartozott, amelynek vezérlő csillagát a transzilvánista ideál jelölte meg: az erdélyi történelem mély átélése, az erdélyi népek egymásra utaltságának tudata, az erdélyi táj, nép és hagyomány iránt érzett mélyeséges, de korántsem hivalgó szeretet. Erre a népi fogantatású transzilvánizmusra utal Kicsi Antal is, midőn Tompa költészetének „tisztá humánumára” hivatkozik, és verseiben a szociális érzékenység számos jelére figyel. E „tisztá humánum” azzal a „kisebbségi humanizmussal” rokon, amelyet Kós Károly, Kuncz Aladár, Reményik Sándor és Dsida Jenő is kifejezett, s amelyet más módon, más közegben Fábry Zoltán és Gaál Gábor hirdetett. E humánum révén vállalhatott szerepet Tompa László a nemzeti irodalom haladó törekvéseiben, vehetett részt a háborús évek során a szellemi ellenállásban, és lehetett része a felszabadulás után a romániai magyar irodalom újjászületésének eseményeiben.

Kicsi Antal monográfiájának talán legfőbb érdeme, hogy e tisztá gondolkodású, áldozatos sorsú költőgyéniséget állítja előtérbe. Őt keresi és találja meg a poétikai vizsgálódásban, a verselemzésekben is. Teljes képet ad, nemcsak Tompa László költészetét dolgozza fel, hanem irodalomszervező munkáját, újságírói tevékenységét,

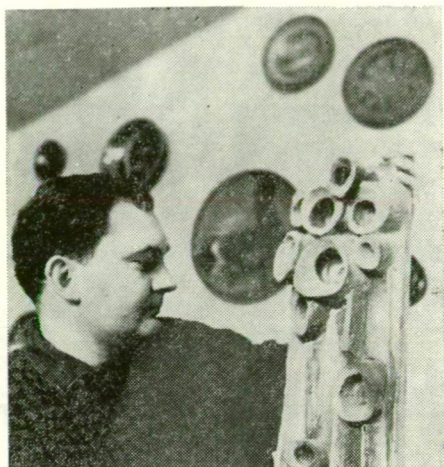
prózáját és műfordításait is. Nagy filológiai apparátussal dolgozik, értékes anyagot hozott felszínre az udvarhelyi Tompa ház gyűjteményéből: leveleket, feljegyzéseket, újságcikkeket. Nemcsak a költőről kialakult képet tudta gazdagítani, hanem a két háború közötti nemzeti irodalomról való ismereteinket is. Hasznos az a bibliográfia is, amely a könyv függeléke gyanánt a teljesség igényével gyűjti egybe az erdélyi költő munkásságának adatait. (*Kriterion*, 1978.)

POMOGÁTS BÉLA

VÉGVÁRI GYULA MUNKÁJA

MŰTEREMLÁTOGATÁS

Végvári

Gyulánál

ANYAGMEGMUNKÁLÁS

(A szürkésfehér színű, külföldi tűzálló agyagot saját kiegészített és őrölt anyagával soványítja Végvári Gyula. Mindaddig, amíg formálható, alakítható, gyúrható marad. Ez a keverékanyag rücskös, képlékeny massa. A benne található darabos agyag-szemcsék akadályozzák meg, hogy a nagyméretű elemek égetéskor elrepedjenek. Ezek vezetnek el az anyag belső mozgásának, feszültségének erejét. Ebből az agyagból úgynevezett szalagfölrakásos technikával készíti nagyméretű köztéri munkáinak elemeit a keramikumművész úgy, hogy ezek az elemek egymáshoz kapcsolódva statikailag is bírják a terhelést. Hiszen egy-egy nagy munka öt-hat mázsás elemekből áll. A részeket belül saját anyagából készült bordázat tartja, merevíti...)

— Karcag, ahol 18 éves korodig éltél, és Hódmezővásárhely, ahol a főiskola elvégzése után otthonra találtál, a magyar fazekasmesterség, parasztkerámia két fontos központja. Mit hoztál a karcagi tarisznyában, s mi várt itt, Vásárhelyen?

— A nyolcadik osztály elvégzése után a karcagi gimnáziumba kerültem. Nem voltam éppen eminens tanuló, hiányzik belőlem a memorizálás képessége. S mivel az ottani tanítás, komputer szemléletű pedagógia erre épült, nemigen tudtam megbarátkozni a tantárgyakkal. Rajzolni viszont nagyon szerettem és meglehetősen gazdag képzelőerővel rendelkeztem. A kezemet akkor Szász Béla nevű magyartanárom fogta meg. Egyszer elvitt a Karcagi Aggáipari Szövetkezetbe, s arra biztatott, hogy gyúrjam, formáljam az agyagot. Modellek és valódi szobrok híján a magyarkönyv végén levő szoborfotókról kezdtem másolatokat készíteni. Izsó Miklós Táncoló parasztjának általam készített agyagfiguráját ma is őrzi Szász tanár úr. Nyaranként, még főiskolás koromban is, Kántor Sándor híres fazekasműhelyében dolgoztam.

— Borsos Miklós és Gádor István növendékeként végeztél az iparművészeti főiskolán. Mire készített föl akkor ez a műhely?

— Borsos Miklós idején az iparművészeti főiskolán igazi műhelyszellem uralkodott, tág horizontú, nyitott világlátást biztosítva. A lehető legközelebb férközhettünk az anyaghoz, s én, mint keramikusnövendék, nemcsak az agyagot próbálhattam ki, hanem rendszeresen bejártam a szemközti ötvösműhelybe. Borsos Miklóstól komplex

művészetszemléletet tanulhattunk, mely magába ötvözte a klasszikus ideált, a konstruktív szemléletet és a legmodernebb törekvéseket. Sok mindent megtanultunk, ám tulajdonképpen semmit sem. Hiszem, hogy egy-egy művészi birodalomnak birtokbavételéhez kevés egy emberélet. Sosem lehet teljességében megtanulni, csak megszeretni, vallatni, kísérletezni lehet. Gondoljuk csak el, micsoda hatalmas út rajzolható fel a kerámiában, a cserepeket és csirkeitatókat készítő fazekasoktól a modern térplasztikákat készítő művészekig. Talán ezért is szaporodik egy-egy művészeti ágon és műfajon belül is a specializáció, a keramikusok között például van, aki csak vörös agyaggal dolgozik, a másik a samottot választotta anyagául, a harmadik a porcelán titkait kutatja. Aztán van, aki az edénykultúra megújításán fáradozik, van, aki kizárólag figurális kerámiákat készít. Mind-mind új lehetőség, mind-mind olyan hatalmas és összetett feladat, melyre kevés egy ember élete. Hadd mondjak még egy példát. A híres népi fazekasok, Vékony Sándor vagy Kántor Sándor, egész életét kitöltötte a népi edénykultúra megújítása, díszítésének, motívumainak, színezésének újrafogalmazása. Az ilyen irányú tevékenység azután új lehetőséget ad a következő nemzedéknek, hiszen kitágítja a műfajhatárokat, új lehetőségeket csillant fel.

— Térjünk vissza az első kérdés második feléhez: hogy kerültél Vásárhelyre, mit jelent neked ez a város?

— Utolsó éves főiskolás voltam, amikor megjelent nálunk Kajári Gyula, utódot keresett a Majolikagyárba. Megkérdezte, ki akar jönni, s én jöttem. Sosem voltam azelőtt ebben a városban, így nosztalgiaim sem voltak. Természetesen tisztában voltam azzal, hogy itt van a magyar népi kerámia bölcsőhelye, a cserepes hagyományak itt nyúlnak legmélyebbre a gyökerei. Ez a tiszta forrás pedig máig tápláló hagyomány. A Vásárhelyen föllelhető emlékeken lépcsőzetesen végig lehet kísérni a magyar kerámia történetét, fejlődését. Kilenc évig dolgoztam tervezőként a Majolikagyárban, ahol akkor igazán kiváló alkotói légkör uralkodott. Bejártak a gyárba azok a képzőművészek — elsősorban grafikusok, szobrászok —, akik kerámiában is szerették volna kipróbálni képességeiket. Mi megmutattuk nekik a technikai fogásokat, ők egy más műfaj problémáival ismertettek meg bennünket. Ez az anyag körüli nyüzsgés és szellemi vibrálás az én munkáimra is nagy hatással volt. Együtt dolgozhattam például Csohány Kálmánnal, Csizmadia Zoltánnal, Gacs Gáborral, Rékassy Csabával, Csikai Mártával. A harmadik dolog, amiért mindinkább idekötődtem, az a maximális segítség, amelyet a gyárban dolgozó munkásemberektől és vezetőktől kaptam és kapok ma is. Kiváló mesteremberekkel dolgozhattam, akikkel fél szavakból is értettük egymást. Szabó Sándor a korongozó, vagy Mónus Ilona a csodálatos kezű festőasszony sokat segített elképzeléseim megvalósításában.

— A Majolikagyárnak nagyszerű hagyományai voltak. Az alapítás után hosszú évekig olyan mesterek is dolgoztak a gyárnak, mint Tornyai, Endre Béla, Pásztor János, később Medgyessy Ferenc, Kajári Gyula. Mégis, a Majolikagyártól a vásárlóközönség nagy része egyfajta álnépivé merevedett kommersz árut várt el. Mit tehetett ebben a helyzetben, a hatvanas évek elején, a pályája kezdetén álló fiatal gyári tervezőművész?

— A hatvanas évek elején a vásárhelyi Majolikagyár is elküldte kollekcióját az ausztriai Gmundenbe, egy nagy nemzetközi kiállításra. Mintegy negyedszáz ország sorakoztatta fel kerámiagyárainak munkáit. Azon a kiállításon döbbszemtem rá, hogy minden országnak van egy sajátos arca, mindegyik viseli hagyományainak karakteres vonásait. Lehet, hogy ez a rádöbbenés most furcsának hangzik, de akkor, húsz évvel ezelőtt még nem úgy jártunk külföldre, mint ma, és szaklapokhoz is csak itt-ott juthattunk hozzá. Rá kellett jönni, hogy a kiállító országok saját népművészetüket fejlesztették tovább, modern és korszerű munkáik sugározták a hagyományokhoz való kötődés szellemét. Hazatérve, rengeteget gondolkodtam, tépelődtem, s egyre szorítóbban merült fel bennem: hogyan tovább, mit is akarok tulajdonképpen? Két út közül választhattam, figyelni a slágerlistát, a legmenőbbekhez, a legdivatosabbakhoz kapcsolódva gyors befutást remélni, vagy a divatoknak hátat fordítva keresni saját arcomat éppen a vásárhelyi gyökerekre, a gyárban tapasztalható pezsgő szellemi életre, és közvetlen munkatársaimra, korongosokra, festőasszonyokra támaszkodva.

Ekkor kezdtem a népművészetben gyökerező, de korszerű, modern edénykultúrával foglalkozni. Ennek eredménye lett azután a Faenzai Kerámia Biennálé aranyérme, edényeimért kaptam a Munkácsy-díjat is. Amíg edényeket csináltam, voltak helyi hagyományok. Amikor faliképekkel kezdtem foglalkozni, hiába kerestem új törekvéseimhez előképeket, csak az asszíroknál találtam. Azzal tisztában voltam, hogy nyugati példákon nem lehet haladni. Más elemekből, motívumokból kell felépítenem faliképeimet. Éppen ezért motívumokat gyűjtöttem és költöttem újra. A naturából elindulva az én anyagomhoz, szándékomhoz, lehetőségeimhez költöttem át a kakast, a halakat, a napraforgót. Sokszor, nagyon sokszor végigjártam ezt az utat, hogy a véremmé váljon, hogy törvénné nemesedjen. Persze nem valamiféle tudalékoskodással vagy tudományoskodással, sokkal inkább ösztönösen és reflexszerűen dolgoztam ki azokat a motívumokat, melyeket magaménak mondhatok.

ÉGETÉS

(Amikor teljesen kiszárad az agyag, akkor kerül rá a máz, amely Végyvárinál tulajdonképpen a legegyszerűbb piros színű fazekasmázanyag. De csak 800 Celsius fokon piros, 1200 fokon, amelyen Végyvári égeti nagyméretű kerámiakompozícióit, vörösesbarnává és mattá válik. A nagy elemeket az Alföldi Porcelángyárral kialakult jó kapcsolat eredményeképpen a gyárban égeti, úgynevezett „bérégetésben”. A kemencében 1200 Celsius fokon meglágyul az agyag, ezt már készítéskor be kell kalkulálni. A felmelegedés időszaka rövidebb, a lehűlésé hosszabb. Körülbelül 24 óra alatt ég ki a kemence izzó gyomrában a kerámiaplasztika egy-egy eleme...)

— Elegendő inspirációt kaptál-e pusztán a naturától, illetve az itt honos kerámiaakultúráról új törekvéseid kiteljesítéséhez?

— Legnagyobb segítséget a zenétől kaptam. Szinte röstelltem kimondani, mert olyan sokan hivatkoznak ma erre, de kénytelen vagyok, mert így igaz. Bartókot hallgattunk, az ő zenei modelljét vallattuk. A bartóki szintézis adott példát nekünk, keramikusoknak arra, hogyan lehet a tiszta forrás hagyományaiból és mai világunk megismeréséből újfajta, korhoz igazodó kerámiaművészetet teremteni. Fekete János barátommal közösen dolgoztunk hosszú ideig, s úgy érzem, ezen az úton járunk.

— Első faliképeid már ellentmondtak a hagyományos megoldásoknak — nem bekeretezhető kerámiaképek, falra akasztható alkotások voltak, hanem foltszerű, nem szabályosan lehatárolt kontúrú művek.

— Rájöttem, hogy a bekeretezhető képigényt nem fontos követni. A foltokban, a falon szétszórtnan jelentkező, úgynevezett szabad kontúros kerámia adta meg számomra az inspirációt, hogy ezekből az elszórt kerámiaelemekből megkomponáljam munkáimat. Ennek eredményeképpen falfelületnyi méretű kerámiakompozíciókat tudtam készíteni úgy, hogy a mű megőrizte anyagszerűségét, de nőtt plasztikai értéke. Az első nagyobb munkám a Csepeli Szerszámgyár kommunális épületébe készült. Ezen a harminc négyzetméteres falfelületen állt össze először egygyé az a sok motívum, amelyet hosszú időn keresztül kialakítottam magamnak. Sok elemmel kapcsolódtam a hagyományhoz, így például a fehér alapú tűzálló agyagot fazekasmázakkal színeztem, mintázásul pedig a Miska-kancsókon használatos plasztikus rajzi díszítést választottam. Ehhez jött, mint újszerű elem, az üveg, mely az előbbi anyagokkal együtt van, csillogásával, repedéseinek fénytöréseivel még fokozza a népművészetben oly jellemző ünnepélyességet. Ennek a munkának egyenes folytatása a Budapesti Nemzetközi Vásár tanácskozó termének nagy kerámia faliképe, ahol úgy érzem, a szellemi mozzanat és az anyag, a kerámia törvényei sikeresen találkoztak. Néhány munkámnál azután rájöttem, hogy majdnem önálló térformák kerülnek a síkra, egyes elemek szinte átfordulnak térplasztikába. Úgy gondolom, ez törvénytörés és egyenes út.

— Az utóbbi években nagyméretű kerámiaplasztikákat, nyugodtan merem mondani, szobrokat készítesz.

— A hagyományos definíciók nem alkalmasak ezeknek a munkáknak pontos meghatározására. Ha a szobrászatot klasszikus értelemben használom, akkor mindenekelőtt figurális alkotásokra gondolok, tehát egy emberi alak mozgásának megragadására. Ha viszont a szobrászatot új módon értelmezem, tehát azt valom, hogy szobor az, amit térbe helyezve annak függvényévé válik, plaszticitásának, anyagszerűségének, stabilitásának törvényei vannak, szervezi, formálja, alakítja a teret, akkor igenis ezek a munkák szobrok. De ilyen megfontolásból nem szobor, nem térplasztika-e minden jól megkomponált edény? Az én legnagyobb méretű köztéri kerámia-plasztikáim elemei is tulajdonképpen edények, azoknak a törvényeihez alkalmazkodnak.

— Jó néhány éve a szegedi Tömörkény István Gimnázium és Művészeti Szak-középiskola művésztanára vagy. Miért vállaltad ezt a munkát?

— Ha nagyon szűkszavú akarnék lenni, azt mondanám, azért, hogy tovább szélesíthessem a látók táborát.

— Ezek szerint elégedetlen vagy vizuális nevelésünkkel, de talán még a közön-ség igényeit kiszolgáló művészekkel is.

— Amikor ilyen kérdésekről beszélünk, akkor szoktam ideges lenni. Hadd mondjak egy példát. Amikor a hályogos szemű ember elmegy a szemészprofesszorhoz, nem mondja azt, hogy a pénzemért úgy operálj, mint a gorzsai juhász a biciskájával. Az orvosban bízunk, amikor a kés alá fekszünk, de miért nem bízunk akkor a mű-vészekben?! Miért kell őket kocsmai primássá tenni, akinek a homlokára lehet nyá-lazni a százast, hogy: a pénzemért pedig ezt és ezt csináld! Viszolygással töltenek el ezek a zsonglörök, ezek a virtuózok, a művészetnek ezek a kocsmai primásai. És elszo-morítanak azok a jelenségek, melyeket az oktatásunkban tapasztalok. Az, hogy mind-inkább előretör a komputerszemlélet, hogy a gyerek érzelmi nevelése, intelligenciája kevésbé fontos, mint a betáplálás-visszajelzés mechanizmusának kiépítése. Biztos va-gyok benne, hogy ennek megváltozása nagyon hosszú időbe telik, és abban is, hogy a művész akkor tesz legtöbbet az előrelépés érdekében, ha nem pusztán elefántcsont-toronyba zárkózó alkotó, hanem próféta is. Ezért vállaltam a tanítást. A művészet szeretetét szeretném a gyerekekbe oltani. Biztos vagyok benne, hogy nem mind lesz keramikus, de ha csak szülők lesznek, és a gyerekekbe is beoltják a művészet sze-retetét, már nyert ügyünk van, hisz szélesedik a látók tábora. Sokszor találkozom szocialista brigádokkal is. A kissé mechanikussá vált naplóbejegyzések mellett van-nak őszintén érdeklődő, jó ízlésű munkásemberek, akik szeretnék megismerni és megérteni a művészetet. A befogadás vágyával közelednek, de még nehezen értik meg, hogy azt az utat kell végigjárniok, ami a képírás realitáshoz közel álló, jele-netbe sűrített információjától a betűkig, mint jelekig vezet el. Olyan ez, mint amikor az orvosi vizsgálaton elébünk teszik a kis pontokból álló lapot. A színvakok csak pontokat látnak, a többiek előtt kirajzolódik a zöld pontok között megbújó piros szám. Ma még sokan állnak „színvakként” a műalkotások előtt, nem értik ezt a nyelvet, nem fedezik föl azt a bizonyos számot. Látóvá kell őket tenni, hiszen ez új világokat nyit meg számukra, ez a boldogság egyik kulcsa.

— Vásárhelyen nem tudott igazán kiteljesedni a szobrászat, az iparhoz kötődő alkotóművészet is keresi a helyét. Csak egy példa erre: a Vásárhelyi Őszi Tárlato-kon a földszinti kisterem az övéké, mint egy külön kaszté, akiket nem ildomos össze-ereszteni a festőkkel, szobrászokkal.

— Ki kell mondani, Hódmezővásárhely mostohán kezeli értékeit. Ez a város a magyar kerámia bölcsője. S ebből a bölcsőből újabban nem nő föl gyerek. Itt talál-ható minden, melyen történetileg végig lehet követni kerámiaművészetünk fejlődését. Erre építve meg lehetne és meg is kellene teremteni azt a múzeumot, gyűjteményt, amely reprezentálná a magyar kerámiát. Nem elég a csúcsi fazekasházban a kék-fehér edényeket összegyűjteni, ez még erőteljesebben követeli nemcsak a többi városrészes fazekashagyományainak bemutatását, de a történeti feltérképezést is. A gyár is sokat tehetne a megőrzés érdekében. A benti munka vetületének állandó bemutatása, az ott készült alkotások összegyűjtése is fontos és sürgető feladat.

A MŰ

(Huszonegy óra múltával kinyílik a hatalmas kemence ajtaja. Az ásitó szájon át előkerülnek a kiégetett kerámiák. Ez a legizgalmasabb pillanat, ekkor derül ki, hogyan dolgozott a művész, mi valósult meg elképzeléseiből? Az agyagból és a tűzből műalkotás született-e? Aztán odaáll a teherautó, az elemek visszakerülnek a műterembe. Végvári cementtel összeépíti a részleteket, s végre kész a mű. Idővel kiszemelt helyükre kerülnek: Budapestre és Csanádpalotára, Vásárhelyre és Szegedre. S kezdődik előről az egész...)

Ettől a pillanattól kezdve a mű megkezdí önálló, szuverén életét. Végvári két évtizedes művészi pályája a magyar kerámiaművészet egyik következetesen végigjárt, nagyszerű útja. A népi fazekaskultúrából táplálkozó modern edényekkel startolt, s robbant be a hazai és nemzetközi művészeti életbe. Aztán következtek a faliképek, s a sík, a szabályos forma mind plasztikusabbá, szabad kontúrává vált, végül hatalmas méretű faliképekbe és körbeforduló plasztikába fejlődött. Végvári munkái ma már köztereket díszítenek. Kerámia térplasztikái, szobrai kezdetben kétnézetűek voltak, ma egyre inkább a körplasztikák tulajdonságait viselik. Munkásságának jellemzője a népi motívumvilág tudatos egyszerűsítése. A vissza-visszatérő formaelemek alkalmazása, a szimmetrikus komponálás, a pozitív és negatív formák együttesének harmóniája, a mindig jelenlevő gömbforma hangsúlyozása, a finom rajzú áttörések. Lehet, hogy nem egyszerű feladat egy kétméteres kerámiaplasztikán fölfedezni a régi paraszttányérok növényi motívumát, vagy a budapesti Jubileumi Emlékparkba kerülő nagyméretű munkán a Tisza-parti táj ihletését — a víz hullámait, a fák rendjét, a lombok egymáshoz kapcsolódó elemeit, az ágak között megbúvó fészkeket —, de a tápláló hagyományok és korszerű törekvések szellemét igen. Végvári munkáinak jellemzője a szintézisteremtő erő és harmónia. A kerámia hagyományaihoz kapcsolódva fölhasználja a modern szobrászat értékeit éppúgy, mint a grafika vonalkultúráját, vagy a festészet színeredményeit. A folytatás? Térplasztikái mindinkább körbejárható szobrok, minden nézetből új és új izgalmakat rejtő plasztikák... A következő lépés, hogy ezek a vörösesbarna, matt felületek színessé váljanak. Ne színezzé és ne színessé, hanem a kerámia saját törvényei szerinti színné...

TANDI LAJOS

Szerkesztői asztal

A magyarországi lengyel emigráció kezdetének 40. évfordulója alkalmából a JATE Új- és Legújabb kori Egyetemes Történeti Tanszéke, a budapesti Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ és a Polonisztikai Munkaközösség tudományos ülészakot rendezett Szegeden. Előadást tartott Lagzi István, Witold Bieganski, Mieczyslaw Wieliczko, Molnár István, Ádámné Porcsalmy Éva és Héjji Klára.

*

Greza Ferenc Németh László vásárhelyi korszaka című könyvének megjelenése alkalmából irodalmi est volt Hódmezővásárhelyen a Zeneiskola nagyszínházban. A kötetet Domokos Mátyás mutatta be, a műsorban Bessenyei Fe-

renc, Gombos Kati és Sinkovits Imre lépett fel.

*

A Vásárhelyi Hetek eseménysorozatának részeként *Tiszatáj-est* volt a mártélyi Művelődési Házban. Vörös László főszerkesztő bevezetője után Kovács János, Mentés József és Nagy Zoltán, a szegedi Nemzeti Színház művészei Annus József, Baka István és Tóth Béla műveiből olvastak föl. Közreműködött még Farkas Zsuzsa versmondó, Budai Ilona népdalénekes és a Budai Sándor vezette sándorfalvi citerazenekar. — Folyóiratunk szerkesztői, Vörös László, Annus József és Olasz Sándor a hódmezővásárhelyi Frankel Leó Közgazdasági Technikum diákjaival is találkoztak.

